

317287

BUDAPEST

Kultúra és Közösség

Évelődéselméleti folyóirat

I. folyam II. évfolyam 1998. III. szám

Ár: 50 Ft

KÉK

Kultúra és Közösség

művelődéstudományi folyóirat

III. folyam II. évfolyam 1998. III. szám Ára 250 Ft

K É K

Kultúra és Közösség
művelődéstudományi folyóirat
III. folyam II. évfolyam 1998. III. szám Ár: 250 Ft

Lapunk szerkesztősége
az MTA Szociológiai Intézetének
Kultúrakutató Műhelyében működik.

Főszerkesztő Vitányi Iván
Felelős szerkesztő Tibori Tímea

Felelős kiadó Németh István

Lapterv Fekete Valér
Szövegrögzítés Csörgő Judit
Fotó Zátonyi Tibor

Szerkesztőségünk címe:
MTA Szociológiai Intézete
1014 Budapest, Úri u. 49. tel./fax: 224-0797

A kiadó címe:
Új Mandátum Lap- és Könyvkiadó
1134 Budapest, Kassák Lajos u. 9., tel./fax: 339-4664, 359-6338
E-mail: mandatum@elender.hu

Nyomás, kötés Főnix Kft
Felelős vezető Soskóné Müller Judith

A szerkesztésben Szakértői Testület támogatja a KÉK munkatársait.

Kérjük az 1997-es szám térítésére vonatkozó 400.-Ft-os,
illetve az 1998. évi négy szám 1000 Ft-os előfizetési díjáról szóló átutalásukat
az alábbi bankszámla számon teljesíteni: 10032000-01731172-00000000

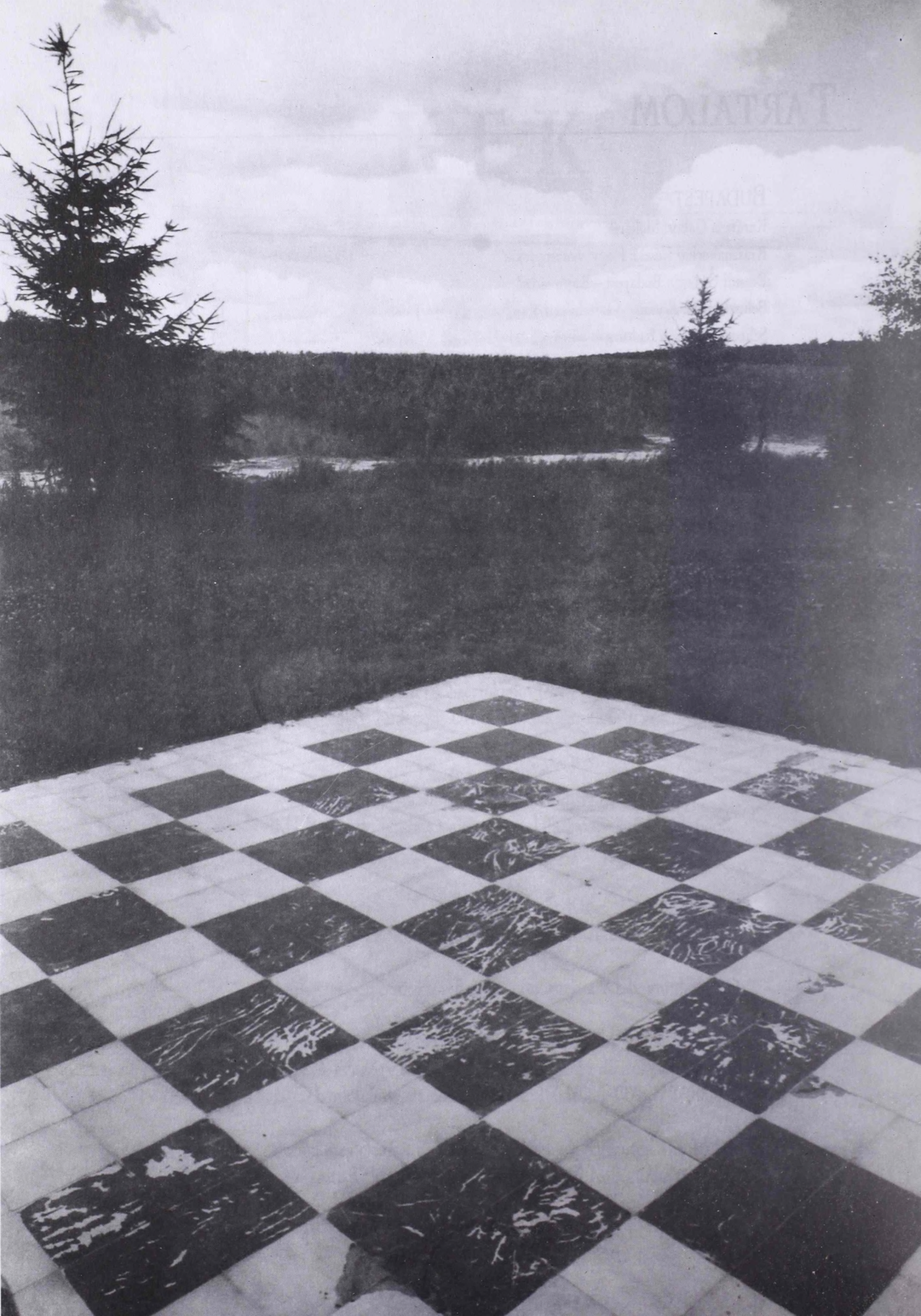
A szám megjelenését a Fővárosi Közgyűlés Kulturális Bizottsága
és a Nemzeti Kulturális Alap Folyóiratkiadási Kollégiuma támogatta.

ISSN 0133-2597

TARTALOM

BUDAPEST

Karátson Gábor: Időkerék	5
Krasznahorkai László: Hogy visszanyerjük	7
Enyedi György: Budapest – Kapuváros?	9
Beluszky Pál: A város – közeleztetből	17
Schneider Márta: Kultúra és város	29
Michalkó Gábor: Budapest, mint a nagyvárosi turizmus színtere	57
Egyesületek	73
Bauer Béla: „Mindenféle emberek összegyűltek itt”	77
Nagy Péter Tibor: Budapest a művelődésstatistika tükrében	85
Gerő András: Miért nincs a zsidóknak jussa a mennyországban?	97
Gyáni Gábor: Az egyesített főváros nagyvárossá fejlődése	105
Gyáni Gábor: A nyilvánosság pluralizálódása: városi mikroterek	113
Kozma György: A pesti kabaré	117
Kodály Zoltán: Zene és társadalom	121
Ruffy Pál: Az állami gyermekvédelem	127
Gyáni Gábor: A „veszélyes” női szexualitás és a prostitúció-politika	131
Kosztolányi Dezső: Budapest	135
Kosztolányi Dezső: Istenfi, 1873-ból	136

Az az idő, amelyben élni élünk, mi boldogtalan elveszettek, a régi rómaiak óta, a régi görögök óta, Babilon óta, talán a teremtés kezdete óta, ez a mi időnk valójában: történet, szívtelenségünk históriája. Ezért a kétségbeesés, ezért a könnyek, ezért a Föld ellen tomboló, szakadatlan és gonosz gyűlölet.

Pedig hát: mintha sejteni kezdenék magunk is olykor, hogy semmi sincs egészen úgy. Lehetetlen észre nem venni az idő apró biccentéseit. Ahogy az óriás kerék, előregördülteben, néha visszafele bólint. Egy hegyifolyó látán a lélegzetünk is eláll.

Karátson Gábor

Időkerék

Mindig is tudtak más időkről is! Ott van a hopik reménység-tengelye, amelyből szüntelenül zuhog alá az általa keletkező idő a múlt-világba; idő nincs semmi más, csak ez a múlt-idő, de ami csak él, felhők, sarjadó növények, minden a reménység tengelyében él; s elsősorban abban lakik a hopi közösség buzgó, reménykedő imádkozása. A Gautáma ideje, aki megvilágosodásakor valamennyi életét egyszerre látta: mint hegyi tó partjára érve a ván-

dor a köveket, kavicsokat, apró halakat és csigákat lent a mélyben tisztán, élesen. A változások könyvének *sun* és *ni* ideje, az árral együtt és az árral szemben haladó idő: mindennapok és divináció.

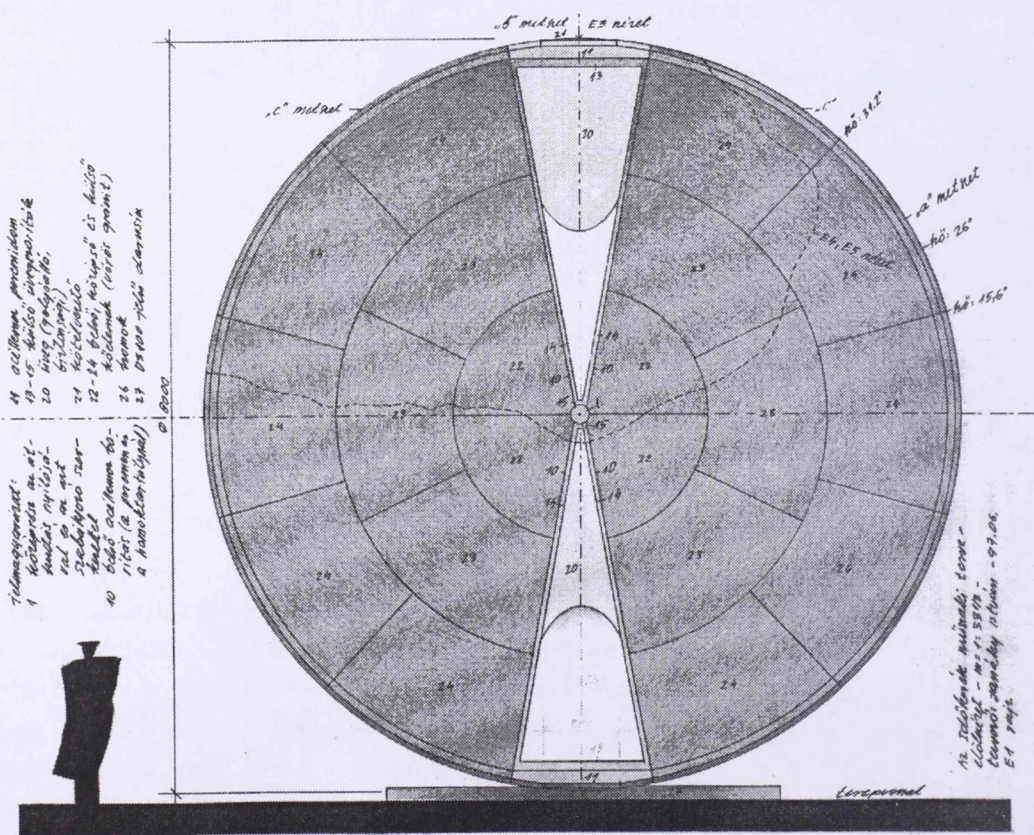
Mi boldogtalanok, ebben a boldogtalan euramerikai civilizációban, csak nemrég tértünk át a luciferi időszámításról az ahrimáni időszámításra. De tombol bennünk már valami más is, valami láz: rosszullet, tiltakozás.

5
K É K

Lehetne udvariasságnak is nevezni. Ugyan ki volna udvariasabb annál, mint aki az idő összeomlásából valamennyi érző lényt ki akarja menteni? ..S még a kőszikla is érez. Az tud csak érezni igazán. Lássuk be, a szívtelenséggel semmire se mentünk. Kerék, kerék, de micsoda kerék? A gondolat Herner Jánostól származik, valójában azonban a Gautáma Buddháé, aki a benáreszi prédikációban megforgatta a Törvény Kerekét.

Az **Időkerék** egy 8 m átmérőjű, 2,5 m széles, vörösréz, rozsdamentes acélból és golyóálló üvegből készült, 12 tonna homokot magába foglaló, elforgatható, egészében 60 tonna súlyú tárgy.

Az **Időkerék** egy hatalmas homokóra, amely nem méri, hanem ábrázolja az Időt. Műalkotás, mely nem a sorjázó másodpercek egymásutáni-ságát szemlélteti, nem a különböző kultúrák saját időszámításukhoz való kötöttségét hangsúlyozza, de az Idő monumentalitását, áradó folytonosságát és örök mozgását ábrázolja. Az Időkerékben a kb. 4,4 köbméternyi homok pontosan egy esztendő alatt pereg át az egyik tartályból a másikba.

Az **Időkerék** a globális gondolkodás szimbóluma.

Felállítására 1999. december 31-ikén éjfélkor, az új évet és az ezredfordulót köszöntő ünneppsorozat keretei között, annak egyik fő eseményeként kerül sor. Az ünnepségen meghívott díszvendégként olyan világhírű alkotók és közéleti személyiségek vesznek részt, akik az előző évben kiemelkedően járultak hozzá az egyetemes kultúrához, az emberiség reménytelibb jövőjéhez.

Krasznahorkai
László

Hogy visszanyerjük

még gondolatban sem, csupán egy kegyetlen mód csodálatos, jeges ragyogás, melyben jól látni: rajtunk kívül széles e világon senki nincsen, és rajtunk kívül széles e világon nincs és nem is volt semmitem. Nincs, de ha mégis volna, azt előlünk valami örökre eltakarja, bármerre mozdulunk, ez velünk mozdul, mint a Hold egy rohanó gyermekkel az éjszakában – a Hold, hogy ezt a valamit eltakarja, s a Hold, hogy ezt a valamit ez a gyermek soha ne érhesse el. Egyszóval hiába minden, a világból, amiben élünk, kilátni sem, s a világra, amiben élünk, rálátni sem vagyunk képesek, ezért hagyjuk már, legyen elég ennyi, ez eldőlt, ne kíséreltezzünk: a világ teljes egészében emberi, az utak zártak, már soha, de tény-

leg soha nem tudhatjuk meg, hogy... farkasnak lenni például, milyen lehet.

Mindez már persze nem is ejt kétségbe senkit, és nem csupán azért nem, mert megszoktuk, hogy a veszteségek fájdalmasan gazdag szépsége van, nem, hanem mert onnan, ahová jutottunk, gondolhatnánk akár arra is, hogy ha úgy volna, és emlékeink eredeti értelmét elveszítettük, akkor mért is nyerhetnénk őket vissza, mi akadályozhat még meg minket itt, ezen a ponton, kimerült metaforáink és megromlott képzeletünk között? Vissza

7

K É K

hát emlékeink ősi értelmének szépséges forrásvidékére, oda, ahová eljutni talán tényleg csak ilyen veszteség árán lehet, vissza a pontra, ahol már álltunk egyszer, mit sem sejtve még arról, hol is vagyunk! A kép, amit az ész a világról állít, most már úgysem vész oda, szabadon visszaléphetünk tehát saját tempónk ijesztő sebességéből, vissza, kifelé, oldalt: egy rendkívül bonyolult sodródás után egy egyszerűbb értelemhez, oda, ahol végre világossá válik, miből lett nekünk ez a sok isten, pokol és égi szerkezet. Látni fogjuk azt, amit bár most először, ám már régen láthatunk volna, és nem lesz mögöttünk senki nagyobb erő, mert ha volna is akkor valaki mögöttünk, mi ezt a valakit ugyanúgy örökre eltakarjuk,

karjuk, mint a Hold abban az éjszakában azt a rohanó gyermeket. Nem lesz hát segítségünkre semmiféle rejtett nagyság, nem lesz kinek hódolni többé, ott állunk majd saját világunk abszolút középpontjában, hogy újabb évezredekén át most meg már a dolgok visszafordíthatatlanságának halálos konstrukcióját próbáljuk megfejteni. De közben... közben már visszanyertük ama bizonyos ősi emlékek jótékony világosságát, az emlékekét arról, hogy a szó legkegyetlenebb értelmé-

BUDAPEST

ben: minden a miénk, az emlékekét, hogy mi teremtettük meg, ami van, s hogy mi magunk helyeztük el a dolgainkat az időben.

Akkor látni fogjuk: az időt is mi magunk teremtettük, így hát megállítani és megindítani is csak mi magunk lehetünk képesek, ezért aztán a módját is ejtjük, hogy újra és újra átadjuk magunkat egy rejtélyes szórakozásnak: megállítani és megindítani az időt.

Bevezetés

A kapuváros fogalmát már régen használja a településföldrajz. Hagymányos megjelenésben a különböző természeti tájak kapcsolatát biztosító városok voltak ezek, melyek elsősorban az eltérő természeti erőforrások termékeit cserélték ki, de politikai kapcsolatokat is formálhattak (határközeli fekvés esetén). A klasszikus településföldrajzban a kapu-szerep a helyzeti energiák egyik megnyilvánulása, közvetítő szerep tájak között, nemcsak a kereskedelemben, hanem a

régiók határzónájában helyezkednek el; képesek arra, hogy a fejlett régióból érkező innováció, információ, tőke, termék- és termelési kapcsolat áramlásokat befogadják, feldolgozzák s saját régiójuknak továbbítsák. Ez a szerep tehát nem egyszerű tranzit-feladat, prosperitást adhat a városnak s régiójának is. Érthető, hogy e szerepért versengés folyik.

A kapuvárosok a nemzetközi városhierarchiában nem vezető szerepűek, általában nem maguk generálják, hanem csak befogadják s továbbítják

Enyedi György

Budapest – Kapuváros?

9
K É K

társadalmi élet más területein is. A kapu-szerep „alapja a társadalom nagyobb területre kiterjedő szervezeteihez vagy jelenségeihez (államok, népek, kultúrák területeihez) való viszonyulás” (Mendöl 1963 p. 473).

Új értelmet kapott a kapuváros-fogalom Európa elmúlt negyedszázados regionális fejlődésében. Az Európai Unió belüli területi integrációt, s az európai régióknak a globális folyamatokba való bekapcsolását egyre inkább a versengés által is összekapcsolódó európai városrendszer nemzetközi szerepű városai végzik. (Lever, 1994.) A nemzetközi szerepkör egy sajátos válfaja a kapuváros szerep. Kapuváros-szerepre olyan nagy városi központok alkalmasak, melyek a fejlett gazdasági

az innovációkat; nem globális, hanem regionális léptékű döntések születnek bennük stb. Mégis kitüntetett szerepűek, főleg régiójuk (a nemzetközi nagyrégiót értem ezalatt) számára s közvetítő feladatuk jelentős helyi fejlődés forrása lehet.

A kapuváros-szerep kialakulásának és gyakorlásának számos előfeltétele van. Drbohlav és Sykora (1995) külső és belső feltételeket különböztet meg. A külső feltételek közé sorolják

- (1) a földrajzi fekvést,
- (2) a város potenciális piacának méretét (a város és az általa kiszolgált régió nagyságát értve ezalatt),
- (3) az állam politikai és gazdasági stabilitását és piac-konform jogi környezetét,

(4) a vállalati szféra kedvező működési és szolgáltatásokhoz jutási feltételeit,

(5) az országban lévő olcsó és képzett munkaerő elérhetőségét,

(6) a külföldi közvetlen tőkebefektetéseket s a külföldi tulajdonú vállalatok letelepedését ösztönző kormánypolitika meglétét. A szerzőket erősen befolyásolta a cseh gazdaság átmeneti állapota. A kapu-szerep gyakorlatahoz eleve fel kell tételeznünk a működő piacgazdaság meglétét, ennek részleteit nem szükséges figyelembe venni. A

földrajzi fekvés kiemelkedő fontosságú, továbbá az is, hogy a nemzetközi nagyváros ne magányos sziget legyen egy elmaradott térségben, hanem tágabb (akár országnyi) környezete képes legyen a kapuváros által közvetített impulzusok befogadására, a település-hálózatban való elterjesztésre.

A belső feltételek:

(1) a megnőtt irodaház-igény és új funkciók hely-igényének kielégítésére alkalmas városi földterület megléte,

(2) távközlési infrastruktúra,

(3) közlekedési infrastruktúra (beleértve a jó elérhetőséget külföldről és a városközlekedést),

(4) a képzett munkaerő jelenléte,

(5) történelmi, kulturális és szellemi tényezők,

BUDAPEST

(6) a külföldi gazdasági szereplők letelepedését ösztönző várospolitika (Drbohlav/Sykora, 1995 p. 3). Úgy vélem, a szerzők e szempontból is különböző fontosságú elemeket foglaltak össze pl. a távközlési infrastruktúra fejlettsége evidencia, a telekhiány sehol sem lehet akadály (legfeljebb a tulajdonviszonyok tisztázatlansága a poszt-szocialista városokban) s mostohán bántak az intézményi, társadalmi feltételekkel.

Budapest kapuváros szerepének megítéléséhez a következő feltételek meglétét és funkcionális működtetését kell figyelembe venni:

- a város s régiójának mérete s földrajzi fekvése;
- a város nemzeti és nemzetközi kapcsolatrendszer;
- a nemzetközi tőke-vonzó és nemzetközi ellenőrző funkciót vonzó képesség;
- az infrastruktúra fejlettsége;
- a képzett munkaerő és a K+F jelenléte;
- a magas szintű pénzügyi-üzleti szolgáltatások jelenléte;
- a vonzó (épített és kulturális) városi környezet; a városi élet minősége; a helyi társadalom hajlandósága a multietnikus multikulturális életre (tolerancia az idegenekkel szemben, más kultúrák befogadási készsége);
- a társadalmilag fenntartható város-fejlesztést támogató (tehát a társadalmi konfliktusokat kezelni s mérsékelni képes) várospolitika

E tényezők kikutatott mértéke különböző. Azt hangsúlyozni kell, hogy a kapu-szerepet a nemzetközi tőke mozgása formálja, a lassan módosuló városállomány történelmileg megszabott keretei között. A várospolitika hatóterülete a településkörnyezet, a közszolgáltatások, a szociálpolitika, piackönnyítő szabályozások, vagyis kívül esik az üzleti szférán. Olyan szerepeket, melyeket a spontán fejlődés nem indít útjára, a várospolitika nem képes létrehozni.

A következőkben rövid áttekintést adunk a kapuvárosi működés feltételeinek meglétéről, hogy végül választ adhassunk a címben feltett kérdésre: besorolható-e Budapest az európai kapuvárosok közé?

A kapu- város szerepek

I. Városméret és a földrajzi fekvés

Budapest mérete (agglomerációjával együtt 2,5 millió lakos, Közép Európában a legnagyobb) és földrajzi fekvése alkalmassá teszi kapu- város szerepre. A város népesség-mérete azért fontos, hogy elégséges piacot nyújtson teljes körűen diverzifikált szolgáltatásokra, képes legyen sokféle oktatási és kulturális intézményt el-tartani, rendelkezzen a metropolis nyújtotta kapcsolati előnyökkel.

Budapest a fejlett Európa s a periferikus fejlettségű Európa határövezében fekszik, befogadója lehet – egész Magyarország, esetenként nagyobb térség számára – az általában nyugat-európai közvetítéssel érkező globális hatásoknak.

2. A nemzeti és nemzetközi kapcsolatrendszer

A főváros közismerten az ország kiemelkedő központja, az ország minden részével erős és sokoldalú a kapcsolata, a befogadott információk vagy innovációk elterjesztésének hálózati akadályai nincsenek.

A nemzetközi kapcsolat-rendszer igen egyenetlen s éppen Délkelet-Európa felé, illetve Közép-Európa felé mely irányokba a kapuszerep érvényesülhet – gyengén fejlett, politikai előítéletek s eltérő törvényi feltételek miatt is akadályozott.

3. Budapest tőke-vonzó képessége

Közép-Európában az elmúlt évtizedben kiemelkedő volt. A régióba irányuló – zömmel az észak-atlanti térségből származó – működő tőke befektetés 30%-a a magyar fővárosba érkezett. Ez részben a piacgazdaság kialakításában szerzett magyar időelőnynek köszönhető, részben a nemzetközi tőke által is előlegezett kapuszerepnek. 1990-1997 között kb. 10 milliárd dollár külföldi működő-tőke beruházás valósult meg Budapesten és agglomerációjában, a fő cél-ágazat a feldolgozóipar volt. A külföldi beruházásokban kiemelkedő szerepet játszottak a transznacionális vállalatok, melyek közvetlenül bekapcsolták a várost a globális gazdasági folyamatokba. Egy kérdőíves felmérés eredményei szerint a befektetőket főleg piac-szerzési cél vezette (elsősorban az élelmiszeriparban), de a gépgyártásban – ahol sok új, „zöldmezős” beruházás valósult meg – már gyakori a stratégiai

BUDAPEST

ai cél: egész Közép- és Kelet-Európára, sőt esetenként (General Electric, több japán cég) egész Európára kiterjedő hatású vállalati hídfőállás létesítése.

Az 1990-es évek első felében a külföldi tőkebefektetések főleg az állami vállalatok privatizációjához kapcsolódtak, ez is indokolta a budapesti koncentrációt. A privatizáció gyakorlatilag befejeződött, ma már az ipari beruházások új, zöldmezős formája az általános, melyek a termelést – az alacsonyabb költségek miatt – vidékre telepítik, ám a vállalati központ a fővárosban marad. Budapest feldolgozóipari szerepe – a nemzetközi trendeknek megfelelően – csökken (nem csupán az állami iparvállalatok összeomlása miatt!), de a vállalati irányítás, a szabályozási szerepek betöltése, a stratégiai döntéshozás Budapesten marad. A feldolgozóipar területi decentralizációja ritkán lépi át az országhatárt (sőt, a Tisza vonalát is). A tőke vonzása és területi elosztásában való részvétel a kapu-szerep érvényesülésének kezdeteit jelzi.

4. Az infrastruktúra fejlettsége

A kapu-szerep szempontjából a kommunikációs infrastruktúra fejlettsége a legfontosabb (valamint, közvetett módon, a városi élet minőségét befolyásoló infrastruktúra). E szempontból Budapestnek a nemzetközi hálózatokhoz való jó kapcsolódása, valamint a Budapest-vidék kapcsolatok kiépítettsége és sűrűsége egyaránt fontos.

Budapest és az ország távközlési fejlődése rendkívül gyors, bár az 1980-as évek végén lemaradásunk is nagyon nagy volt. Az 1990-es évek elején a távközlési beruházások háromnegyede Budapestre jutott; 1990 és 1996 között a 100 lakosra jutó telefon-fővonalak száma megkétszereződött, 23-ról 45-re nőtt (s ezzel elérte Bécs 25 év előtti színvonalát...); 1990 és 1996 között 110 milliárd forint távközlési beruházásra került sor, ez az összes hazai beruházás 15 százalékát tette ki. A vidéki fejlesztések a koncessziós társaságok bekap-

11
K É K

csolásával felgyorsultak, a főváros-vidék kapcsolatok lényegesen megjavultak. Budapestnek kiemelkedő a szerepe a nemzetközi távhívásokban (az országos forgalom 80%-a!), melynek gyors növekedése is jelzi az erősödő nemzetközi szerepeket.

Gyorsan fejlődnek az elektronikus adatátvitel különböző formái is, melyeknek Budapest kiemelkedő központja. A csaknem félmillió Internet-használó 70 százaléka budapesti. A számítógépek fele – beleértve a személyi számítógépeket is – Budapesten található. Ha jelenlegi fejlődés nem lassul, Budapest jelentősen mérsékelheti kommunikációs elmaradottságát európai nagyvárosi társaihoz viszonyítva. A kelet-közép-európai régió-

ban a magyar főváros máris jelentős információ-gyűjtő és feldolgozó-központnak minősíthető. A magyar vidék és a többi kelet-európai ország felé irányuló kapcsolatok azonban még gyengék, mely nemcsak műszaki kérdés, hanem a gazdaság regionális fejlődési útjaitól is függ.

A közlekedési hálózatok fejlődése soha nem ilyen gyors és sokkal költségesebb – eddig nem is volt bátorságunk belevágni. E szempontból főleg a hiányok sorolhatóak, melyek mérés-lésébe a magántőke alig vonható be: Az

ipari központ-szerephez? Üzleti központ szerephez? Idegenforgalmi szerephez? Rendező pályaudvari szerephez? stb. Az európai közlekedési folyosókhoz sem kell feltétlenül igazodni, ezen nem összeurópai, hanem Nyugat-európai érdekeket jelenítenek meg; a román-magyar közlekedési kapcsolatok például (melyek nem szerepelnek az európai közlekedési folyosók között) nekünk elsőrendű érdekünk.

Összefoglalva: úgy vélem, hogy a kommunikációs infrastruktúra a nyugati innovációk, hatások Budapestre jutásához megfelelő, az országban vagy az országot meghaladó területen való elterjesztéséhez fejletlen.

5. A képzett munkaerő és a K+F szektor jelenléte

állami közlekedéspolitikai tehát erősen befolyásolhatja Budapest közlekedési központ szerepét. Az országos centrum-szerep kézenfekvő, túlzott mértérről sokat olvashatunk. A félbemaradt, az országhatárok közül csupán az osztrák országhatárig elerő autópályadarabkák, a vasutak rossz műszaki állapota, a gyakorlatilag egyetlen nemzetközi repülőtér inkább Budapest sziget-jellegét erősíti. Az út-vasúthálózat Budapest-központúsága évszázados adottság, a kapuváros szerepet erősíti, feloldása (keresztirányú összeköttetések létrehozása) mellett nem szólnak erős gazdasági érdekek. A stratégiai kérdés az, hogy e közlekedési hálózat központjaként Budapest milyen szerepekhez juthat? Feldolgozó-

Budapest – számtalan oktatási intézményével s vándorlási vonzásával – a képzett munkaerő bő forrása. A nemzetközi vállalatoknál végzett felmérés szerint, a külföldi befektetők igen elégedettek a magyar munkaerő színvonalával. Bár a vállalatok egy részét csak az alacsony munkabér vonzotta, a legtöbb fejlesztés tudásigényes ágazatokban (gépgyártás, elektronika) ment végbe, melyeknek jelentős a szakmunkás és felsőfokú képzettségű munkaerő igénye, nem feltétlenül olcsó munkaerőt keres (az más kérdés, hogy a magyar bérszínvonal jóval alacsonyabb mint az EU országainak átlaga, sok befektetőt ez a tény is vonzott). A külföldi nagyvállalatok többsége alkalmazottainak továbbképzéséről is

gondoskodik. A szellemi irányítók között már akad hiányszakma: emberi erőforrás menedzsment, logisztika, marketing – az államszocialista gazdaságban nem létező szakterületek. A transznacionális nagyvállalatoknak amúgy is van egy „vándorló” menedzser-rétege, mely az új telephelyek működését elindítja; e vándor-menedzsereket elég gyorsan felváltják hazai szakemberek, egyesek már e vándor-menedzserek közé is be tudtak kerülni.

A magyar főváros további előnye nagy oktatási kapacitása, mellyel új feladatok megoldására képes gazdasági menedzsereket s más értelmiségieket az egész régió számára képez. Ilyen pl. a Nemzetközi Menedzserképző Központ, a Nemzetközi Bankárképző Központ, a Közép-európai Egyetem, a budapesti egyetemek angol s német nyelvű fakultásai stb.

Fontos vonzerő a kutatásfejlesztési kapacitás. A K+F alkalmazottak jelenléte elengedhetetlen a jól működő technológia-transzferhez, az innovációk honosításához s a magyar gazdaságba való beépítéséhez. Számos panasz hangzik el a korábbi állami ipari kutatóintézetek „tönkretételéről”, a külföldi tulajdonos által megszüntetett K+F részlegekről. A K+F tevékenység korántsem esett vissza oly mértékben, mint a közvélekedés tartja. A termeléstől elkülönült ipari kutatóintézetek ugyan sok műszaki kutatót foglalkoztattak, de az ipar műszaki fejlődésére nemigen voltak hatással, kevés újítást produkáltak, azok is ritkán kerültek a termelésbe. Volt ugyan egy sor K+F szervezet, de tényleges K+F tevékenység csak szerény mértékben folyt. A hazai K+F

részlegek bezárása nem általános gyakorlat, több transznacionális nagyvállalat felhasználja a magyar K+F tevékenységet (pl. General Electric). Arról pedig, hogy milyen K+F tevékenység folyik kis- és közepes magyar vállalkozásokban, arról nincsenek információk.

A budapesti munkaerőpiacon nagy a kínálat jól képzett munkaerőből – melyet egyre jobban meg kell fizetni – s alkalmas a kapu-szerep ama részének gyakorlására, amely a befogadott innovációk feldolgozását, honosítását, adaptálását jelenti.

6. A magas szintű üzleti szolgáltatások jelenléte

A kapu-szerep gyakorlásának feltétele, hogy a magas szintű üzleti szolgáltatások teljes köre jelen legyen a városban – ez vonzhatja a termelési szféra befektetőit, s a szolgáltató szektorok – pénzügyi szolgáltatások, biztosítás, tanácsadó cégek, tőzsde stb. – belső kapcsolatrendszerét is erősíti. A magas szintű üzleti szolgáltatások jelenléte nem elég; szakszerű működése is szükséges, mely a személyzet képzettségén és motiváltságán, a szervezetek tőkeerején, információs technológiáján, az általános szabályozási környezeten is múlik.

A magyarországi bankrendszer viszonylag fejlett, szabályozásában igyekszik a fejlett világ normáit követni, melyet a külföldi többségi tulajdon is megkönnyít. Az értéktőzsde tőkepiaci szerepe mérsékelt. A bankok kicsinyek, tőkeellátottságuk nem megfelelő. A teljes magyar bankrendszer eszközállomány-értéke nem éri el

egy közepes méretű nyugat-európai bankét (pl. a Den Danske Bank értékének 40 százalékra), de messze elmarad a csehországi értéktől is. A viszonylag kis bankok a magyarországi nagyvállalatok finanszírozási igényét sem tudják ellátni, ezek gyakran fordultak a nagy nyugat-európai pénzügyi központokhoz. A bankrendszer gyorsan fejlődik; budapesti koncentrációja roppant mértékű (csak a jelentéktelen Rákóczi Banknak van vidéken, Miskolcon a székhelye). Budapest képes ellátni a pénzügyi kapu-szerepet nemzeti piaca számára.

Ami Budapest nemzetközi pénzügyi központ szerepét illeti, mely gyakran szerepel a várospolitikai célok között (azaz a kapu-szerep közép és kelet-európai kiterjesztése), ez jelenleg nem látszik valószínűnek. Sem a nemzetközi trendek (a pénzpiacok globálisan koncentrálódnak), sem a nemzetközi analógiák (nincsenek nemzetközi pénzügyi központok kicsiny és gyenge gazdasági háttérrel) sem a Közép-Európában befektető külföldi bankok üzletpolitikája (egyáltalán nem koncentrálnak beruházásaikat sem Budapesten, sem más városban, hanem sok helyen nyitnak fiókot, az irányítást Közép-Európán kívül tartva), sem a közép-európai országok közötti tőkeáramlások mérete nem utal a közép-európai régióban egy regionális központ kialakulására. (Bellon, 1997.)

7. A városi élet minősége

A kapu- városnak ki kell elégiteni a nemzetközi üzleti élet huzamosabb

ideig a városban tartózkodó tagjainak, s átlag feletti képzettségű és átlag feletti jövedelmű polgárainak igényeit. Bár egyéni panaszlistánk meglehetősen hosszú, végeredményben bizonyos, hogy Budapest a kelet-közép-európai térség legvonzóbb metropolisza. Prága épített környezete különösen nagy értékű, de a városi élet nélkülözi a nagyvárosi dinamizmust. A „Budapest – nemzetközi város” keretében végzett vizsgálatok arra mutatnak, hogy a tartósan itt tartózkodó nyugat-európaiak általában elégedettek a városi

szolgáltatásokkal, az iskolarendszerrel, a kulturális kínálattal. Budapest nemzetközi minőségű nagyváros. (Ramond, 1997.)

A városi élet minőségének az idegenforgalom jellegére is van hatása. Az idegenforgalomból származó GDP 40 százaléka keletkezik Budapesten. A fővárosban különösen jelentős a kulturális – s főleg a konferencia-turizmus. A konferencia-turizmus résztvevői (tudósok, üzletemberek) az átlagos turistánál jóval többet költenek, s a város jó hírét (amennyiben kedvező benyomást tesz) széles körben terjesztik, a város promóciójában önkéntelenül is részt vesznek. Közép-Európa kedvelt célpontja a konferencia-turizmusnak, a magyar főváros 1991-ben kilencedik,

1995-ben tizenhetedik volt a világranglistán (a nemzetközi konferenciák számát tekintve) Bécs és Prága jobb feltételeiknek köszönhetően megelőzi Budapestet (Bécs már régóta az első három város között van, Prága gyors emelkedése új keletű). (Michalkó, 1997.)

8. A helyi társadalom

A helyi társadalomban erős hagyományai vannak a multietnikus együttélésnek. Három generációval

14 K É K

korábban Budapest lakosságának fele volt magyar. A ma élő idősebb generációnak megszokott az utcán hallott idegen – főleg német – beszéd. Általában sokan töltik szabadságukat külföldön. A külföldiek beilleszkedését több körülmény árnyalja. A „nyugatiakat” általában jól fogadják, de helyi kapcsolataikat korlátozza, hogy általában csak átmeneti a tartózkodás az ázsiai bevándorlástól (kevésbé a kínaiaktól, erősebben az araboktól), s a volt Szovjetunió területéről érkezőktől. A befogadást nehezíti a sok illegális bevándorló. A fő aggály nem a munkahelyek feltése, hanem a bűnözéstől való félelem. Populista politikusok Magyarországon is igyekezik idegenülötletet kelteni, az elszegényedő tö-

BUDAPEST

megekben ennek visszhangja is van, szerencsére jóval kisebb, mint nem egy nyugati demokráciában. Az is befolyásoló tényező, hogy Nyugat-Európa, mely ötven évig befogadó, betelepítő, multikulturális országokból áll. Naponta int minket, hogy zárjuk le határainkat a bevándorolni szándékozók elől. Budapestben sok elsőgenerációs magyar falusi bevándorló is él, akiknek szokatlan a külföldiekkel való mindennapi érintkezés. Általában megállapítható, hogy Budapest viszonylag könnyen befogadja a külföldieket, kifejezett etnikai konfliktusok nem regisztrálhatóak.

A nemzetközi nagyvárosokban elterjedt fogyasztási, szórakozási szokások, a transznacionális nagyvállalatokban elterjedt munkaszokások gyorsan megjelennek a magyar fővárosban; a helyi társadalom nyitott, jó alkalmazkodó képességű.

9. A konfliktus-kezelő várospolitika

Budapest prosperitása s gyors átalakulása számos új problémát okozott, melyek rontják a város előnyös vonzásait. Ezek főleg társadalmi feszültségekben, környezeti ártalmakban, közlekedési túlterheltségben jelennek meg. A nemzetközi urbanisztikai kutatás egyre nagyobb figyelmet fordít a fenntartható fejlődésre, nemcsak a környezet fenntarthatóságát értve ezalatt, hanem a társadalmi fenntarthatóságot – vagyis a társadalmat sokkoló problémák (hajléktalanok, terjedő bűnözés) kezelhetőségét, elfogadható keretekben tartását – is. A „nagyváro-

si társadalmi betegségek” Budapestet is elérték, s a rendszerváltás folyamatában nagyon gyors volt a terjedésük s ismertté válásuk, miközben hiányoztak a védekezés szervezetei, s a védekezési módok ismerete. A negatív elemek kezelése az általános romló tendenciát nem tudta megállítani – ez költséges, türelmet és a helyi társadalom mentalitás-változását igénylő folyamat. Az biztató, hogy a várospolitika rendelkezik szociális chartával, átfogó környezetvédelmi programra is szükség lenne. A belvárosi lakóterület fizikai-társadalmi leromlása is megköveteli a rehabilitációs politika erőteljesebb érvényesítését. Budapest városképeinek egyedülálló értéke a 19. századi Pest belvárosi terület. Felújítása mérsékelné a középosztály városból való kiköltözését, mely az utóbbi években felerősödött (Az 1950-es évektől hibernalt fővárosi városszerkezet ma az 1960-as, 70-es évek nyugat-európai urbanizációs folyamatait éli). E kiköltözés a város adóbevételét is, a városi szolgáltató vállalkozók bevételeit is csökkenti.

Összefoglalás

Sorra vettük azokat a szerepeket, melyek a kapuvárosokat jellemzik. Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a magyar főváros külső és belső feltételei e kapuszerep betöltése számára többnyire kedvezőek.

Budapest minden kétséget kizáróan Magyarország kapuja, a fejlettebb régióktól érkező impulzusok elsőrendű befogadója s az ország számára közvetítője. Bizonytalan vagyok ab-

ban, hogy ez a közvetítő szerep mely irányban s milyen mértékben lépi túl az országhatárokat? A pénzügyi, kulturális, termelés-szervezési, kommunikációs funkciókhoz más-más akcióterületek tartoznak. Jelenleg a határon túlnyúló kapcsolatok elsősorban Ukrajna és Délkelet-Európa (főleg Románia) irányába mutatnak, sok közöttük az átmeneti, a feketegazdaság körébe tartozó kapcsolat. Budapest nemzetközi szerepe főleg ebbe az irányba nőhet, de előrejelzésében még sok a bizonytalan elem. Közép-Európán belül csak alközponti szerepek képzelhetőek el – nem tudok olyan szerepet találni, melyben Budapest lehetne egész Közép-Európa központja. A versenytársak – Bécs, Prága, Varsó – eléggé erősek; Budapest előnye Prágával és Varsóval szemben főleg a piacgazdaság korai kiépítésének volt köszönhető s ez az előny fokozatosan elolvad. Mint említettem, a gyakran kívánt „közép-európai pénzügyi központ” szerepnek jelenleg nem mutatható ki egyetlen feltétele sem. Kialakulatlán még, melyek lehetnek a leg-erősebb nemzetközi szerepek: oktatás kultúra technológia-transzfer a transznacionális tőke hídfőállása?

Mintha a főváros kétségtelen sikerei túlzott magabiztosságot adnának.

BUDAPEST

Budapest város-marketingje – Bécshez és Prágához viszonyítva – gyenge, pedig sürgős lenne erős pontokat szerezni a nemzetközi városversenyben. Főleg a kapuvárosszerepnek minőségi javítására és a kelet-délkeleti kapcsolatok erősítésére kell súlyt helyezni.

A magyar EU csatlakozás nem csak előnyöket hoz a magyar fővárosnak. Az „erős pontokat” a következő öt évben meg kellene szerezni. Budapest az EU-n belül olyan város-versenybe kerül be, ahol a játékszabályokat a fejlettebb városok diktálják, s nemzeti szabályozások nem védhetik a gyengébbeket. Budapest majdnem olyan mint egy nyugat-európai nagyváros – ez a mondat néhány éve még dicséret volt. Néhány év múlva már elmarasztalás lehet.

Amennyiben az európai modernizációs folyamat tovább halad kelet felé, s a fejlett periférikus határvonal is keletre tolódik, a kapu-szerep megszűnhet, s ezt Kijev vagy Bukarest veheti át. Ez még meglehetősen távolinak tűnik. A kapuszerep számos előnyt jelent; a lehetőségek fennállnak; valóra váltásuk nagy erőfeszítést igényel az országos gazdaságpolitikától s a várospolitikától egyaránt.

IRODALOM

- BARTA, GY. 1993. Budapest, kelet-európai metropolisz 2005-ben – Budapest, kézirat.
- BELLON, E. 1997. Lesz-e Budapest nemzetközi pénzügyi központ? – Budapest, kézirat.
- ENYEDI, GY. 1997. Budapest: return to European competition – In: Ch. Jensen-Butler, A. Shachar, J. van Werseg (eds) *European Cities in Competition* Aldershot: Avebury p 274-299.
- LEVER, W. F. 1993. Competition within the European Urban System. *Urban Studies* 30. évf. 6. sz. p. 935-948.
- MICHALKÓ, G. 1997. Budapest mint a nagyvárosi turizmus színtere. – *Földrajzi Közlemények*, 121. évf. 3-4. sz. p 201-219.
- RAMON, I. 1997. Nyugati Budapest – Budapest, kézirat.

Beluszky Pál

A város – közelnézetből

17
K É K

Budapestről a szűkszavú statisztikai zsebkönyvek is sokat elárulnak. Tudatják, hogy közel kétmillióan lakják, ám a lakosság száma a nyolcvanas évek óta csökken. Közlik, hogy az elmúlt években a fővárost elhagyók száma már meghaladja a beköltözőkét; hogy a 60 éven felüliek teszik ki a lakosság 22 százalékát, majd minden harmadik háztartásban egyedül állóak élnek, hogy a felnőtt lakosság ötöde diplomás s a keresők fele szellemi foglalkozású. Megtudhatjuk, hogy a fővárosba irányul a külföldi tőkebefek-

napjait, sok egyéb mellett kulturális igényeit, fogyasztását, ezek „kiszolgálását” akarjuk megismerni, „le kell szállunk a város mélyére” háztömbönként, városrészenként, kerületenként, város-szerkezeti övezetekként kell szemrevételeznünk a várost.

E helyütt csak Budapest nagy város-szerkezeti egységeinek, övezeteinek vázlatos bemutatására vállalkozhatunk.

Budapest város-szerkezetiileg a Duna tengelyére szerveződött. A bal parti rész – a pesti oldal sík terület, a vá-

rosrészek bő fele (58 százaléka), Budapest adja az ország bruttó nemzeti termékének kerekén felét, az exportra kerülő javak több, mint felét. Itt tanul az egyetemisták-főiskolások 45 százaléka. Ám az e statisztikai adatokkal – s még száznyi más adattal „leírt-leírható” város egyaránt jelenti a Csatárka, a Zöldmál vagy a Svábhegy villanegyedét, a Várnegyedét, a Külső-Józsefváros aladúcolt függőfolyosóit-háztömbjeit, a Téglagyár-dűlőt Kőbányán, a családirházas városrészeket Rákospatótól Csepelig, Nagyténytől Csillaghegyig, a lakótelepeket, Soroksár falusias utcáit és így tovább. Ezek jellemzésére pedig aligha elégségesek a fővárosi átlagszámok. Ha a város lakosságának életterét, minden-

roszt öntörvényűen terjeszkedhet, szerveződik. A budai oldalon – domborzati okok következtében – az övezetes város-szerkezet csak „tendencia-ként” érvényesülhet. A pesti oldal város-szerkezetét a dunai révtől sugarasan kiinduló országutak, illetve a nyomvonalukon kialakult sugárutak „strukturálják”, valamint a hármas körút rendszer. A város-szerkezet övezetei egyébként a világvárosokhoz hasonlóan alakultak (1. ábra).

A város szerkezetét alkotó változatos, mozaikszerű egységeket néhány nagy funkcionális társadalmi-morfológiai egységbe vonhatjuk össze. Ezek:

1. A belső városrészek; az övezet három további egységre tagolható:

BUDAPEST

Rövid jellemzésük

– a *városmagra* (city); csak a pesti oldalon fejlődött ki, az V. kerület s az V. kerülettel közvetlenül határos utca- szakaszokat, tereket foglalja el;

– a *belső lakónegyedre* (bérlakónegyed); az V. kerület és az egykori városárok vonala (Haller u.–Orczy u.–Fiumei u.–Thököly u.–Dózsa Gy. u.–Dráva u.) közötti terület Pesten, melyhez a budai oldalon a Vízi-város, az Alkotás utca és környéke és a Lágymányos csatlakozik;

– és a *Várnegyedre*.

2. *Elit villanegyedek, társasházak zóna* (a Hegy); a XII. kerület, a II. kerület túlnyomó többsége (a Felső-Vizivárost leszámítva) alkotja, ide sorolható a XI. kerület csekélyebb része (Gellérthegy), s a III. kerület dombvidéki része.

3. *Átmeneti térség* (ipari-közlekedési övezet, nagy helyigényű intézmények zónája), heterogén terület-felhasználású zóna, a pesti oldalon nagyjából az egykori városárok vonala s a „kis-budapesti” közigazgatási határ között, (Külső-Ferencváros, Kőbánya, a csepeli szigetcsúcs, Zugló, Agyalföld, a XI. kerület déli fele).

4. *Peremkerületek*; az 1950-ben Budapesthez csatolt, jórészt családiházak vagy intenzívebben beépült külvárosias-kisvárosias lakóövezet, azonalis elhelyezkedésű lakótelepekkel.

5. Főleg az átmeneti térségben s a peremkerületekben található *lakótelepek*.

1. *A belső városrészek – a városmag* (city): Az egykori fallal övezett pesti várostest s a Lipótváros területe (az V. kerület) valamint az V. kerületet övező utcák, terek, a kivezető sugárutak rövid szakasza alkotja. Ez a 2 km-nyi

negyede. Ezt a városrészt is eltérő jellemű két félre osztja a Kossuth Lajos utca: a legdélibb rész részleges funkcióváltása napjainkban zajlik: megindult a „belvárosi” funkciók visszatelepése. A Belváros a történeti Pest hagyományos városközpontja; a Lipótváros csak a múlt században kezd intenzíven beépülni, elsősorban az államé lett nagy-kiterjedésű, reprezentatív közintézményei, bankházak, bíróságok telepedtek erre a területre, de a Lipótváros épületeinek többsége igényes bérház volt. A „rég” Belvárosban a múlt század végén vertikálisan terjedt a „city”; az 1-3 szintes barokk-klasszicista Pest 4-6 szintűvé épült át,

terület ma a „modernizáció” hídfőállása Budapesten, a vállalkozói tőke, a luxuserkedelem és szolgáltatások, a szállodai par első számú célpontja. Funkcióit tekintve két, élesen elkülönülő egységre bomlik; az északi rész (a József Attila utcáig) hivatali- és banknegyed, kereskedelmi tevékenysége minimális, a déli rész a luxuserkedelem és szolgáltatások, az utazási irodák

s a belvárosi funkciók felhúzódtak az 1-2 emeletre is. A „szocialista” érában a kereskedelmi negyed a kerület középső övezetére zsugorodott, jellegzetességei (pl. luxusáruk kereskedelme) halványultak.

A lakófunkció szerepének csökkenése a „citysedésre” utal; a lakónépesség száma folyamatosan csökken: 1960 és 1990 között 67,6 ezerről 44 ezerre. Különösen a '70-es évtizedben nagy-

BUDAPEST

ták el sokan az V. kerületet; a vándorlási veszteség 10 év alatt megközelítette a 10 ezer főt, s a csökkenés ma is hozzávetőleg hasonló arányú, évente 900-1000 főt tesz ki. A népességszámcsökkenés ellenére a lakófunkció aránya még mindig magas az V. kerületben; a lakósűrűség 161 fő/ha (1995), a kerületek sorában a 3. legmagasabb érték.

A Belváros „rehabilitációja” a nyolcvanas években vette kezdetét, s kezdetben az épületek tatarozását, felújítását, a design korszerűsödését jelentette, s „központi” forrásokból finanszírozódott. 1970 után felgyorsult a funkció-váltás (a luxuskereskedelem térhódítása, az idegenforgalom kiszolgálása – szállodák, pénzváltóhelyek, utazási irodák szaporodása –), horizontálisan is terjeszkednek a belvárosi funkciók (a mellékutcákba, a Belváros déli harmadába illetve az V. kerület határain kívül), meghódítják az udvarbelsőket, a pincéket, a kapualjakat. A city-jelleg felerősödésére utal pl. a bérleti díjak alakulása, a gazdasági szervezetek számának és sűrűségének alakulása (az V. kerületben a jogi személyiségű gazdasági szervezetek száma 8,15 db/ha, legmagasabb a városban, csakúgy, mint a lakosságszámra vetített sűrűség: 48,8 db/1000 lakos – ez az érték a második helyre került a VII. kerületben 16,4 db –), a vállalkozói tőke helyválasztása (az V. kerületben a 90-es évek elején 1 ha-ra kb. 120 millió Ft „települt”, míg a külső övezetekben ez az érték nem érte el az 1 millió Ft-ot). Az önkormányzati tulajdonban lévő ingatlanok után fizetett bérleti díjaknak csupán 11%-a volt lakbér 1994-ben.

E néhány adat igazolja a Belváros presztízst, a „hely” növekvő értékét

A kerület lakossága rendkívül előregedett, 32%-uk hatvan éven felüli (a budapesti átlag 22,1%, de pl. a IV. kerületben említi el a 15%-ot), az I. kerület után itt a legmagasabb a nyugdíjasok aránya. A kerület lakossága minden szempontból az átlagosnál kedvezőbb helyzetű, ám a legkedvezőbb kerületek közé egyetlen szempontból sem kerül.

Az iskolázottság alapján a 4-5. helyet foglalja el a kerület (a középiskolát végzettek aránya 56,2%, ezzel az 5. a kerületek rangsorában, a 28,2%-nyi diplomával rendelkező alapján a 4. helyet foglalja el), a szellemi keresők aránya magas ugyan (62%), de az „elit” kertvárosi kerületekben (II., XII.) meghaladja a 70%-ot. A jövedelmek alapján (az SZJA átlagos nagysága alapján) sem került a legkedvezőbb helyzetűek közé az V. kerület. Mindent alátámasztják a lakásviszonyok is. A lakásállomány idős. A lakások háromnegyede még az első világháború előtt vagy alatt épült. Mivel a kerület lakásainak közel 100%-át államosították, lakásépítés alig folyt (a lakások nem egészen egytizedét építették a második világháború után), s a lakás-mobilitás igen alacsony volt, a lakásviszonyok s – felszereltség konzerválódott. A lakások átlagos nagysága közepes, a 3 és többszobás lakások aránya 27% (míg az „elit” kerületekben 40 és 50% között mozog).

Tehát a Belvárosban a „cityfunkció” offenzívában vannak, sok irányban (mellékutcák, udvarbelső, a Kos-

suth Lajos utcától délre eső területek) terjeszkednek. Már ma is az ország gazdaságának (pénzüzetek, gazdasági szervezetek központja), politikai életének, luxuskereskedelmének és szolgáltatásainak legnagyobb s legintenzívebb koncentrációja, ahol a „hely” értéke a legmagasabb. A legegésőbb fejlesztésforrás viszont épp a „helyek szűkössége”. Ennek következménye a túlfűtött ingatlanpiac, a magas ingatlanárak és bérleti díjak. A belvárosi funkciók további terjeszkedése a lakások felé irányulhat. A kerület 18 ezer

19
K É K

lakása 1,7 millió m² alapterülettel rendelkezik, ám a lakások száma az elmúlt években sem csökkent.

A Belvárosban működik a szellemi élet magasabb hierarchikus szintjének több intézménye is – ELTE, az MTA központja, színházak, könyvkiadók –, de e téren helyzete nem kiemelkedő. A lakosság státuszának mutatói nem a legkedvezőbbek, a lakosság előregedett, ugyanakkor a szegény rétegek is kis számban élnek itt.

A Belvárosban belül további funkcionális tagolódás körvonalai rajzolódnak ki. A régi Belváros (luxuskereskedelem, idegenforgalom) és a Lipótváros (kormányzati, hivatali és banknegyed) közti jellegbeli különbségeket már említettük. De további specializáció is

kezd körvonalazódni: a Szent István körút Margit híd közeli szakaszán és az itteni mellékutcákban a műkereskedelem vert tanyát; a Szabadság tér környékén banknegyed alakult ki, ahol a bankok központjai találhatóak, míg a bankfiókok és pénzváltók a Nádor utca, Vörösmarty tér és a Váci utca környékét szállták meg. A belvárosi Duna-part a luxusszállodák negyede s a „korzó”. Ugyancsak a Vörösmarty tér környéke a légitársaságok irodáinak s az utazási irodáknak a negyede. A Belváros Kossuth Lajos utcá-

tileg is zömmel alacsony színvonalú – egyszobás, komfort nélküli stb. – volt. Egy 1911-es összeírás a lakásállomány kerekén 55%-át egyszobásnak találta. S mivel az egyszobás lakás a kispolgárság alsóbb rétegeinek s a munkás-ságnak volt jellegzetes lakásosztálya, e lakóövezet társadalmát is zömmel ezek a társadalmi csoportok alkották. A múlt század utolsó harmadában kialakított reprezentatív útvonalak (Sugárút, Nagykerület, Rákóczi út stb.) mentén – a nagyvárosi intézmények s a kereskedelem mellett – közép- és nagypolgárság is élt. Ekkor még az „elit” kertvárosi negyedek, villanegyedek kiterjedése, vonzása csekélyebb volt. A belső lakónegyedek kiépítése a századfordulóra lezárult. Az övezethez tartozó kerületekben a lakások 77-88%-a (!) még az első világháború vége előtt épült (az Újlipótváros kivételével, mely városrész lakásállománya a két világháború között keletkezett s eredetileg is sokkal magasabb igények kielégítését szolgálta). Az elmúlt fél évszázad folyamán az övezet presztízse erősen csökkent. A nagypolgári, polgári életforma megszűnt, a nagyobb lakásokat társbérletekre osztották. Az „elit” törekvése a kertvárosi családi ház, villa, esetleg társasházi lakás megszerzésére irányult, s lassan kihűzött e kerületekből. Megritkult az üzlethálózat, a kiskereskedelmi funkciókat elvesztő mellékutcák sivárrá váltak. De a legsúlyosabb csapást az állami lakáspolitikai mérték a belső lakónegyedekre. A lakásállomány államosítása után (szocialisztikus-ideológiai indokok alapján) a lakbéréket

igen alacsonyan állapították meg; az ötvenes-hatvanas években a fizetések 2,5-6%-ában, szemben a „piaci viszonyok” között reális 15-40%-kal. A lakbér a bérházak üzemeltetését nem fedezte, nem beszélve a javításokról, felújításról, korszerűsítésről. Gyakorlatilag ilyen munka nem is folyt; évente a bérlakások 0,2%-a került felújításra, korszerűsítésre. A lakáshelyzet javítására fordítandó állami pénzeket majd kivétel nélkül új lakások építésére használták fel. Így a bő négyötödében az első világháború előttről származó lakásállomány alig korszerűsödött; eredetileg kb. 60%-uk volt egyszobás, ma bő kétötödük (a VIII. kerületben 45%-uk). A lakáskorszerűsítés legfeljebb fürdőszoba-kialakítást jelentett (de a VIII. kerületben a fürdőszobás lakások aránya még mindig csak 70% körül, egyes külsőőzsefvárosi tömbökben 50% körül alakul). A lakásállomány műszaki állapota hihetetlenül leromlott, ugyanúgy a lakóházaké, az övezet műszaki infrastruktúrájé. Mindez – egymást erősítő folyamatként – messzemenően kihatott a lakosság összetételére, demográfiai-társadalmi állapotára, s mélyre szorította a lakóövezet presztízseit. Mivel a tehetősebb rétegek amúgy is a kertvárosokba igyekeznek, ők többnyire elhagyták e kerületeket. Rohamosan csökkent a belső kerületek népességszáma; a VI., VII., VIII. kerületé már 1960 óta (e kerületek lakosságszáma 1960 és 1990 között legalább 30%-kal csökkent), a IX. kerületi inkább csak 1980 óta. Csak a VI.-VIII. kerületek népessége 30 év alatt 114 ezer (!) fővel fogyatkozott meg. A népességszökkenésben a vándorlási veszteség és a ter-

től délre eső területén a vendéglátás terjeszkedik.

A belső lakónegyedek. Az V. kerület s a többször említett „városárok” közötti területet foglalják el (leegyszerűsítve a VI., VII., VIII. és IX. kerület, a XIII. kerületből az Újlipótváros); Budának egyes városnegyedei (Viziváros, Krisztinaváros, Lágymányos) is ebbe az övezetbe sorolhatók. A századfordulóra kialakult zárt városrest lakóterülete, mely közel egyidőben keletkezett, egyveretű tömbjeit a magasabb presztízszű sugárutak s a Nagykerület tagolják; ezek mentén a kereskedelmi-szolgáltató funkciók s közműintézmények nyomultak a lakótömbök közé; ennek ellenére meglehetősen homogén övezet. A lakásállomány erede-

BUDAPEST

mészetes fogyás egyaránt szerepet játszott. A ma is itt élők összetétele rendkívül kedvezőtlen; talán a legjellemzőbb adat az egyszemélyes háztartások aránya; ez mindegyik kerületben megközelíti, a VIII. kerületben meghaladja a 40%-ot. E háztartások zöme időskorú özvegyekből áll. A társadalmi összetételre utaló statisztikai adatok közepes értékűek, vagy valamivel az alatt maradnak: a felsőfokú végzettségűek aránya 15-16% körül alakul (de a VI. kerületben 18,6% volt 1990-ben), a 19,1%-os budapesti átlaggal szemben, s a fővárosi átlag körül alakul a szellemi foglalkozásúak aránya.

A jelen állapotot tükröző mutatók terén e városrész helyzete kifejezetten kedvezőtlenebb. A VII. és VIII. kerület átlagos jövedelmei (1 főre jutó SZJA összege) alapján a legkedvezőtlenebb helyzetű kerületek közé tartozik, a VI. és IX. kerület értékei is átlag alattiak. Budapesti viszonylatban magas a munkanélküliség s a bűnözési ráta.

Az, hogy e kerületek szociálisan társadalmi leromlása „csak” ily mérvű, részben az elmúlt évtizedek alacsony lakásmobilitásának, a „helyek presztízsétől” független lakbérének is köszönhető (melyek nem kényszerítették a szegényeket az olcsóbb bérű lakásokba); ezzel magyarázható a „szocialista szegregáció” azon sajátossága, hogy elsősorban a „gazdagok” szegregálódtak a számukra megfelelő városrészekben, míg a hátrányos helyzetűek nem koncentráálódtak szélsőséges mértékben a város valamely pontján. A belső lakónegyedben – különösen a Nagykörúton kívül eső városrészekben – azonban a slummösödés előrehaladt, jelentkezik a gettósodás. Egy, az

általános iskolai tanulók szüleinek vonatkozó felmérés szerint a hátrányos helyzetű lakosság aránya Budapesten 25,4% volt, addig ez az arány a VIII. kerületben 63,6%, a Középső-Józsefvárosban 80,9% (mivel ugyanaz a család több szempontból is hátrányos helyzetű lehet, a tényleges százalékos arányok ennél alacsonyabbak).

Már a rendszerváltozás előtt megindult a Belső-Erzsebetváros néhány tömbjének (a Klauzál tér és környéke) központi elképzelések s „állami pénz” felhasználásával történő rehabilitációja. A Középső-Ferencváros 90-es évekbeli rehabilitációja viszont főleg a vállalkozói tőke bevonásával folyik, s nem csak a fizikai rehabilitációt, a lakásállomány korszerűsítését célozta, hanem magasabb presztízsű funkciók meglepedésével is jár (irodaházak, panziók, bankfiókok stb.). Spontán folyamatok hatására is mutatkoznak a presztízs-emelkedés, a funkcionális gazdagodás jelei (pl. a Ráday utca vendéglőinek számcsökkentése, a nagyobb szabású akciókat, városépítési beavatkozásokat is terveznek az övezet értékének, vonzerejének, presztízsének növelésére (a Madách-sétány kiépítése, a „pesti Broadway” kialakítása, a WestEnd – a Nyugati pályaudvar környéke – nagyszabású terve stb.).

Az övezet állapota fékezi a city terjeszkedését. Főleg a Nagykörúton túl előrehaladt a slummösödés; itt halmozódik fel a világváros „hordaléka” (bűnözés, prostitúció stb.).

Míg a lakosság demográfiai-társadalmi mutatói és a lakásellátottság statisztikája igen kedvezőtlen (vagyis

a lakófunkció „romlott le”), a kerületek gazdasági-kulturális helyzete korántsem mutat ilyen kedvezőtlen képet. A gazdasági szervezetek sűrűsége 42-43%-a az V. kerület értékének (akár a területegységre, akár a lakosságszámra vetítjük a gazdasági szervezetek számát), igaz, e szervezetek jellege erősen eltér a belvárosiaktól, amire az iparűzési adó nagysága is utal. Megfelelően ellátottnak mondhatók e kerületek kulturális-oktatási intézményekkel is (az övezetben működik a budapesti középiskolák 35%-a, egy sor felsőok-

21
K É K

tatási intézmény, múzeumok, színházak stb.). Ez azonban vajmi keveset mond a belső lakónegyedek helyzetéről, hisz ezen intézményeket a főváros egész területéről igénybe veszik.

A Várnegyed. Az I. kerület kisebb részét foglalja el; a kerület nagyobb hányada (a Viziváros, Krisztinaváros) a belső lakónegyedek övéhez tartozik, lakossága igen öreg (az I. kerületben a legmagasabb a 60 éven felüliek ill. a nyugdíjasok aránya), de a városrész fizikai állapota kedvezőbb (itt a lakások nagyobb hányada a két világháború között épült, s eredetileg is igényesebb volt). A kerület kisebb része a belső villaövezetbe sorolható. A „világörökséghez” tartozó Vár presztízsje magas, rendkívül intenzív idegenforgal-

mat bonyolít le, nagyszámú országos-nemzetközi jelentőségű kulturális-tudományos intézményt fogad falai közé (Nemzeti Galéria, Országos Levéltár, a Széchenyi Könyvtár, az MTA kutatóintézetei, múzeumok stb.). Mivel a Vár területén a tanácsi-önkormányzati lakások privatizációjára eddig nem volt lehetőség, azok piaci forgalomba nem kerültek, a Várnegyed nem alakult át extenzív lakónegyeddé. Az épületek többsége műemlék.

A heterogén I. kerület társadalomstatisztikai mutatói is meglehetősen

szek ill. erdő foglalja el területét.

A főváros budai oldalán elsősorban domborzati okok következtében nem alakult ki a pesti oldal szabályos övezeti rendszere. A Duna jobb parti részén nincs belvárosi negyed, a lakóövezetet a domborzat egymástól elkülönülő foltokra tagolta (Viziváros, Újlak, Krisztinaváros, Lágymányos), s e területeken is hosszú ideig – többnyire a 20. század húszas évéig – földszintes egyemeletes barokk-copfhangulatú kisvárosias negyedek maradtak fenn. A kiegészítés utáni nagy, reprezentatív építkezések is elkerültek Budát. Az erdős hegylejtők pedig több ponton kifutottak a Dunáig. A Dunára néző lejtőket a pestbudaiak már a 20. században birtokba vették (annak előtte a délies lejtőkön szőlőt termeltek), elsősorban üdülési-turisztikai célokra. Az építési szabályozás (a minimális telekméret 1200 nöl volt) nem tette lehetővé a sűrűbb beépítést. A városból kivezető utak mentén nyári lakok, villák épültek, ezeket a tehetős polgárok csak időlegesen lakták. A Margit-híd felépítése, majd a fogaskerekű üzembé helyezése hozta közelebb a város belterületéhez a Hegyet; ez s az építési szabályozás enyhítése indította meg az állandó ottlakást szolgáló építkezéseket, a századforduló táján, s a folyamatot tovább ösztönözte az autó(busz) közlekedés terjedése s a kertváros presztízsének emelkedése. A „Hegy” beépítése a második világháború után is megállíthatatlanul tart, terjeszkedésének csak a természetvédelmi területek tudnak gátat vetni (remélhetőleg nem csak ideig-óráig). A villanegy-

dek már felhúzódtak a hegygerincekre, majd azokon átcsapva elfoglalták az egykori Pesthidegkút területét, s Budakeszi, Nagykovácsi, Solymár területén is terjeszkednek. A budapesti szegregálódásról már említettük, hogy elsősorban a tehetős rétegek mobilizálódását jelentette, tömörülésüket a kedvező életkörülményeket nyújtó városnegyedekben. A Budai-hegység ma a tehetősebb középrétegek és az elit lakóhelye. A II. és a XII. kerületben a legkedvezőbbek a társadalomstatisztika mutatók; a szellemi foglalkozásuk aránya 70% felett, egyes kisebb körzetekben a felsőfokú iskolát végzettek aránya 50% körül van (a 25 éven felüli népességből). Itt a legmagasabb az 1 főre jutó személyi jövedelemadó (75 ezer forint/fő), a nyugdíjak átlagos összege, s igen kedvezőek a lakásállomány adatai. Az intézmények – köztük a kulturális intézmények – száma kevés, az ellátottságot akár kedvezőtlennek is értékelhetjük, ám nyilvánvaló, hogy a hegyvidék lakossága másutt veszi igénybe az intézményeket.

Az átmeneti térség. A 19. század végi várostest peremén kialakult, heterogén területfelhasználású övezet. Délén a kelenföldi ipari sávval veszi kezdetét, majd a csepeli szigetcsúcs, a Külső-Ferencváros, Kőbánya, a Népliget és a Városliget, a pályaudvarok területe, Angyalföld, Zugló (?), az Óbudai-sziget, az Óbuda és Római fürdő közé eső terület sorolható az övezetbe. A 19. század végére a pályaudvarok sínmezői, temetői, közparkok, kórházak, ipartelepek fogták szoros gyűrűbe a város lakóterületét. A 20. században az ipari területek terjeszkedtek, de az egykori városperem s

22 K É K

ellentmondások: itt a legmagasabb az időskorúak, a nyugdíjasok, a töredékháztartások aránya, ugyanakkor az 1 főre jutó személyi jövedelemadó és az iparüzési adó magas értéke kedvező jövedelemtermelő képességre utal (vagy csak a bérből élők magas aránya miatt a jövedelmek többsége az adóhatóság tudtára jut).

Elit kertvárosi negyedek. A budai oldalra korlátozódnak; ehhez a város szerkezeti egységhez sorolható a II. és XII. kerület majd egésze, a XI. kerületből a Sashegy környéke, Sasad, a Gellérthegy déli lejtője, a III. kerületből pedig a Mátyás-hegy környéke s a Remete-hegy. A területhasználat szempontjából szintén homogén övezet, villa- és társasházak beépítésű városr-

a közigazgatási határ között mindmáig alig hasznosított területek (a csepeli szigetcsúcs, Külső-Ferencváros) is fennmaradtak. A lakóterületek közvetlenül csak Zuglónál kapcsolódnak az elővárosi övezet lakónegyedeihez. A térség területhasználata-funkciói heterogének. Közlekedési terek (a Szabadkikötő, pályaudvarok, rendező-pályaudvarok), iparterületek, parkok, temetők hasznosítatlan vagy mezőgazdasági hasznosítású (!) területek közé ékelődnek a kisebb-nagyobb lakóterületek. A lakóterületek egy része külvárosi jellegű – mint az Angyalföld, Kőbánya, Óbuda egyes részei –, ám az utóbbi évtizedekben alaposan átépültek; más részük lakótelep, Zugló viszont villanegyedként, családiházaskertvárosi negyedként kezdett kiépülni. Az övezet ipari szerepköre erősen visszaszorult az elmúlt években, számos üzemépületben megszűnt a termelés, hasznosításuk ideiglenes jellegű, sokszor távol esik az eredeti funkciótól (pl. egyes gyáregépületek „elbutikosodása”). Az övezet környezeti, környezetszertikai állapota rossz, presztízse alacsony. Ezzel is magyarázható, hogy a vállalkozó tőke a közelmúltig elkerülte; a legutóbbi időkben azonban már több példa akad a funkcióváltásra; ez azonban ma még egyes épületekre korlátozódik. A városfejlesztés célja az övezet aktivizálása, a vállalkozói tőke ideirányítása, a határozott funkcióváltás ösztönözése, a környezeti állapot javítása, az övezetben megmaradó ipar átállítása környezetbarát technológiára.

Az övezet lakosság száma – jellegéből adódóan – csekély. Egészében ebbe az övezetbe sorolható a X. kerület (Kőbánya) és a XIV. kerület (Zugló),

valamint a XIII. kerület (Angyalföld) egy része. Az övezetben lévő lakóhelyek jellege eltérő. A József Attila lakótelep egyike legelső lakótelepeinknek, de egyes tömbjei később, folyamatosan épültek; lakóinak társadalmi mutatói alapján a közepes helyzetűek közé tartozik. Kőbánya a 19. század elejéig Pest szőlőhegye, majd építőanyag-szállítója volt, hogy a múlt század derekától munkás-külvárosként épüljön tovább (Budapest régi közigazgatási határain belül tulajdonképp az egyetlen külvárosi jellegű városrész volt). Zugló a pesti oldal kevés villanegyedeinek egyikeként kezdett épülni, a Budai-hegység azonban később elhódította ezt a funkciót; családiházaskertvárosi negyedként kezdett kiépülni, a Budai-hegység azonban később elhódította ezt a funkciót; családiházaskertvárosi negyedként kezdett épülni, a többszintes bérházak, lakótelepek váltják egymást. Igen heterogén az övezet lakóterületein élők demográfiai-társadalmi összetétele. Legkedvezőtlenebb képet Kőbánya mutatja; a demográfiai szerkezet még átlagosnak mondható (a kerület népességének természetes fogyása évi 3,4% – alacsonyabb a budapesti átlagnál, a kormegoszlás kedvezőbb); az általános iskolai végzettség is közel átlagos (a 15 évnél idősebb lakosság 86,7%-a legalább az általános iskola 8 osztályát elvégezte), a középiskolai végzettség már lényeges eltérést mutat – 37,1% a 45,2%-os budapesti átlaggal szemben –, ahogy több, mint fele a kedvező helyzetű kerületeknek (a XII. kerületben 67,9%), míg a diplomások aránya (13,1%) a budapesti átlagnak kétharmada, a „jó” kerületek (XII. kerület: 38,5%) értékének pedig csupán harmada. A szellemi

keresők aránya 40%. A XIV. kerület (Zugló) társadalomstatistikai mutatói a fővárosi átlag körül alakultak, a kerületen belüli különbségek számottevőek.

A peremkerületek. A peremkerületeket 1950-ben csatolták Budapesthez. Eredetük, jellegük eltérő volt; egyesek agrártelepülésből alakultak át elővárosi településsé (Rákospalota, Rákoscscaba, Rákoskeresztúr, Soroksár, Cinkota, Csepel, Tétény, Békásmegyér, Pesthidegkút); az átalakulás mértéke és jellege különböző: Pesthidegkút vagy

Rákospalota villanegyeddé, kertvárossá formálódott; Csepel ófaluját majd elnyelték az alacsony nivójú kertes negyedek, majd a régi falu nagy részét lebontották a lakótelep építésekor. Soroksár sokat megőrzött településképében, helyi társadalmi jellemzőiben az agrárfalusi múltjából. Az elővárosok, kertvárosok másik csoportját a főváros közelsége hívta életre az 1870-es évektől (Újpestet és Albertfalvát már előbb) kezdődően. Ezekből a telepekből szerveződött a későbbi Újpest, Kispest, Pesterzsébet, Rákosszentmihály, Pestújhely, Pestszentlőrinc, Pestszentimre, Rákosliget, Rákoshegy stb. De hasonló jellegűek azok a telepek is, melyek a korábbi agrárfalvak határában keletkeztek, de nem váltak köz-

igazgatásilag önállóvá (mint pl. Csepel Királyerdő, Rákoskeresztúr-Akadémia-telep, Óbuda-Csillaghegy stb.). E telepek későbbi helyzetét-fejlődését részben az befolyásolta, hogy milyen mértékben tettek szert „saját” gazdaságra (elsősorban gyáriparra), vagy maradtak meg „rezidenciális települések” (lakóhelynek). Az előbbi típusra Újpest, Kispest, Pesterzsébet, Csepel, részben Budafok, Rákospalota, Pestszentlőrinc a példa, utóbbira Pesthidegkút, Rákoscaba, Rákoskeresztúr, Pestszentimre, Budatétény és Nagyté-

tény stb. A „saját” gazdasági bázis jelentőségétől is függött, hogy az 1950-es közigazgatási változásokig mennyire haladt elő bennük a városodás; e téren Újpest, Kispest, Pesterzsébet jutott a legmesszebbre, kisvárosias városmaggot, néhány reprezentatív középülettel is felépítve. A terület döntő hányadát családiházias telepek foglalták el, ezek jellege, „színvonala” társadalmuk összetételének megfelelően alakult. Az első világháború idejére az elővárosok többsége munkástelepüléssé vált. Bizonyos körülmények elsősorban az ingatlanhoz jutás költségei, a közlekedési lehetőségek stb.—befolyására e telepek társadalmi, a települések infrastruktúrája is eltérően alakult; kertvárosias településrészek tisztviselő

BUDAPEST

– alkalmazott – nyugdíjas lakossággal (pl. Rákospalota, Pestújhely, Rákosszentmihály egyes részei) vagy falusias környezetbe épített közművesítettlen, zsúfolt, szegényes lakásállományú proletártelepek egyaránt megtalálhatók soraikban. Megjelenésükben társadalmukban is éles határokkal váltak el környezetüktől a főváros vagy egyes nagyvállalatok által épített telepek – Wekerle-telep, MÁV-kolóniák stb. A háború után egyrészt e települések központjainak átépítése indult meg s a kisvárosias jellegű településmagok helyére kerültek sokszintes, többnyire zárt utcafrontot nem alkotó városközpontok (pl. Csepel, Pestszenterzsébet, Újpest, Rákoskeresztúr stb.), másrészt a korábban kialakult településszerkezettől függetlenül épültek a nagy lakótelepek.

Megközelítően 800 ezren lakják az övezetet. Jellege (társadalmi összetétele, „fejlettsége”, a földhasználat stb.) kialakulásának történetéből adódik. Területének közel fele ma is agrárterület ill. erdő, a beépített területen pedig a laza, családiházias beépítés az uralkodó. A lakótelepek felépítése után is a legtöbb lakás személyi tulajdonú családi házakban, ill. társasházakban található (a XVII. kerületben a lakások bő kétharmada – 67,2%-a – családi házakban, további 9,7%-a társasházban található; családi házakban van a lakások többsége a XVIII., XXII., XX. kerületben is). A lakóházak legalább kilenczede minden peremkerületben földszintes. E „kertvárosok” minősége eltérő; nagy általánosságban megállapítható, hogy az övezet észak-

északkeleti szektorában (Csillaghegy, Rákospalota, Rákosszentmihály, Sasalom) színvonalas családiházias negyedek épültek, a délkeleti szektorban (Pestszentimre, Pesterzsébet egyes része, Csepel stb.) egyes településrészek zsúfoltak, a lakóépületek igénytelenek, a lakásfelszereltség mutatói rosszak, nem annyira családiházias negyedek, mint inkább falusias proletár-telepek. A műszaki infrastruktúra – a lakótelepek kivételével – hiányosan épült ki, a terület egy része csatornázatlan, az utcák burkolatlanok, a tömegközlekedés – a villamospályák – elavultak. Miután az elővárosi zónában lévő ipar is leépült, a peremkerületek legfőbb funkciója – csakúgy, mint a századfordulón – a lakófunkció. A lakónépesség korstruktúrája fiatalos (a hatvan évnél idősebbek aránya pl. a XVII. kerületben a felét sem éri el az „előregedett” kerületek – az I. és a V. kerület – értékének, s a peremkerületek mind-egyikében alatta marad a fővárosi átlagnak), a társadalmi összetétel viszont kedvezőtlen. A munkavállalók többsége fizikai foglalkozású; a szellemi keresők aránya a peremkerületek többségében nem éri el a 40%-ot (a XVIII. kerületben csak 30,0%) míg a kedvező helyzetű kerületekben ez az érték 70% körül van. Ennek felel meg az iskolázottság szintje, különösen a felsőfokú végzettségűek aránya. Ez utóbbi mutató 9,7-14,5% között alakul, a fővárosi átlag 19,1%, a „jó” helyzetű kerületekben megközelíti a 40%-ot (Csepelen a diplomával rendelkezők aránya negyede a XII. kerület értékének). A középiskolai végzettségben a differenciák csekélyebbek, de mindegyik peremkerület alatta marad a fővárosi átl-

BUDAPEST

lagnak. A lakosság jövedelmi viszonyai is átlag alattiak; a személyi jövedelemadó csak Budafokon, Rákosszentmihályon és Újpesten éri el az átlagos értéket. Ugyanakkor a peremkerületek nem a szegregáció negatív pólusai (legfeljebb az alacsony presztízsű, szegényes lakótelepek). A lakosság zöme szakmunkás, alkalmazott; slum-mösödés legfeljebb egyes különleges helyzetű zárványokban (ahol pl. építési tilalmat mondtak ki, de a szanalás elmaradt) tapasztalható.

A peremkerületek nemcsak munkahelyekben szűkölködnek, hanem intézményekben is. Ritkák a magaspresztízsű intézmények (felsőfokú iskolák, országos intézmények), de a középfokú ellátás intézményei is. Ez utóbbiakból Újpest ellátottsága átlagos. Ugyanakkor egyes peremkerületi intézményeket – elsősorban Budafokon, Újpesten, Kispesten – az agglomeráció lakossága is rendszeresen igénybe veszi.

A lakótelepek. 1949 után kb. 260 ezer lakás épült fel a lakótelepeken; az intenzív állami lakásépítés időszakában (1970-1985) a Budapesten épült lakások mintegy 77%-a lakótelepi lakás volt. A lakótelep a szocialista korszak által létrehozott legjelentősebb városszerkezeti elem, többségük az egykori peremkerületekben, illetve az átmeneti zónában (az ipari- közlekedési- külvárosi övezetben) épült. Ma a lakásállomány bő egyharmada lakótelepi lakás, megközelítően 700 ezennel minden harmadik budapesti lakos élnek a lakótelepeken.

A lakótelep-építés – méretei, a lakótelepek jellege, a lakóházak milyensége alapján – több periódusra bontható:

Az ötvenes években mindössze 20 ezer lakótelepi lakás épült; egy-egy lakótelepen 300-800, mégpedig „hágyományos” technológiával. A lakóépületek 3-4 szintesek, utcákat, tereket alkottak, nem rítottak ki környezetükből; igaz, az egyszobás lakások aránya felülmúlta az 50%-ot. Az ötvenes évek – belváros-közeli – lakótelepi lakásaiba költözők 70%-a szellemi foglalkozású volt. (Ismertebb lakótelepek ebből a korból a Fiastyúk utcai, a József Attila, a Róna utcai, a Villányi úti, az Üllői úti stb. lakótelep.)

A hatvanas években megduplázódott a felépített lakótelepi lakások száma, főleg az átmeneti zónában. A lakótelepek átlagos nagysága 1000-1500 lakásra nőtt. Az épületek már előregyártott elemekből készültek, magasságuk 4-5 szintre emelkedett, az egyszobás lakások aránya viszont 25%-ra csökkent (Lágymányosi, Árpád-hídfői, Árpád fejedelem úti, Visegrádi úti, Pillangó utcai stb. lakótelepek).

A hetvenes években munkába álltak a házgyáruk; az évtized során 116 ezer (!) házgyári lakás épült (a lakások 76%-a). A lakótelepek valóságos alvóvárosokká nőttek, esetenként 10-15 ezer lakást, 45-50 ezer lakost tömörítve. Többségük a peremkerületekben létesült, nagypaneles technológiával; a 10 emeletes sávházak váltak uralkodó épület-típussá, öt-tíz lépcsőházzal (Újpalota, Békásmegyér, Havanna-lakótelep, Kőbánya-Újhegy, Óbuda, Csepel városközpont stb.). E lakótelepek jellemző lakása másfél és kétszobás, átlagterülete 53 m². A differenciált la-

káselosztási gyakorlat (szociális lakások, szövetkezeti lakások, öröklakások stb.) fokozta a szegregációt; egyre több bíráló érte a lakótelepi életformát, a lakótelep-építés gyakorlatát. Rosszhírű, alacsony presztízsű, rossz közbiztonságú, csökkent értékű lakótelepek alakultak ki (Havanna, Kőbánya-Újhegy, Békásmegyér stb.).

A nyolcvanas évek derekán rohamosan csökkenni kezdett az állami lakásépítés. Az évtized első felében többnyire még a hetvenes évek megkezdett építkezéseit folytatták, a ko-

25
K É K

rábbi lakótelepeket bővítették. De ezzel egyidőben már „elit” lakótelepek is épültek (Gazdagrét, Káposztásmegyér, Pók-utca stb.). S míg egyes lakótelepek presztízse magas, lakóinak összetétele társadalmi-szociológiai szempontból kedvező, addig a lakótelepek, a lakótelepi életforma ma már súlyos gondot jelent. A fővárosi lakótelepek kutatója írja: „A lakótelepek romlása gyors és riasztó folyamat. Az eredeti szándékok szerint kertvárosi alvóvárosokból így lesznek rövid idő alatt a barbár nyomor realitásai. Ma Budapesten az egész város a gettók kialakulásának, visszaidéződésének állapotában van, a lakótelepekre mindez sokszorosan igaz, ezért egyre sokasodó problémák enyhítése, orvoslása céljából

BUDAPEST

mind összvárosi, mind pedig helyi (önkormányzati) szinten haladéktalan figyelmet és hathatós beavatkozást igényelnek". (A városszerkezeti övezetek fontosabb demográfiai mutatóit az 1. táblázat tartalmazza.)

A városrészek, városnegyedek, a város „természetes egységeinek” kialakulását részben a természeti adottságok magyarázzák, elsősorban a tagoltabb budai oldalon. Gyakrabban a kialakulás időpontja, körülményei alakították ki egy-egy területi egységet, városrész elkülönülését, jellegét, beépítési

működő intézmények, civil szervezetek is nagymértékben hozzájárultak a városrészek kialakulásához, azonosságutadatuk felismeréséhez, rögzüléséhez. De még egy-egy elővároson, községen belül is kialakultak kisebb egységek, legtöbbször egy-egy parcellázási akcióhoz köthetően, mely során nagyjából egyidőben, hasonló helyzetű társadalmi rétegek által felépítve, olykor egységes építészeti előírások által szabályozva alakult ki egy-egy városrész, „telep”. Így keletkezett pl. Pest-szentlőrincen a Szemere-, Miklós-, Lónyai-, Erzsébet-, Lakatos-, Ganztelep, a Szent Imre kertváros, Pest-szenterzsébeten a Kossuth-falva, Szabó-telep és így tovább. Elnevezéseikben gyakran őrzik keletkezésük körülményeit, a telep egykori birtokosainak vagy az építési akciók kezdeményezőjének nevét. Az így kialakult városrészek többnyire jellegüket, szerepkörüket, lakóik társadalmi- vagyoni helyzetét, megjelenésüket tekintve is egyveretűek, elkülönülnek környezetüktől.

A városrészek társadalmi-települési egységek is voltak, lakóik számon tartották hovatartozásukat (identitásukat), ismerték városrészük határait; ha nem is váltak közigazgatási egységgé (község- város), a helyi szerveződés számos elemével rendelkeztek (városrészi egyesületek, sajtó, plébániák, sportegyesületek stb.). E városrészeknek többnyire kialakult funkcionális építészeti központjuk is; a kisebb telepek esetében csak egy-egy iskola, templom, vendéglő, bolt, piac stb. jelentette ezt a „városközpontot”.

A második világháború, különösen az 1950-es közigazgatási változások (Nagy-Budapest kialakítása) után a városrészek különállása, önállósága csökkent; az új kerületek egy sor korábban önálló települést egyesítettek (a XVI. kerület pl. Rákosszentmihályt, Sashalmot, Cinkotát és Mátyásföldet); többnyire felszámolták civil szervezeteiket, helyi sajtójukat. A felépülő városnyi lakótelepek is bomlasztották egységüket. Az utóbbi évtizedben viszont ismét feleledőben van a lokális kötődés igénye, a helyi identitástudat. Látványos jele ennek a folyamatnak Soroksár kiválása a XX. kerületből, Pesthidegkút „elszakadása” törekvései a II. kerulettől, de a városrészi egyesületek, civil szerveződések, sajtó megjelenése is a városrészek lakói azonosságutadatának feleledését jelzik.

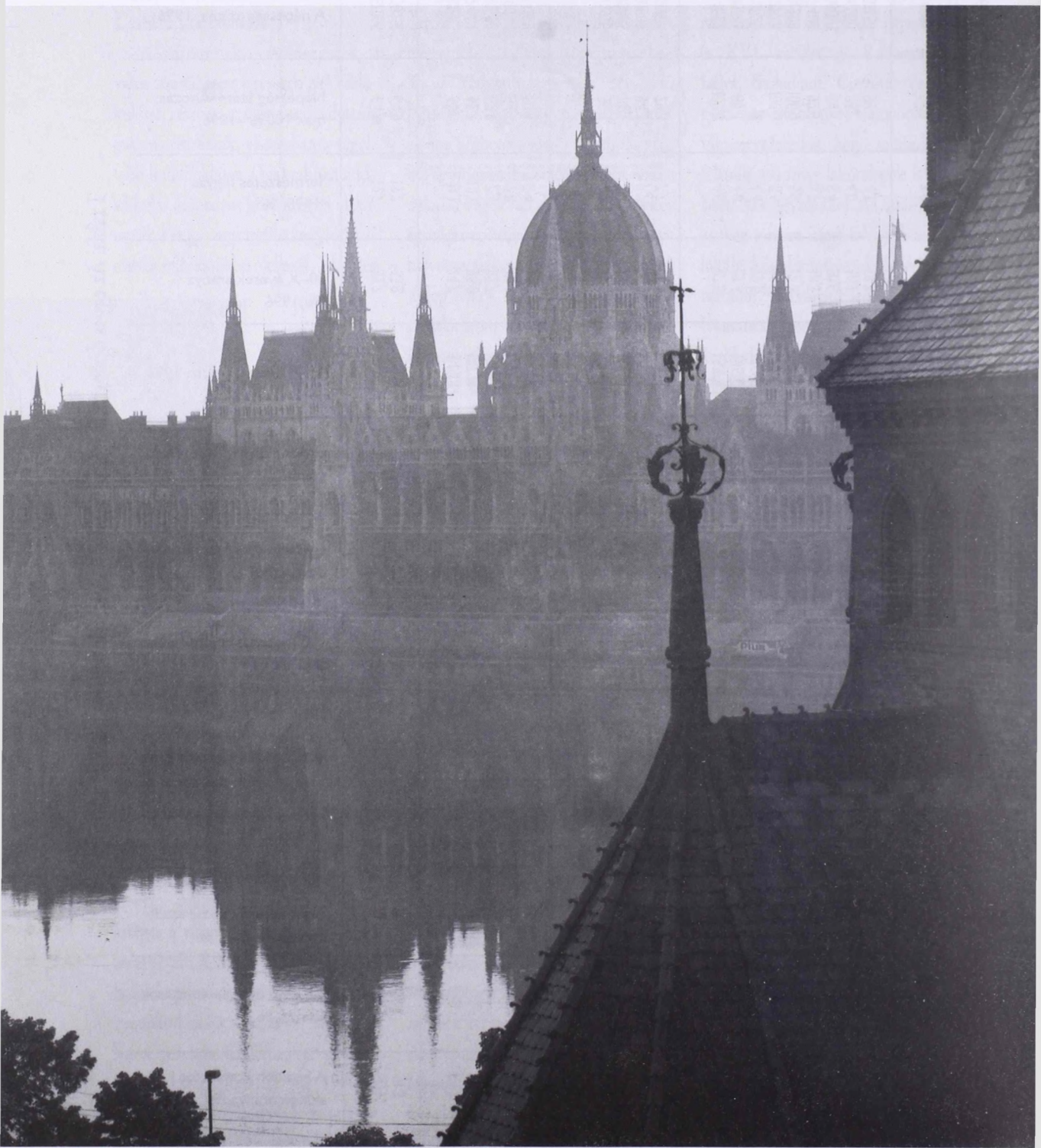
A bemutatott városrészek a főváros „hivatalosan” kijelölt városrészei, városrészhatárai, mely beosztást – a kerületek javaslata alapján – a fővárosi közgyűlés hagyja jóvá, azokat az utcanev-táblákon is feltüntetik. A beosztás megváltozásához a közgyűlés jóváhagyása szükséges. Keretei között jól vizsgálhatók a város életjelenségei. A 25 éven felüli népesség felsőfokú végzettségét mutatjuk be; e téren akár tízszeres eltérések is mutatkozhatnak. (A Nyék nevű városrészben a 25 éven felüliek 51,1 Vérhalmon 49,3, Zöldmálon 48,6, Szemlőhegyen 48,4, Csatárkán 48,3, Sashegyen 47,2, Istenhegyen 46,0%-a végzett egyetemet vagy főiskolát; ez az arány a Téglyágyárdúlőben 2,7%, a Gubacsi dűlőben 2,9%, Kamaradőn és a Keresztúri-dűlőben 4,3%.)

26 K É K

módját, karakterét, hangulatát. A Budai Vár egyediségét, hangsúlyos területi egységét a máig fennmaradt várfalak, a negyed műemléki jellege, sajátos funkciói (idegenforgalmi – kulturális – múzeumi – tudományos negyed), természeti földrajzi helyzete teremti meg. A Wekerle-telep rajzasztalon született, utcahálózata mérnöki elképzelés szülötte, házai títustervek alapján épültek, lakossága is – legalábbis a telep kialakulásakor – egyveretű volt; a Wekerle-telep szemmel látható építészeti-területi egység, környezetétől jól elkülönülő városrész. Főleg a peremkerületekben az egykori közigazgatási határok, az 1950-ig fennálló „saját” községi- városi szervezet, a közigazgatási határok között

I tábla. Az egyes demográfiai - város szerkezeti övezetek néhány jellemző adata

Városmag	A népesség száma, 1996	Népesség szám változás: max 100% -1996	Természetes fogyás 1995, %	60-X évesek aránya (%)1996	60-X évesek, száma 1996	egyszemélyes háztartások száma	egyszemélyes háztartások aránya (%)	100 háztartásra jutó aktív kereső	18-X éves népességből legalább befejezett középiskolai végzettség, %	25-X éves népességből diplomás, %	Aktív keresők közül szelle- mi foglalkozású, %	Az 1960 után épült lakások aránya, %	A legalább komfortos l akások aránya, %
V. 37056	548	649	12,7	32,7	12117	8422	39,7	82	56,2	28,2	61,9	6,2	90,1
I. 30251	649	649	12,7	33,2	10038	7183	41,6	81	64,9	35,2	70,1	28,4	91,3
Pest belső	52883	56,6	11,1	24,7	14518	10482	39,1	84	43,5	18,6	50,5	1,7	75,7
VII. 74411	62,7	12,1	25,2	18,728	15385	38,8	86	38,8	15,3	15,3	45,2	2,5	70,2
III. 87696	62,8	7,4	22,7	19897	17527	40,9	84	39,0	15,5	15,5	44,5	11,7	63,4
X. 70644	64,3	7,8	25,1	17754	13563	37,9	86	40,4	15,7	15,7	45,2	30,9	71,5
XIII. 124579	80,4	7,4	24,2	30089	22751	37,1	92	44,4	19,3	19,3	50,4	36,6	77,5
Vegyes, átmeneti jellegű kerületek	142916	95,4	2,8	17,5	25146	15491	26,7	120	48,3	20,6	51,0	76,9	92,3
III. 90065	86,1	3,4	17,7	15928	9627	26,7	120	37,1	13,1	13,1	40,0	61,3	82,8
XI. 150907	94,3	7,7	25,1	37824	24140	33,4	100	38,2	28,0	28,0	59,8	60,3	93,3
XIV. 135071	79,8	7,7	26,1	34978	22444	35,3	94	46,8	19,2	19,2	52,6	51,1	87,8
Külső kerületek	114622	100,0	4,6	27,5	15378	11334	26,6	120	39,4	13,9	44,4	69,3	87,4
IV. 90761	80,4	4,0	21,5	19516	11537	29,0	114	37,4	121,4	121,4	42,8	63,2	83,3
XV. 70729	97,2	4,4	19,3	13650	7792	28,1	119	41,4	14,5	14,5	46,3	57,8	85,2
XVII. 77773	100,0	3,5	15,9	12392	6768	24,7	124	35,9	11,1	11,1	39,8	68,6	86,8
XVIII. 101208	100,0	5,6	17,7	17946	10475	26,9	118	35,5	11,3	11,3	40,1	63,5	86,8
XIX. 67460	92,6	5,7	18,3	12332	8276	28,3	112	35,8	11,9	11,9	40,1	5,6	84,9
XX. 86015	84,3	5,4	20,6	17951	11347	29,9	110	34,0	10,8	10,8	40,6	43,1	84,9
XXI. 86280	95,7	4,0	16,1	13874	8729	25,5	121	33,5	9,7	9,7	38,9	7,7	88,2
XXIII. 53150	99,8	4,1	18,3	9751	5324	26,1	119	41,1	14,7	14,7	45,0	61,1	84,1
Hegyvidék	94502	88,0	7,8	26,7	24820	15502	34,5	97	65,8	38,1	70,0	46,7	91,5
II. 67817	81,3	8,6	27,0	18322	11415	34,3	98	67,9	38,5	38,5	70,6	47,5	91,3
Összesen	1906798	92,6	6,2	21,7	413209	214193	28,1	104	45,2	19,1	49,3	47,9	83,7

Napjainkra megváltozott gondolkodásunk országról, városról, tájegységről. Globális problémák, integrációs stratégiák között kell eligazodunk. A XXI. században a városok, nagyvárosok szerepe is jelentős mértékben változik. Budapest már ma sem csupán Magyarország fővárosa, hanem a közép-kelet-európai régió egyik gazdasági, kulturális csomópontja, s a városfejlesztés törekvése arra irányul, hogy egy-két évtized múlva a régió vezető szerepét foglalja el.

Schneider Márta

Kultúra és város

Kulturális fogyasztási szokások és térstruktúra a fővárosban

tényezőkben rejlik, növekedésükben a lakásállományra, a közszolgáltatásokra, az infrastruktúrára és mindenekelőtt a megkülönböztető politikai és kulturális hagyományokra támaszkodnak. Tény, hogy a városok virágoznak, nemcsak méretük, hanem gazdasági fontosságuk is növekszik.

Európában a városoknak mindig is kiemelt szerepük volt. A kontinens egyik lényegi sajátossága a kiegyensúlyozott városhálózat, ahol az európai lakosság 80 %-a él. Ha tehát a városok helyzetéről, fejlődéséről, állapotáról

29

K É K

I. Kihívások

A XX. század egyértelműen az urbanizáció és a városi élet évszázada. Az emberiség uralkodó életmódja egészen az elmúlt század végéig a vidéki lét volt. Az ezredforduló azonban már városi világban fog találni bennünket. A falusi létről a városi létre történő átmenet igen bonyolult jelenség, melyben technológiai, gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális erők játszanak szerepet.

1950-ben a világ népességének 29,3 százaléka élt városban; 1994-re ez az arány elérte a 44,8 százalékot, és a 2025. évre vonatkozó becslések szerint akkor már a világ népességének 61,1 százaléka (5 milliárd ember) lesz város lakó. A városok vonzereje stabil

beszélünk az emberek meghatározó többségének körülményeiről szólnak. A nemzetközi nagyvárosok, így Budapest is a külföldi működő tőke elsődleges célpontjai, itt koncentrálnak a pénzügyi intézmények, modern üzleti szolgáltatások és a munkaerő.

Budapest történelme, épített környezete is azt mutatja számunkra, hogy a város korábbi dinamikus fejlődési periódusai, adminisztratív, gazdasági, oktatási és kulturális ereje egy nagyobb térségben elfoglalt innovációs és közvetítő szerepkörből fakad. A város számára ma is az jelent kihívást, hogy időben elfoglalja azokat a pozíciókat és kihasználja a kor kínálta lehetőségeket, amelyek új lendületet adhatnának fejlődésének.

BUDAPEST

A legnagyobb kihívást az európai régióban betöltendő szerep elvárásai jelentik. Budapest – földrajzi fekvése – Nyugat-Európát Délkelet-Európával összekötő regionális híd szerepre determinálja. Ezt a funkciót azonban be kell töltenie, úgy is mint pénzügyi, üzleti, szolgáltatási és logisztikai központ, egyaránt. Ezeket a funkciókat erősítheti az ország életében játszott kitérített szerepe, adminisztrációs és kulturális központként is.

is jó, sőt egyes területeken, pl. műszaki tudományok, matematika, kiváló. Ebbe a tudásbázisba való befektetés tehát meghatározó jelentőségű lehet. Budapest mindig is – tradicionálisan – az oktatási szektor központja volt. Az elmúlt években megduplázódott az állandó státuszú egyetemi hallgatók száma, s a 2000-es évek elejére már 800 ezer fő össz diaklétszámmal lehet számolni. Már csak ez a hatalmas diaklétszám is olyan jelentős kulturális, információs igénytel jelentkezik, amely kielégítésére már most kell felkészülni. De a városi lét magas minőségét igénylik a nagy nemzetközi vállalatok, bankok egyre növekvő számú itt élő alkalmazottai is, s nem utolsósorban a várost lakó polgárok.

Budapest teljes mértékben meg tud felelni ezeknek az elvárásoknak, hiszen a város mai kulturális arculatának kialakulása éppen multikulturális hagyományában gyökerezik.

A nagyvárosi olvasztótégelyben az egymás mellé sodródó kultúrák kölcsönösen hatottak egymásra, s egyfajta különös „pesti kultúrát” alakítottak ki. Meghatározó jelentőségű volt ebből a szempontból a XIX. század, amikor a német, a magyar, a zsidó polgárság kultúrája keveredett a szerb (rác), szlovák (tót), román néprétegek kultúrájával, s alakította ki a maig is legendásan színes kulturális, nagyvárosi létet.

Ennek a kihívásnak kell most újra megfelelnünk, hiszen az európai nyitás újra nemzetközi várossá kezdi formálni Budapestet. Ez pedig egyre nagyobb számú gazdag és szegény, állandó, vagy időszakos betelepült je-

lent. A jelenleg Budapesten tartózkodók becsült száma – a nem hivatalosan itt tartózkodókat is beleszámolva – 100-250 ezer fő, ez a népesség 5-8 százaléka. Már ez az adat is jelzi, hogy Budapest befogadó várossá vált, de a bevándorlás folyamata tovább növekszik. Az európai nagyvárosokban lényegesen magasabb arány alakult ki, Párizsban és Londonban 20%-ot meghaladó, Bécsben 18%-ot meghaladó az ott élő „külföldiek” száma. Várható tehát, hogy a külföldiek száma már az ezredforduló utáni években el fogja érni a 200-250 ezer főt.

II. Helyzetképek

A város lakosainak életminőségét alapvetően befolyásolja a kulturális kínálat. Az itt élők identitástudatában, a városhoz való kötődésben, még ha nem is primer szinten, de meghatározó szerepet játszik a város kulturális légköre.

I. Budapest átalakulásának demográfiai helyzete

Budapest lakossága, akár az ország lakossága csökken. Az országosan mintegy 7%-os csökkenés 1995-2015 között a főváros esetében azt jelenti, hogy az 1995-ben 1,91 milliós lakosság szám a következő húsz évben 1,78 millióra esik vissza. Mindezt azonban a már most is jelentős, mértékű szuburbanizáció, lakosságcsere kíséri, amely rossz irányba befolyásolja népesség összetételét. Féltő, hogy amennyiben a várospolitikai nem tud megfelelő korrekciós eszközökkel élni, a

30
K É K

Régiókban természetesen sokan pályáznak erre a szerepre. Nagyvárosok, és a fővárosok, amelyek koordinátái néhány, vagy több dimenzióban jobbak, előnyösebbek Budapestnél. Bár kommunikációs és közlekedési infrastrukturális fejlettségben hiányok sorolhatók fel, a magyar főváros igazi előnyöket talán a humán infrastruktúra területén tud, s a jövőben is itt tudna jelentősebb mértékben nyújtani. A gazdasági szereplők telephely választását ugyanis, a kommunikációs és infrastrukturális feltételek mellett, jelentős mértékben meghatározza a megfelelően képzett humán erőforrás jelenléte, valamint a város kulturális légköre.

A magyar oktatás színvonala évtizedek óta nemzetközi mércével mérve

városi élet minősége romlik le a negatív tendenciájú népességcsere folyamán.

A belső szuburbanizáció már régóta jellemzője a Budapesten belüli átrendeződésnek. A természetes szaporodás szempontjából a főváros négy típusú régióra bontható. Az első kategória az I., V., VII. kerület, ahol erősen csökken a természetes szaporodás és a lakónépesség. Ez a belvárosi rész, amely egyre inkább üzleti, közigazgatási negyeddé alakul át. A másik régió a XII., XI., XIV., IX. kerület, ahol a csökkenés okai feltehetően eltérőek. A budai ún. elit kerületekbe a fiatalok beköltözési aránya viszonylag alacsony, mivel itt a budapesti átlaghoz képest magas a telek és lakások ára. A többi pesti belső kerület pedig, kisebb mértékben és lassabban, mint a belvárosiak, de szintén üzleti kerületté válik. A harmadik körbe tartozik a IV., XIII., XX. kerület. A negyedik kör olyan külső kerületekből áll, ahova a beköltözés viszonylag magas arányú, kisebb telepek épülnek, és ebben a zöldövezetben viszonylag olcsóbban lehet lakáshoz jutni.

A kerületek egymás közötti oda- és elvándorlásai a népesség egészét változtatják. A vándorlások egyenlege szerint kimutatható, melyik kerület a befogadó, illetve melyik a kibocsátó. A belső kerületek a kibocsátók és a külsők a befogadók: Eszerint a belső kerületek 1990 és 1995 közötti időszakban folyamatosan népességet vesztek más kerületekkel szemben, míg a XV.–XXII. kerületek mindvégig népesség többletét hozták. A trendeket vizsgálva kijelenthető, hogy különösen az 1994-1995-ös években mar-

BUDAPEST

káns ez a tendencia, tehát egy egyre erőteljesebb átrendeződésnek vagyunk tanúi. A leglátványosabb a XVI., XVII. kerület feltöltődése, amiben valószínűleg nagy szerepet játszik, hogy ezen kerületeknek a legtöbb a szabad területe.

Eltérő az egyes kerületek kormegoszlása is. Így például a 0-14 éves korosztály a legalacsonyabb arányban képviselteti magát a belvárosi kerületekben (V., VI., VII., XIII., XIV.), és egyes budai elit kerületekben (I., II., XI). Viszonylag fiatalnak számít viszont a III., a IV., a XVII., és a XXI. kerület.

A népesség iskolai végzettsége szempontjából is jellemző fővárosi régiók alakultak ki. A 18 év feletti, legalább középiskolai végzettséggel rendelkező lakosság aránya a legmagasabb (55-68%) a XII., II., I., XI. és az V. kerületekben, legalacsonyabb a XX., XXI., XVII., XIII. kerületekben.

A foglalkoztatottak struktúra alakulása a fővárosban erőteljesen eltér az ország más területeitől, illetve az országos átlagtól. Ez elsősorban a mezőgazdasági foglalkoztatás hiányából, és az állami közigazgatás, valamint a kereskedelmi és vállalkozói szféra centralizációjából fakad. 1992-ben Budapesten az ipari és a mezőgazdasági foglalkoztatás aránya összesen 23,02%, az építőiparé 5,23% volt, a foglalkoztatottnak csaknem 72%-a dolgozott a tágabb értelemben vett szolgáltatási szektorban. 1995-re a szolgáltatás aránya 78%-ra nőtt. Országosan ugyanekkor a mezőgazdaság aránya 8%, az iparé 34,7%, az építőiparé 5,9%. A

közigazgatásban foglalkoztatottak aránya Budapesten 22,45%, országosan pedig 8,6%. Az eltérő struktúrát jelzi az is, hogy Budapesten a szellemi dolgozók aránya 53,2%, míg országosan ez a szám 42,6%.

2. Budapest egységeinek városszerkezeti kialakulása

A kiegyezés után viharos gyorsasággal elindult fejlődés következtében a város a századfordulóra gyakorlatilag készen állt. Kialakult ma is jellegadó

31
K É K

szerkezete, városképe és épületállománya. A tudatos várostervezés és városépítés eredménye a Nagykörút kiépítése, a külső körút kijelölése, az Andrássy út megnyitása, és sugárirányú országutak kiépítése. A lakásállomány minőségét a társadalom szerkezete és az ebből fakadó fizetőképes kereslet szabta meg. A lakásállomány zöme alacsony igényeket elégített ki, 1900-ban 6%-uk szoba-konyhás, komfortnélküli – a kispolgárság, alkalmazottak, munkás-ság jellegzetes lakása volt. A szegregáció nem az egyes városrészek között alakult ki elsősorban, hanem a fő- és mellékutak között, a bérházak utcai és udvari frontjai között.

Budapest városszerkezetileg a Duna tengelyére szerveződött. A bal par-

ti, pesti sík rész szabadabban terjesz-
kedhetett, mint a budai hegyek által
övezett part.

Pesten kialakult a kormányzati, hi-
vatali, kereskedelmi negyedde fejlődő,
nagy- és középpolgárság által lakott
városközpont; a mai V. kerület. Ezt kö-
vette a meglehetősen homogén, intenzív
beépítettségű, alacsony színvonalú la-
kásállományú lakóövezet, amelyet a
körutak és sugárutak mentén felépített
nagyvárosias, igényes bérpaloták, keres-
kedelmi és kulturális intézmények szí-
nesítettek. A sűrűn beépült intézményi,

32 K É K

kereskedelmi és lakónegyedek, valamint
a város közigazgatási határa között, ki-
alakult a nagy helyigényű intézmények,
közparkok (Népliget, Városliget), tem-
ető, kórházak, laktanyák övezete. Budán a várkerület kiemelt területén túl
nagykiterjedésű kisvárosias negyedek
maradtak fenn. A budai hegyvidék vil-
láí még nem állandó lakhelyeknek, ha-
nem a polgárság nyári lakjaiként épül-
tek ebben az időben. A városegyesítés
után, 1872-től viharos gyorsasággal
kezdtek épülni az olyan elővárosi tele-
pek, mint Kispest, Erzsébet és felgyor-
sult a korábbi agrárfalvak Rákospalota,
Cinkota, Békásmegyér, Tétény, Rákos-
csaba; – kertvárosi fejlődése.

A városépítés gyakorlatát a szoci-
alista korszak alapjaiban változtatta

BUDAPEST

meg. A piaci mechanizmusok helyébe
a hiánygazdálkodás lépett. Lakáskor-
szerűsítés elhanyagolható mértékű volt,
s a mennyiségi lakáshiányt kizárólag
új lakások – lakótelepek építésével ol-
dották meg, elsősorban az egykori pe-
remkerületekben, illetve az átmeneti
zónában.

Az elmúlt évtizedben az ingatlan-
piac szabályozó mechanizmusai ismét
visszanyerik jelentőségüket, az ingat-
lanárak és bérleti díjak alakítják a vá-
rosszerkezetét. Ezek egyaránt jelente-
nek pozitív és negatív tendenciát, így
például fokozottan értékelhető a city-
sedés folyamata, amely során a
reprezentatív, nagy tőkés intézmé-
nyek a magas presztízsű helyeken
koncentrálódnak. Így az V. kerület
egy részéből a hivatali – banki világ
kiszorítja a lakófunkciót. Feltámadó-
ban vannak azonban a belváros mel-
lékutcái, ami természetesen jó fejlődési
iránynak mondható. Felértékelődött a
városperem helyzete, elsősorban a
közlekedési lehetőségek, a kivezető
utak, az M0 által érintett területek
miatt.

Ezzel szemben – éppen a nem pia-
cosodó zónákban erős szlömösödés,
lép fel. A belső kerületek leromlott ál-
lagú lakásállománya az alacsony stá-
tusú néprétegek gettóijává válik.

III. Térstruktúra és kulturális fogyasztás kutatás

Budapest kulturális állapotát fel-
táró kutatások 1996-ban indultak el.
Az MTA Regionális Kutatások Köz-

pontja felvázolta Budapest társadalmi,
gazdasági és kulturális térstruktúráját,
valamint a „Magyarország kulturális
állapota” országos vizsgálat részeként a
fővárosra vonatkoztatva külön kérdő-
íves felmérés készült, amely a kulturá-
lis fogyasztás legalapvetőbb jellemzőit
taglalta. Mindkét tanulmány fővárosi
összesítésben és a városon belüli öveze-
tek bontásában is elemezhető adatok-
kal szolgált.

I. Területi különbségek

**A demográfiai helyzet, a foglalkoztatás az életkörü-
lmények és kulturális ellátottság**

A térstruktúra elemzés során képet
alkothatunk a társadalmi, gazdasági,
kulturális létesítményekben, tevé-
kenységekben és szolgáltatásokban,
valamint a lakosság életkörülményei-
ben mutatkozó területi differenciáló-
dásról Budapesten. A térbeli elemzések
összevetése a kulturális ellátottság ke-
rületi különbségeivel pedig a város-
szerkezet kulturális rétegzettségét raj-
zolja ki. A mutatók lakosságszámra,
területnagyságra vetítve hasonlítják
össze a kerületeket négy fő szempont:
a demográfiai helyzet, a foglalkoztatás-
munkanélküliség, az életkörülmények
és a kulturális intézményekkel való el-
látottság és a szolgáltatások színvonala
alapján.

A kerületek demográfiai helyzete
annál pozitívabb, minél kisebb az idős
korosztály és a halálozások aránya,
minél nagyobb a fiatal korosztály, a
vitalitási index, minél dinamikusabb a
vándorlás, és minél alacsonyabb a nép-
sűrűség. A korösszetétel és a vitalitás,
illetve halálozási arány közel azonos
értékeket mutat egy-egy kerületben.

BUDAPEST

Fiatal kerületnek számít a III., a IV., a XVII. és a XXI. kerület, az átlagosnál előregedettebb a lakosság az I., a II., az V., és a XII. kerületben. A vándorlás legdinamikusabb az V., és a VI., kerületben. A népsűrűség a hegyvidéki és a külső kerületekben alacsonyabb.

A foglalkoztatás szintjének emelkedése, illetve a munkanélküliség arányának csökkenése kedvező tendenciának mondható. Az aktív népesség, illetve a nyugdíjasok aránya leginkább a lakosság korösszetételével függ össze, egymással természetes módon ellentétes irányban mozog; Az ipari foglalkoztatottak száma, és az 1000 lakosra jutó gazdasági, kereskedelmi vállalkozások inkább a kerületek jellegzetes tevékenységéhez kapcsolódnak.

Mivel ezek a mutatók csak részben nevezhetők kedvezőnek vagy kedvezőtlennek, több esetben inkább a kerület jellegére utalnak. A gazdasági aktivitás alapján kedvező helyzetben van a III., a X., XV., XVI., XVIII., és a XXI. kerület, a munkanélküliség elsősorban a VI., és a VIII. kerületben kiugró mértékű.

Az életkörülmények meghatározásánál a személyi jövedelmek és megtakarítások alapján elég élesen elválnak a szegényebb (XV., XVII., XVIII., XIX., XX., XXI. és a XXII.) és a gazdagabb (II., V., XI., XII.) kerületek. Ezzel ellentétes irányú az önkormányzati támogatás kerületi megoszlása. Lakásokat főleg ott építenek, ahol erre van hely (II., I V., XII., XIV., XVII., XVIII., és a XXII. kerületben) A lakásokra jutó lakosok száma egyrészt a gazdagabb, másrészt az előregedett kerületekben alacsonyabb, igaz ez az I., VI., VII., VIII., IX. kerületre éppúgy,

mint a II., V., XII., és a XIII. kerületre. A víz- és csatornahálózatba bekapcsolt lakások aránya a belső kerületekben, és a lakótelepek kerületeiben magasabb. Óvodával, iskolával részben a sűrűbben lakott, részben a fiatal kerületek (XVIII., XXI., XXII., és XXIII.), illetve egyes jobb módú kerületek (II., V., XII.) vannak magasabb színvonalon ellátva. Az üzletek a belső kerületekben koncentrálódnak, mint ahogy az ismertté vált bűncselekmények száma is.

Az összesített mutatók alapján, életkörülmények szempontjából legkedvezőbb helyzetben a II., az V., a XII., és a XIII. kerület lakossága van, a leghátrányosabb életkörülmények a X., a XV., a XX., és a XXI. kerületben alakultak ki. A legjobb II. és a legutolsó XXI. kerület között majd kétszeres az eltérés.

A kulturális ellátottság, színvonal mutatói igen heterogén összetételűek, hiszen a pedagógusok számától a diplomások arányán keresztül a könyvtárak számáig, több elemet ölel fel.

Az érettségivel, illetve diplomával rendelkező értelmiségiek aránya magas az I., II., V. és XII. kerületben, a legalacsonyabb a VIII., a X., a XV. és a XXI. kerületben. Ezzel ellentétes képet fest a szakmunkás vizsgát tettek aránya. A II., V., IX., XIII., XX. és XXII. kerületben legalacsonyabb, tehát a legkedvezőbb az egy pedagógusra, illetve az egy tanteremre jutó diákok száma, meglepő módon e téren a XX. és a XXII. kerület került az élre. A kiváló gimnáziumok kerületek közötti eloszlása is meglepően egyenletes, 13 kerület-

ben található az első 55 gimnázium többsége, kerületenként 3-4 gimnázium, és csak a XXIII. kerületben található mindössze egy kiváló gimnázium. A könyvtárba beiratkozott lakosság aránya az I. kerülethez képest mindennél közepes, de inkább alacsony.

A vizsgálat összevetette a kerületek demográfiai helyzetének, a lakosság életkörülményeinek és foglalkoztatási arányát a kulturális ellátottsággal és színvonallal.

Ennek eredményeképpen egyértelműen kirajzolódott, hogy a kerület-

33
K É K

tek lakosságának életkörülményei és a kulturális ellátottsága és színvonala között szoros pozitív korreláció mutatkozik. Szintén szoros, de negatív korreláció van a demográfiai helyzet és a kulturális mutatók, valamint a demográfiai helyzet és az életkörülmények között.

A foglalkoztatás és a kulturális ellátottság, illetve az életkörülmények között csak gyenge pozitív kapcsolat mutatkozik, és a demográfiai helyzettel való kapcsolata közömbös.

A főváros egészére vonatkozó megállapításokat – a továbbiakban a város jellemző – funkcionális övezeteire bontva, a későbbiekben tovább árnyalhatjuk.

2. A kultúrához való viszony néhány dimenziója országos és budapesti viszonylatban

A kulturális fogyasztási szokásokat felmérő kérdőíves vizsgálat a „használó” szempontjai alapján az alábbi kérdéseket járta körül: milyen érték preferencia alapján, milyen lehetőségek közül, kik, mit választanak a fővárosban?

A vizsgálat során 1500 tizennégy évesnél idősebb budapesti lakos kérdőíves megkeresése történt meg, amely

34

K É K

részét képezte a „Magyarország kulturális állapota” vizsgálatnak, amely azonos kérdőívvel, ugyanabban az időben 4000 vidéki lakos körében folyt.

Budapest területét a kulturális fogyasztási szokásokat feldolgozó kérdőív válaszadói alapján kétféleképpen bontottuk négy-négy kisebb övezetre.

Az első csoportosítás szerint a postai irányítószámok segítségével a kerületi határokat átmetszve kisebb városrészeket alkottunk elsősorban a belváros–külváros, Buda–Pest dichotómiát figyelembe véve.

Az így kialakított négy városrész:

A budai belváros:

az I. kerületi teljes egészében, valamint a II., III., XI., XII. kerületnek a városközpontoz közelési részei:

BUDAPEST

budai külváros:

A XXII. kerület teljes egészében, valamint a II., III., XI., XII. kerületnek a városközpontoz távol elő részei

pesti belváros:

az V., VI., és VII. kerület teljes egészében, valamint a VIII., IX., és XIII. kerületnek a városközpontoz közeli részei

pesti külváros:

a IV., X., XIV., XX., és a XXIII. kerület teljes egészében, valamint a VIII., IX., és XIII. kerületnek a városközpontoz távol fekvő részei

A főváros társadalmi, gazdasági térszerkezetét bemutató, már az előzőekben ismertetett kutatás más–bár sok tényezőjében hasonló–övezeteket alkot, amelyek a kerület határokat figyelembe véve alakította ki a kisebb, elemzésre alkalmas városnegyedeket. Ezek szerint különböztet meg belső beépítésű lakóterületet (I., V., VI., VII., VIII., IX.), a budai hegyvidék kertvárosi övezetét (II., III., XI., XII.), átmeneti jellegű vegyes övezetet, ahol ipari és közlekedési területek, zöld területek, nagy helyigényű intézmények, temetők, sportpályák találhatóak (X., XIII., XI.), valamint a város külső lakóövezetét, ahol lakóhelyek, családi házas negyedek találhatóak (IV., XV., XVI., XVII., XVIII., XIX., XX., XXI., XXII., XIII.).

A kulturális fogyasztás kérdőív feldolgozása erre a városszerkezet bontásra is elkészült, így alkalmas a két kutatás eredményeinek egymásra vetítésére, a négy övezet mélyebb elemzése, mind a térstruktúra, mind a fogyasztási szokások szempontjából.

Először azonban a kulturális fogyasztás országos és összbudapesti adatait vetjük össze néhány kérdéskörnél a budai–pesti bel- és külváros adatait is feltüntetjük.

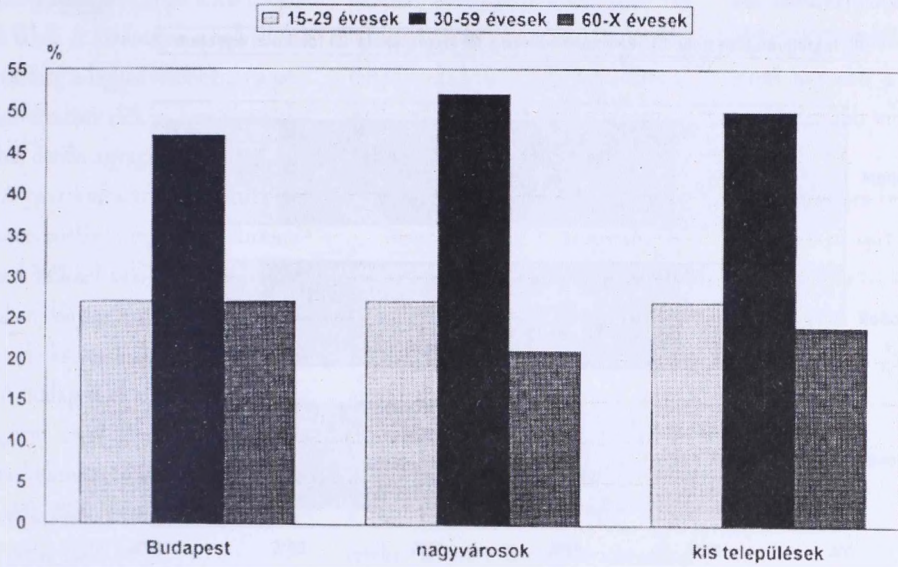
A vidéki lakosságon belüli két csoport alkotja az összehasonlítási alapot: az 50 ezresnél nagyobb népességű városok lakói és a kis településeken élők. Ezeket az adatokat vetjük össze a budapesti adatokkal.

A kultúrához való viszony szempontjából az alapvető szociológiai jellemzők közül az életkornak és az iskolai végzettségnek van a legnagyobb jelentősége. A társadalmi körülmények a fiatalok és a magas iskolai végzettségűek kulturális aktivitásának kedveznek.

Budapesten jóval magasabb az idősek aránya, mint vidéki nagyvárosokban. (1. ábra). A főváros belső részein gyakoriságuk még a kis települések adatát is felülmúlja. (2. ábra) Iskolai végzettség szerint Budapest és a nagyvárosok összetétele hasonló; a diplomások aránya kétszer akkora, mint a kis településeken. (3. ábra) Budán lényegesen több közép- és felsőfokú végzettségű él, mint Pesten. A pesti belvárosban a legmagasabb az alacsony képzettségűek gyakorisága. (4. ábra)

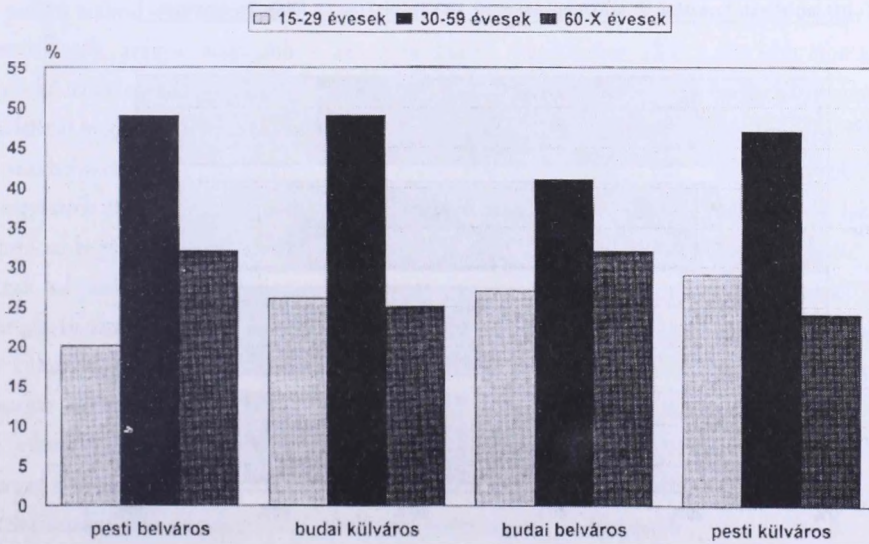
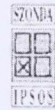
Az utóbbi években Magyarországon a kultúrához való hozzáférés anyagi akadályai lényegesen megnövekedtek. E tényező szerepéről azonban kérdőíves vizsgálatunkban csak közvetett adataink vannak: a megkérdezettek jövedelméről, vagyoni helyzetéről nincsenek lényegi információink, csak a saját vagyoni, illetve jövedelmi helyzet megítélését regisztrálták a kérdőívek.

Életkori csoportok: ország

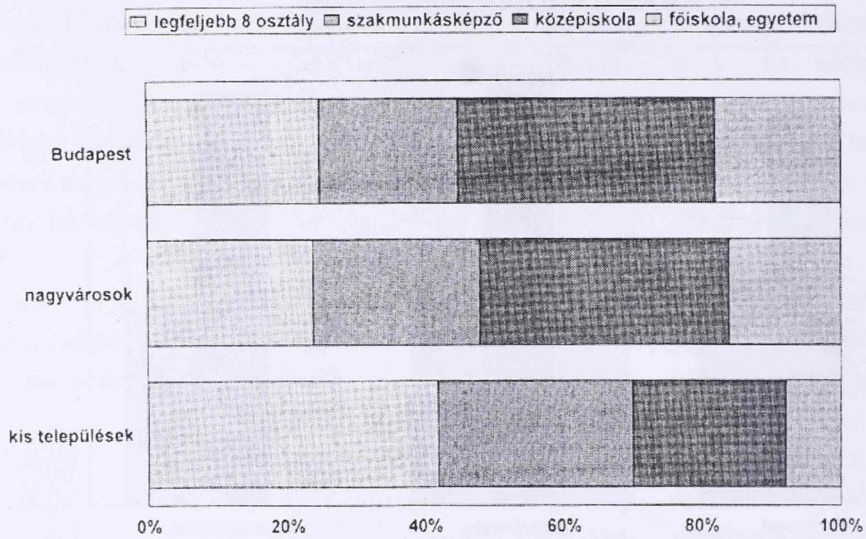
1. ábra

Életkori csoportok: Budapest

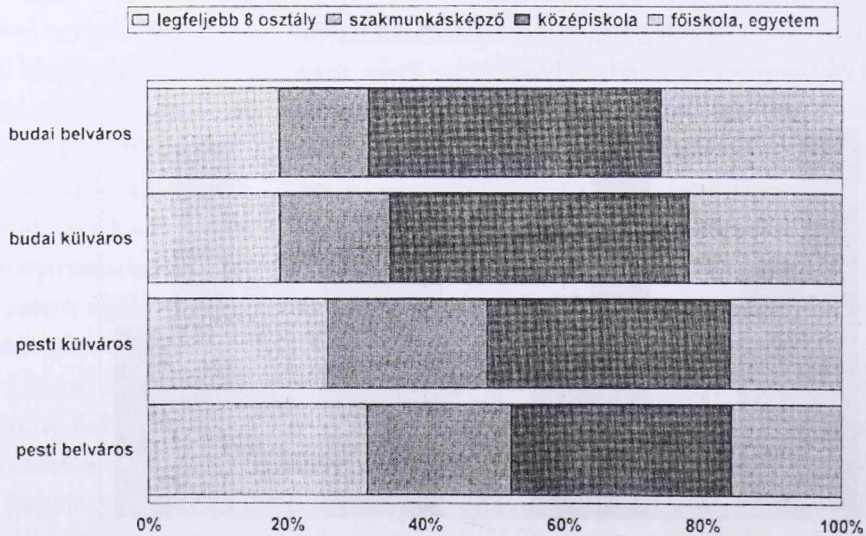
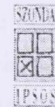
2. ábra

Iskolai végzettség: ország

3. ábra

Iskolai végzettség: Budapest

4. ábra

BUDAPEST

A budapestiek és a nagyvárosban élők azonosnak érzik saját anyagi helyzetüket, s csak egy hajszálnyival tartják azt jobbnak, mint a kis települések lakói. A fővárosban a belbudaiak ítélték meg a legkedvezőbben, s a pesti belvárosban élők a legkedvezőtlenebbül önnön anyagi státuszukat.

A havi kulturális kiadásokra vonatkozó közlések, valamint a kulturális eszközökkel való ellátottság adatai azonban lényegesen nagyobb egyenlőtlenségekre utalnak.

A budapestiek elmondásuk szerint átlagosan 2440 Ft-ot fordítanak havonta kultúrára, míg a nagyvárosokban élők 2020, a kis településeken lakók pedig 1670 Ft-ot.

A kulturális eszközökkel való ellátottság mutatói – a kábeltévét kivéve – a fővárosban magasabbak, mint a vidéki nagyvárosokban. (5. ábra) Budapesten belül feltűnő a pesti belváros elmaradása a többi városrésztől. Figyelemre méltó az is, hogy a külső pesti és budai övezetben mind a videóval, mind pedig a műholdvevő berendezéssel rendelkezők aránya magasabb, mint a belső területeken. Ezzel ellentétes tendenciát mutat a kábeltévé hálózattal való beépítettség. Ez nem a kultúra fogyasztók preferenciáját mutatja, hanem azt hogy a kábeltévé társaságoknak hol gazdaságosabb hálózatot fenntartani. (6. ábra)

A kulturális fogyasztás budapesti sajátosságai – részint az említett társadalmi jellemzők hatására – az értékrendszerrel is összefüggnek. Míg a kisebb településeken élők a tradicionális értékeket (család, munka, pénz, hit) valamivel fontosabbnak tartják, mint a fővárosiak: ez utóbbiak a modernizá-

ciós értékeknek (kultúra, szabadidő, barátok, politika) tulajdonítanak némileg nagyobb jelentőséget, mint a kis településeken élők. A nagyvárosiak értékpreferenciája általában köztes helyet foglalnak el: néha fővárosi, néha pedig vidéki jellegű. (7. ábra)

Mindazonáltal a kulturális fogyasztás szempontjából leglényegesebb értékek: a kultúra (műveltség) és a szabadidő (kikapcsolódás) az országban mindenütt a legfontosabbnak tartott értékek: a család, a pénz, a munka, és a kevesek által preferált értékek: a vallás, a politika között szerepelnek. E két értéket tekintve Budapest városrészei egyik felosztásban sem különböznek érdemlegesen egymástól. (8. ábra)

A kultúrához való viszonyt nagy mértékben befolyásolja a kulturális intézmények elérhetősége, választéka is. Az elérhetőséget országos metszetben tekintve, az intézmények három csoportja különül el. (9. ábra) A videotéka, a mozi és a könyvesbolt felkeresése az egyre kisebb településeken élők számára egyre több időt igényel (bár a mozi esetében e különbségek minimálisak). A könyvtár és a művelődési ház a nagyvárosiak lakásától esik a legtávolabb. A múzeum, a színház és a hangversenyterem viszont könnyebben elérhető a nagyvárosiak, mint a budapestiek számára.

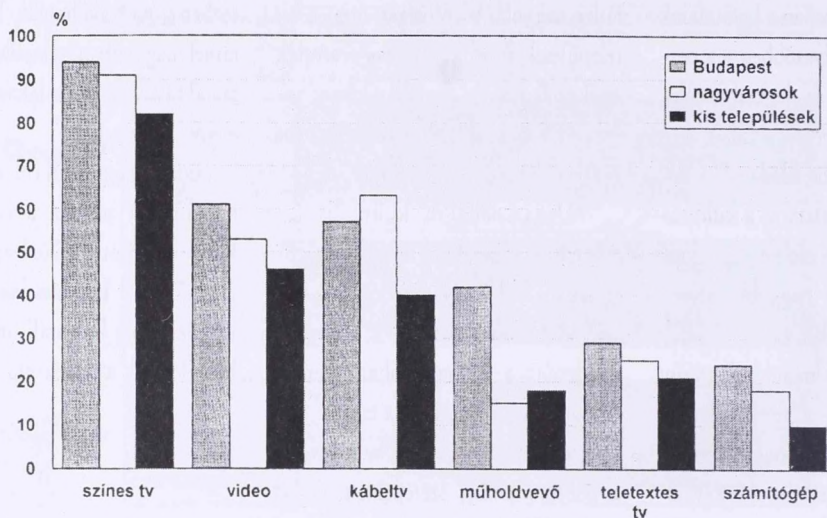
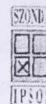
Mindez a települések méretével és az intézmények térbeli elhelyezkedésével áll kapcsolatban. A reprezentatív kulturális intézmények, a jelentősebb színházak, múzeumok, hangversenyterem – Budapesten is, és a vidéki városokban is – a városközpontban

helyezkednek el, míg más intézmények, mint például a kisebb könyvtárak vagy a művelődési házak, a városok alközpontjaiban és a legtöbb községben is megtalálhatóak. Ugyanakkor minél nagyobb a település, átlagosan annál távolabb van a lakástól az intézmény.

Budapesten belül (10. ábra), a Duna mindkét partján a belváros és a külváros közötti különbség a szembeötlő. A pesti belváros lakosai élnek a legközelebb a kulturális intézményekhez: előnyük a reprezentatív kulturális

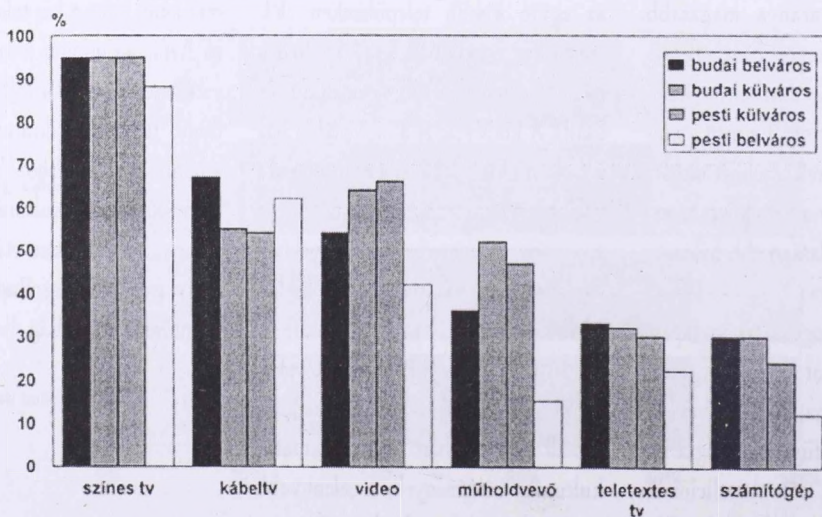
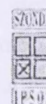
intézmények esetében a legtetemesebb. A külvárosiak helyzete a legtöbb intézmény vonatkozásában semmivel sem jobb, mint a kis települések lakóié. Azonban mindez a kulturális aktivitás szempontjából a fővárosban nem döntő tényező. A kulturális aktivitás adatait és a lakáshoz legközelebbi – legtávolabb eső kulturális intézmény elhelyezkedését összevetjük, láthatjuk, hogy gyakorlatilag Budapesten nincs jelentősége a távolság dimenziójának.

Kulturális eszközökkel való ellátottság: ország

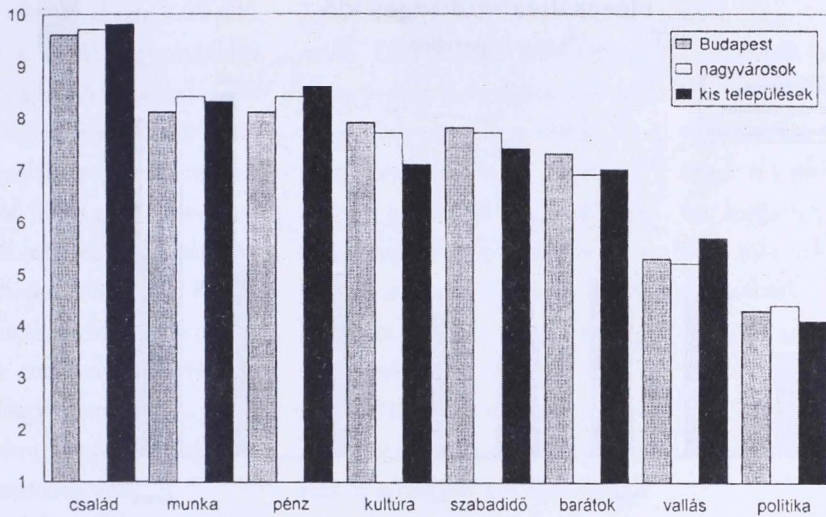
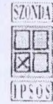
5. ábra

Kulturális eszközökkel való ellátottság: Budapest

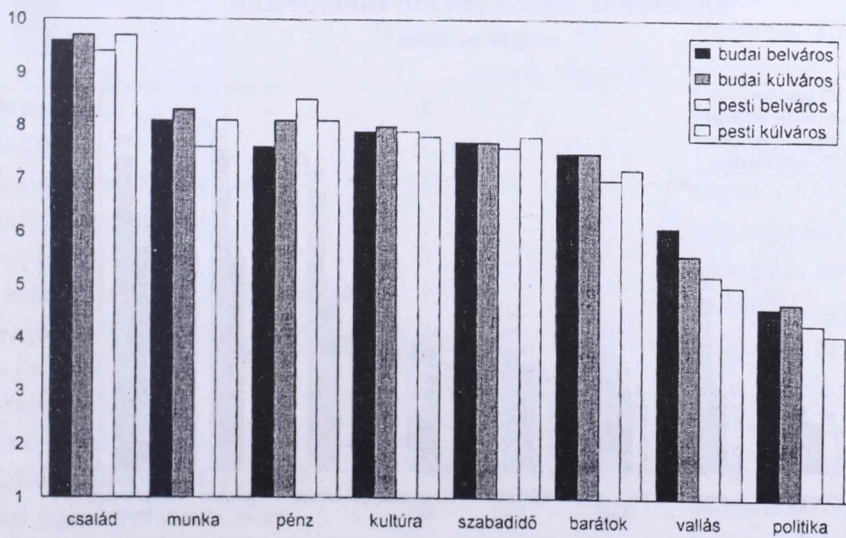
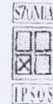
6. ábra

Értékpreferenciák: ország átlagok tízfokú skálán

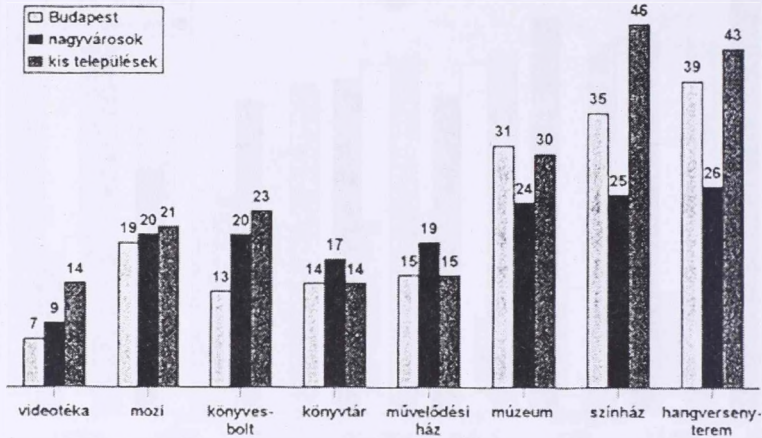
7. ábra

Értékpreferenciák: Budapest átlagok tízfokú skálán

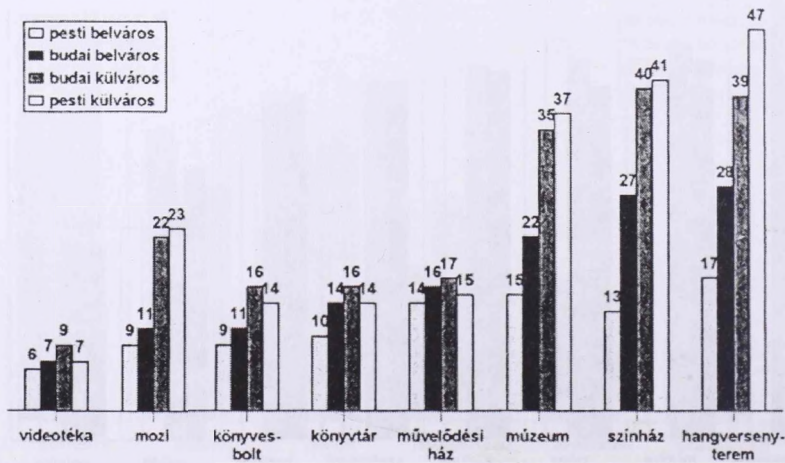
8. ábra

A lakáshoz legközelebb lévő intézmény eléréséhez szükséges idő átlagok percben

9. ábra

A lakáshoz legközelebb lévő intézmény eléréséhez szükséges idő Budapesten átlagok percben

10. ábra

3. A kultúra szerepe a településhez való kötődésben.

A budapestiek – átlagosan – életüknek valamivel nagyobb hányadát (85%-át) töltötték el ezen a településen, mint a vidéki nagyvárosokban (81%) vagy a kisebb településeken élők a maguk lakóhelyén (79%). E tekintetben egyedül a pesti belváros adata alacsonyabb (89%) a budapesti átlagnál. (Budai belváros: 87%, budai külváros: 86%, pesti külváros: 85 %)

Ugyanakkor a fővárosban némileg magasabb azok aránya (34%), mint vidéken (nagyvárosokban és a kisebb településeken egyaránt 30%), akik másutt szeretnének élni.

Azok, akik továbbra is azon a településen szeretnének élni, ahol jelenleg, ennek fő okaként mind Budapesten, mind pedig vidéken a helyiekkel kialakult jó viszonyt és a megszokást

BUDAPEST

említették. (II. ábra) A társas kapcsolatok szerepét azonban vidéken lényegesen többen emelték ki, mint a fővárosban. Ez a családi, rokoni viszony megtartó erejét reprezentálja, ami már a nagyvárosi életmódban elveszti szerepét, illetve átadja helyét a státusz – társasági kapcsolatoknak. A munkahely, a megélhetés kötőerejére, a táj, a környék szépségére, a település biztató kilátásaira, valamint arra, hogy úgy érzik: máshol nem is tudnának élni, megközelítőleg azonos gyakorisággal hivatkoztak a budapestiek és a vidékiek. A színvonalas kulturális élet és a gyerekek jövője a jelentős kínálati különbségét mutatva a Budapesthez való ragaszkodásban játszik nagyobb szerepet.

Mindazonáltal a kulturális élet szerepe Budapesten is, vidéken is a legkisebb súlyú tényezőnek bizonyult a településhez való kötődés szempontjából.

Budapest övezeteit összehasonlítva (12. ábra) azt találjuk, hogy főként a pesti belváros lakóinak szempontjai térnek el a többiekétől. Ők gyakrabban hangsúlyozzák a megszokást, azt, hogy másutt elképzelhetetlennek tartják az életüket, valamint a színvonalas kulturális élet szerepét, mint mások, viszont a környék szépségére és a tele-

41
K É K

1. tábla

Hogyan támogatja a települési önkormányzat a helyi kulturális életet?

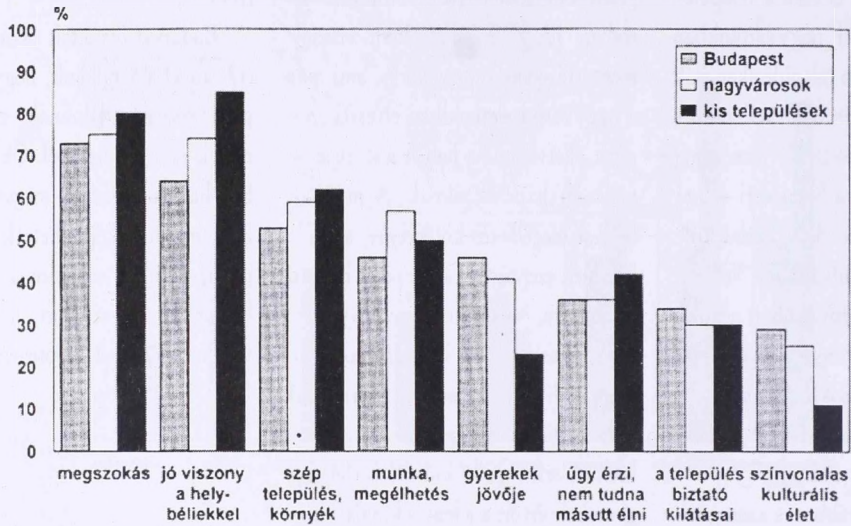
(a válaszok %-os megoszlása azok körében, akik szerint támogatja a települési önkormányzat

	Budapest	nagy városok	kis települések
iskola támogatása	5	3	5
iskola létesítése	1	1	5
kulturális intézmény támogatása	18	20	14
kulturális intézmény létesítése	2	2	3
rendezvények támogatása	53	39	47
nem kulturális intézmény létesítése, támogatása	5	3	8
közösségek, klubok, együttesek támogatása	4	2	9
helyi újságot ad ki	3	1	1
alapítványok támogatása	1	2	0
történeti értékek megőrzése, műemlék restaurálása	1	1	1
park, fásítás, természetvédelmi terület	1	1	0
pénzzel, anyagilag pályázatok révén	16	44	29
semmitmondó válaszok, pl. ahogy tőle telik	5	5	4
egyéb válasz	2	4	3
nem tudja	8	5	6

pülés biztató kilátásaira jóval ritkábban hivatkoznak. A pesti belváros kivételével a kulturális élet jelentősége a településhez való kötődés szempontjából valamennyi városrészben az utolsó helyre szorult.

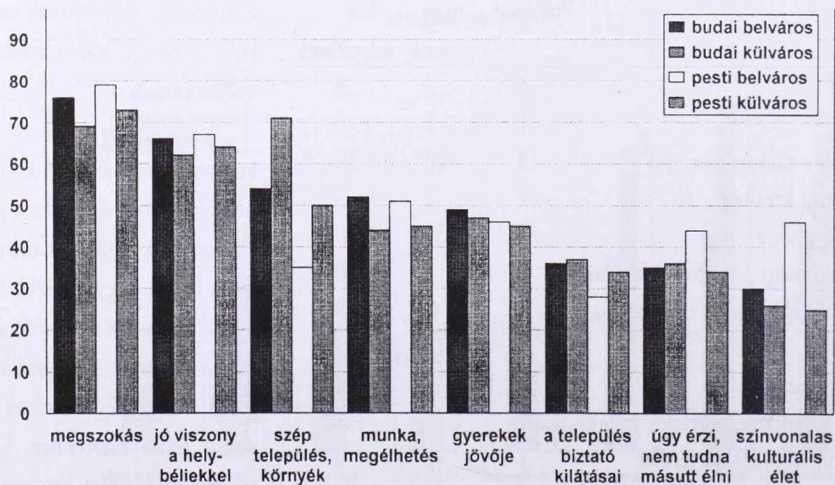
A budapestiek 43%-a szerint támogatja a települési önkormányzat a helyi kulturális életet. Ez a gyakoriság alacsonyabb, mint a vidéki nagyvárosok (53%) vagy a kisebb települések (49%) adata. Az adminisztráció távolága a lakosságtól a település nagyságával arányba nő. Konkrét ismeretek pedig teljes mértékben hiányoznak minden csoportban. Így igen sok esetben nem tudtak konkrétumokat említeni sem a budapestiek, sem pedig vidékiek arra a kérdésre válaszolva, hogy

**A lakóhelyhez való kötődés nagy szerepet játszó tényezők
azok körében, akik jelenlegi lakóhelyükön élnek a legszívesebben**

11. ábra

**A Budapesthez való kötődés nagy szerepet játszó tényezők
azok körében, akik jelenlegi lakóhelyükön élnek a legszívesebben**

12. ábra

miképpen támogatja a helyi önkormányzat a kulturális életet. Leggyakrabban valamilyen helyi rendezvényre figyeltek fel az emberek.

A fővárosi lakosok 17%-a, a nagyvárosiak 23%-a, a kis településeken élők 41%-a szerint létesült a lakóhelyükön az utóbbi 5 évben valami a lakosság közreműködésével részben vagy egészében adakozásból, társadalmi munkában. Budapest külső övezetében gyakrabban válaszoltak így (pesti külváros: 20%, budai külváros: 18%), mint a belvárosban (pesti belváros: 7%, budai belváros: 14%). Leginkább parkosításról, közművesítésről, templom-, iskola-, sportlétesítmény-, útépitésről esett szó. A parkosítást kivéve, a lakossági közreműködés e területeit a vidékiek, s kiváltképpen a kis települések lakói gyakrabban említeték, mint a fővárosiak.

4. Kulturális intézmények látogatása

Magyarországon az emberek kulturális aktivitását sokkal inkább az otthoni tevékenységek jellemzik, mintsem a kulturális intézmények látogatása. Az otthoni szabadidős tevékenységek közül a tévézés és az újságolvasás emelkedik ki.

A budapestiek 79%-a, a nagyvárosiak 75%-a, a kis települések lakóinak 81%-a minden nap szokott televíziót nézni. A tévéműsorok közül a legnépszerűbbek a magyar és a külföldi szappanoperák, a fő műsoridőben vetített filmek, a vetélkedők, a TV-híradó, a Friderikusz-Show és a Szeszélyes évszakok.

BUDAPEST

A fővárosiak 51%-a, a nagyvárosiak 71%-a, a kis településeken élők 61%-a olvas naponta újságot. A budapesti városrészek adatai gyakorlatilag azonosak.

Valamennyi országos napilap és valamennyi bulvárlap Budapesten olvasottabb, mint vidéken. A fővárosiak elsősorban a Népszabadságot, másodsorban a Mai Napot, harmadsorban a Blikket és a Kurírt kedvelik.

A Népszabadságot, a Népszavát és a Magyar Hírlapot a budaiak gyakrabban olvassák, mint a pestiek. A Magyar Nemzetet és az Új Magyarországot a budai belvárosban kedveltebb, mint a másik három övezetben. A bulvárlapok olvasottságában nincs számottevő eltérést a városrészek között.

Általában a folyóiratoknak is nagyobb az olvasótábora a fővárosban, mint vidéken. A budaiak főképpen a belbudaiak között magasabb a vizsgált periodikákat olvasók aránya, mint a pestiek, kiváltképpen a pesti belvárosiak között. (2. tábla)

Nem csak az életkörülmények különbségét mutatja a táblázat, hanem a városrészek lakóinak értékvalasztását, gondolkodásmódbeli eltéréseit. A budai belvárosban, egymás mellett szinte ugyanolyan arányban található Magyar Narancs, mint Demokrata olvasók. Míg a pesti külváros lakóit sem a Kritika, Beszélő, Narancs sem a Magyar Fórum szellemisége nem érinti meg.

5. Látogatási gyakoriságok

Vizsgálatban tízféle kulturális intézmény, illetve ilyen jellegű rendezvény látogatásának gyakoriságát mértük fel. Ezek a következők: könyvesbolt, könyvtár, művelődési ház, múzeum, mozi, színház, könnyű- és komolyzenei koncert, diszkó, bál (multság).

Ezeket az adatokat háromféle módon fogjuk összehasonlítani. Először, a globális áttekintés kedvéért, a hétfokú skálán kifejezett látogatási gyakoriságok átlagait vesszük szemügyre. Ez-

43
K É K

után az e szempontból szélső helyzetűekre fordítjuk figyelmünket: azok arányát vetjük össze, akik gyakori látogatói ezen intézményeknek, rendezvényeknek, illetve azokét, akik még soha életükben nem jártak ilyen helyeken.

Valamennyi településtípusban a könyvesbolt a leggyakrabban felkeresett intézmény. A budapestiek és a nagyvárosiak többször jártak könyvesboltban, mint a kis települések lakói, akiknél a művelődési ház látogatásának gyakorisága megközelíti a könyvesboltét. A mozi, a múzeum, a színház, a bál ebben a metszetben közepesen frekvenciát intézménynek tűnik. Moziba, színházba, múzeumba az egyre nagyobb települések lakói egyre

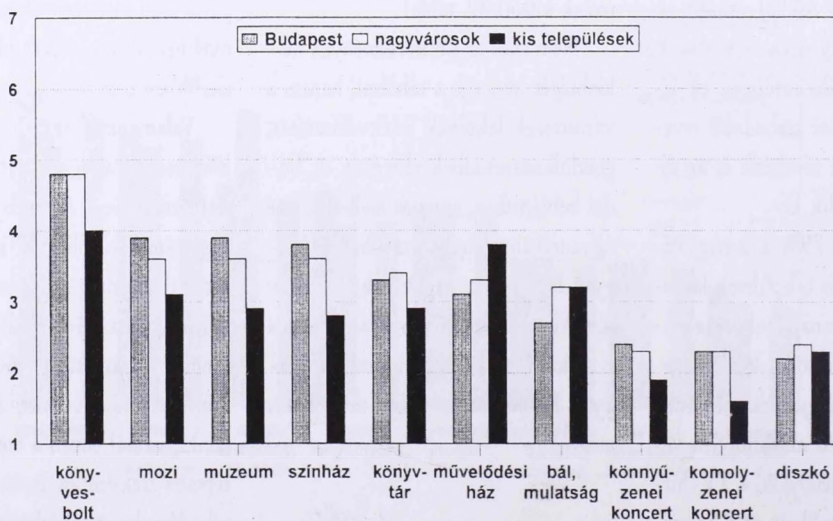
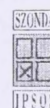
2. tábla

Azok százalékos aránya, akik az egyes folyóiratoknak szinte minden számát olvassák vagy többnyire olvassák

	Budapest	nagyvárosok	kis települések
HVG	16	12	6
168 óra	8	4	3
Magyarország	4	1	2
Figyelő	4	2	1
Magyar Fórum	3	2	1
Ez a Hét	3	1	2
Magyar Narancs	2	1	1
Demokrata	2	1	1
Kritika	1	1	1
Beszélő	1	1	1

	budai belvárosbelváros	pesti belváros	budai külváros	pesti külváros
HVG	23	11	22	14
168 óra	15	5	13	5
Magyarország	12	1	6	3
Figyelő	6	4	5	3
Magyar Fórum	6	1	4	1
Ez a Hét	11	1	3	3
Magyar Narancs	7	1	3	0
Demokrata	6	2	5	1
Kritika	4	1	2	0
Beszélő	4	2	3	0

Kulturális intézmények, rendezvények látogatásának gyakorisága: ország
 átlagok hétfokú skálán

BUDAPEST

gyakrabban járnak. A művelődési házak látogatási gyakorisága viszont a kis települések felé haladva nő. A könyvtár esetében – a könyvesbolthoz hasonlóan – Budapesten és a nagyvárosokban gyakorlatilag azonos, és a kis településeknél nagyobb az átlagérték. Bálba, mulatságba a vidékiek többször jutottak el, mint a budapestiek. (13. ábra)

A fővárosban a látogatási gyakoriságok alapján a vizsgált intézmények négy csoportja különül el. (14. ábra) A könyvesbolt, a múzeum, a színház, a mozi és a könyvtár esetében a városrészek között a budai belváros, budai külváros, pesti külváros, pesti belváros sorrend alakult ki. A művelődési ház esetében a belváros – külváros dichotómia tűnik fontosnak: a külső övezetben élők gyakoribb látogatói ennek az intézménytípusnak, mint a belvárosiak, kiváltképpen a pesti belvárosiak. Ettől eltérően a komoly- és könnyűzenei koncertek (s főként az előbbieket) tekintetében a pesti és a budai városrészek adatai térnek el egymástól: a budaiak gyakoribb koncertlátogatók. Diszkóba viszont elsősorban a pesti külvárosban élők járnak. A pesti külső városrészek lakói az ún. fiatalos művelődési formákat kedvelik, megerősítve ezzel a külső kerületek demográfiai jellegének leírását. Az életkor és az iskolai végzettség természetesen szoros összefüggést mutat a kulturális aktivitással.

A fiatalok, valamint az érettségizettek, s még inkább a diplomások sokkal többet járnak moziba, színházba, múzeumba, komolyzenei hangversenyre, könyvtárba, könyvesboltba, mint az idősebbek, illetve alacsonyabb iskolai végzettségűek.

Bár a vizsgálatunkban szereplő kulturális intézmények jellege, a hozzájuk kapcsolódó szokások különbözőek, feltételezhetjük, hogy akik az utóbbi három hónap során jártak ezekben, túlnyomó többségükben gyakori látogatóknak tekinthetők.

Azok aránya, akik az utóbbi három hónapban felkeresték ezeket az intézményeket, nem különbözik jelentősen Budapesten és a nagyvárosokban. A fővárosiaknak fele volt könyvesboltban, körülbelül az egynegyede moziban, színházban, múzeumban, könyvtárban, illetve művelődési házban, s nagyjából az egytizede bálban, diszkóban, könnyű- vagy komolyzenei hangversenyen ezen időszakban. (15. ábra)

A budai belvárosban élőkre jellemző arányok a könyvesbolt, a mozi, a színház, a múzeum és a könyvtár esetében lényegesen meghaladják a budapesti átlagértéket, míg a pesti belváros adatai a könyvesbolt, a mozi és a művelődési ház esetében jelentősen elmaradnak attól. (16. ábra)

Jelentős mind országos, mind Budapesten a „kívül rekedtek” száma

A különféle településtípusok lakóinak fele-kétharmada soha életében nem járt komoly-, illetve könnyűzenei hangversenyen, diszkóban. Egynegyedik-egyharmaduk sosem volt még bálban, művelődési házban vagy könyvtárban. A mozi, a színház, a múzeum, a könyvesbolt esetében Budapesten és a nagyvárosokban 5-10 %, a kis településeken pedig 10-20 % körüli azok aránya, akik eddigi életükben még nem keresték fel ezeket az intézményeket.

E mutató szerint ez utóbb említett négy intézmény tekintetében nincs jelentős különbség Budapest városrészei között. Szintén elhanyagolhatóak az eltérések a bál és a diszkó esetében. A könyvtár és a komolyzenei hangverseny esetében azonban a budaiak, a könnyűzenei koncert és a művelődési ház esetében pedig a külvárosokban élők körében lényegesen alacsonyabb azok aránya, akik soha nem voltak még ezeken a helyeken, mint Pesten, illetve a belvárosi részekben.

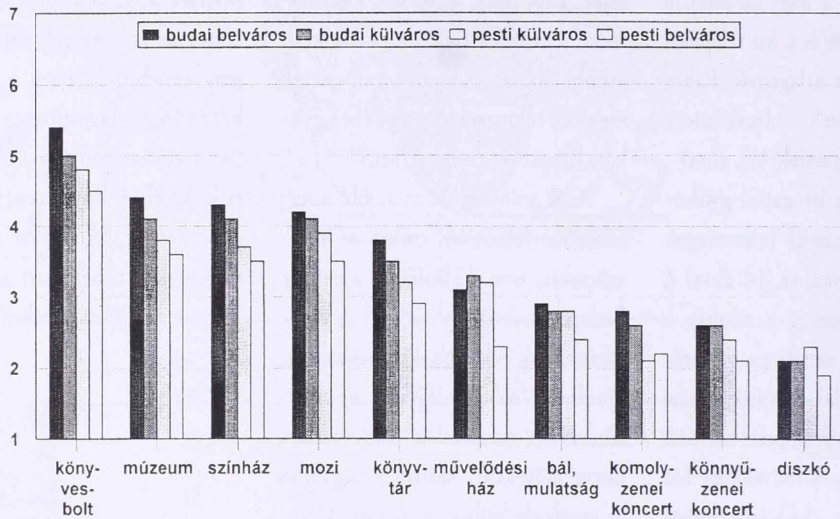
45
K É K

6. A könyvtárhasználat és könyv olvasás

A kulturális tevékenységek között domináns szerepet játszik az olvasás, a könyvtárlátogatás, könyvvásárlás. Megkérdőjelezhetetlen tény, hogy az emberek kulturális ellátottságában kitüntetett szerepe van a könyvhöz jutás különféle formáinak.

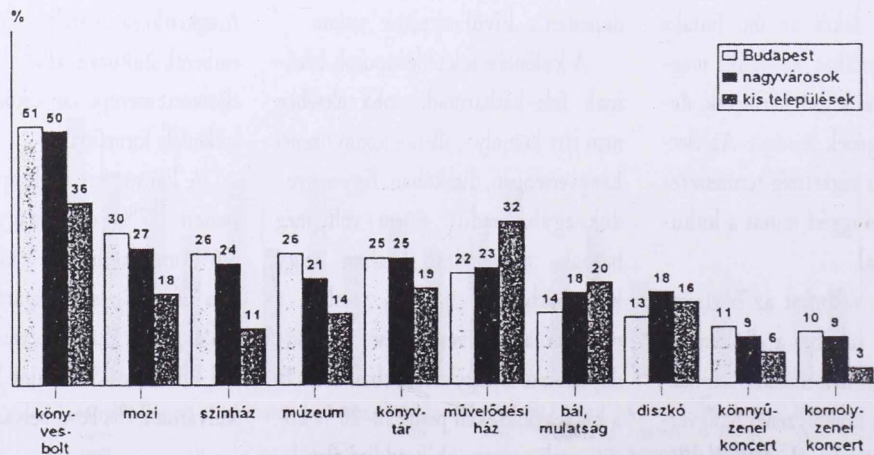
A könyvtári tagok aránya Budapesten (27%) és a nagyvárosokban (26%) magasabb, mint a kis településeken (20%). Budán ez az arány lényegesen nagyobb (budai belváros: 36%, budai külváros: 33%), mint Pesten (pesti külváros: 24%, Pesti belváros: 22%).

Kulturális intézmények, rendezvények látogatásának gyakorisága: Budapest átlagok hétfokú skálán

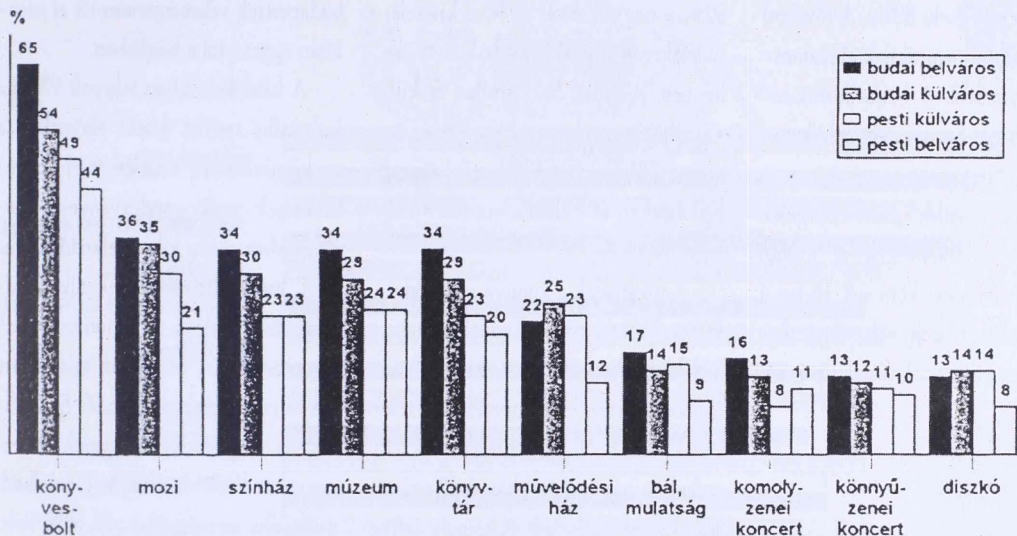
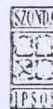
14. ábra

Azok aránya, akik az utóbbi 3 hónapban jártak ilyen helyen: ország

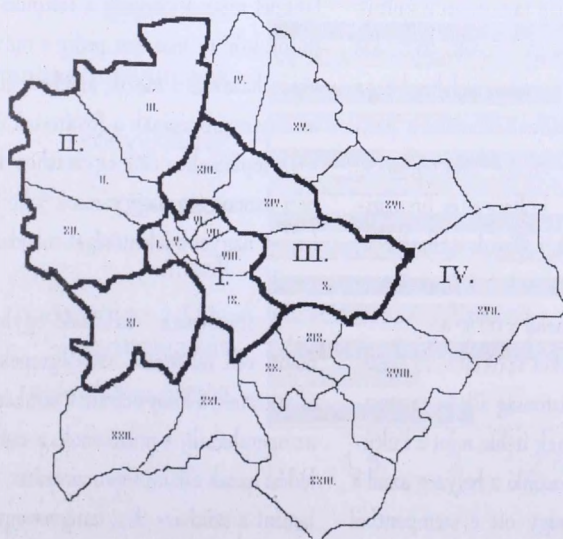
15. ábra

Azok aránya, akik az utóbbi 3 hónapban jártak ilyen helyen: Budapest

16. ábra

A budapesti kerületek besorolása a társadalmi-városszerkezeti egységekbe (MTA Regionális Kutatások Központja)

- I. = Belső, intenzív beépítésű lakóterületek
- II. = a Budai-hegyvidék kertvárosi övezet
- III. = átmeneti jellegű vegyes övezet (ipari és közlekedési területek, zöldterületek, nagy helyigényű intézmények – temetők, sportpályák stb – övezete)
- IV. = külső lakóövezet, lakótelepek és családiházak negyedek

17. ábra

Az ország valamennyi településtípusában a könyvtári tagok túlnyomó része az önkormányzati könyvtárakba jár (Budapest: 74%, nagyvárosok: 75%, kis települések: 89%). A fővárosi övezetek adatai nem térnek el számottevően egymástól. A beiratkozott olvasók többsége havonta egyszer keresi fel a könyvtárat.

Budapest és vidék között lényegesen nagyobbak a különbségek az utóbbi egy évben elolvasott könyvek, illetve a lakásban található könyvek számát illetően, mint a könyvtárhasználatban.

A fővárosiak átlagosan 23 könyvet olvastak el egy év alatt, míg a nagyvárosiak 16-ot, a kis településeken élők pedig 13-at. A budapesti átlagértéktől egyedül a budai belváros adata tér el lényegesen: ők 32 könyvnek értek a végére a mögöttünk lévő esztendőben.

A budapestiek otthonában átlagosan 682 könyv található. Ugyanez az adat a nagyvárosokban 492 db, a kis településeken pedig 315 db. A budai belváros lakóinak sokkal több könyvük van (átlagosan 990 db), mint a többi városrészben élőknek (budai külváros: 717 db, pesti külváros: 626 db, pesti belváros: 619 db).

Az országban mindenütt főképpen a szórakoztató olvasmányokat kedve-

BUDAPEST

lik az emberek. Azok közül, akik szívesen olvasnak, Budapesten 50%, a nagyvárosok 49%, a kis településeken pedig 56% nyilatkozott ekképpen. A budai belvárosban és külvárosban azonban alacsonyabb az arány (38%, illetve 42%), mint a pesti belvárosban és külvárosban (56%, illetve 54%).

A fővárosiak a komoly szépirodalmat valamivel jobban kedvelik, mint a vidékiek. Azok közül, akik szívesen olvasnak, 20% nevezte kedvencének ezt a műfajt Budapesten, 15 százalék a nagyvárosokban és 12 százalék a kis településeken. A komoly szépirodalom a budai belvárosban a legolvasottabb (28%), a pesti külvárosban a legkevésbé népszerű (16%).

7. A kultúra állami támogatásának megítélése

A budapestiek közel kétharmada (62%-a) nagyon fontosnak tartja, hogy az állam anyagilag támogassa a kultúrát. Vidéken (nagyvárosok: 55%, kis települések: 57%) valamivel kisebb az erre irányuló igény. Különösen a pesti belváros lakói látják szükségesnek, hogy az állami költségvetés finanszírozza a kultúrát. 73%-uk nyilatkozott ekképpen, míg a másik három övezet lakóinak körülbelül a 60%-a.

A főváros lakói az oktatás, az egészségügy és közbiztonság állami támogatását fontosabbnak ítélik, mint a kultúrát. Vidéken hasonló a helyzet, azzal a különbséggel, hogy ott e szempontból szegényeket, az elmaradott településeket és a mezőgazdaságot is előbbre rangso-

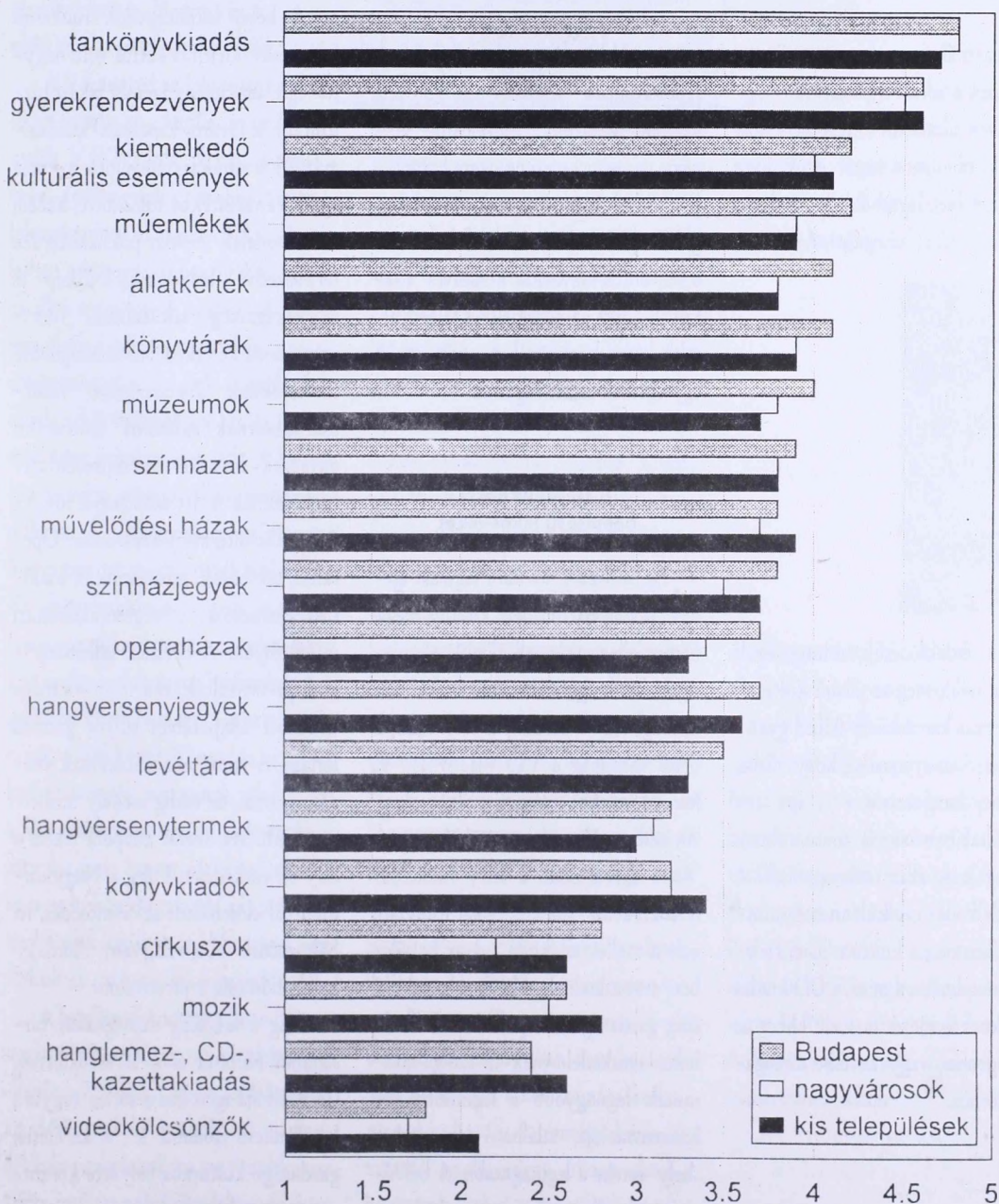
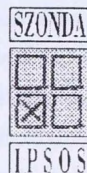
rolják. A főváros négy övezetében a kultúra állami támogatásának relatív fontosságát hasonlóan ítélik meg az emberek, a különféle korú és iskolázottságú budapestiek véleménye sem tér el jelentősen egymástól e kérdésben.

A kérdőívünkben felsorolt 19 fajta kulturális terület közül elsősorban a tankönyvkiadás, másodsorban a gyerekeknek szóló rendezvények, harmadsorban pedig a kiemelkedő művészeti, kulturális események állami támogatását tartják a legfontosabbnak az emberek az országban mindenütt. (18. ábra) A tankönyvkiadás finanszírozását négyötödük, a gyerekek rendezvényekét kétharmaduk, a kiemelkedő kulturális eseményekét 40-50% ítélte nagyon fontosnak. Budapesten ez utóbbihoz hasonló súllyal merül fel a műemlékvédelem is.

A legtöbb kulturális terület állami támogatását a budapestiek fokozottabban igénylik, mint a vidékiek. Kivétel e szempontból egyrészt a tankönyvek, a gyerekek rendezvények, a könyv- és hanghordozó kiadás amelyeknél nincs különbség a településtípusok között, másrészt pedig a művelődési házak és a mozik, amelyek állami finanszírozásának a fővárosiak és a kis településeken élők egymáshoz képest nagyobb jelentőséget tulajdonítanak.

A fővárosiak kétötöde-egyharmada véli feltétlenül szükségesnek az állatkertek, a könyvtárak, a színházak, az operaházak, a múzeumok, a művelődési házak állami finanszírozását, valamint a színház- és hangversenyjegyek dotációját. Egynegyedük-egyötödük nyilatkozott ugyanígy a levél-

**Az állami támogatás fontossága: ország
átlagok ötfokú skálán**

18. ábra

tárak, a könyvkiadók és a hangversenytermek kapcsán. Egytizednyien gondolkoznak hasonlóképpen a muzikáról, a cirkuszokról, valamint a hanglezem-, CD- és kazetta-kiadásról. A videókölcsönzők állami támogatását 5% minősítette nagyon fontosnak.

A használati gyakoriságot összevetve ezzel a sorral nyilvánvaló, hogy az emberek általában annak az intézménynek támogatottságát érzik fontosnak, amelyet leginkább használnak, illetve szeretnének látogatni. Az embe-

BUDAPEST

IV. A kerületi besorolású városzerkezeti egységek és a kulturális fogyasztás vizsgálat összevetése

Az MTA Regionális Kutatások Központjának tanulmánya a várost a kerületi határokat figyelembe véve négy városzerkezeti egységre bontotta. (17. ábra.) Ezen övezetek társadalmi, gazdasági jellemzőit össze tudjuk vetni a kulturális fogyasztás kérdőíves adataival, s így az eddigieknél is árnyaltabb képet kaphatunk a város kisebb egységeinek sajátosságairól.

I. Belső intenzív beépítésű lakóövezet

Ez az övezet további tagolást igényel, hiszen bár területe kicsiny, mégis három jellegzetesen elkülönülő egységre osztható, úgy mint a történelmi városmag, (az V. kerület) a city része, a belső városmag a VI., VII., VIII., V. kerület további részei, és a budai oldalon pedig a Viziváros, és a Várnegyed.

A Belvárosban a „city funkciók” offenzívában vannak, sok irányban már a mellékutcákban, udvar belsőkben, terjeszkednek. Már ma is az ország gazdaságának, politikai életének, luxuserkedelmének és szolgáltatásainak legnagyobb s legintenzívebb koncentrációja, található itt, ahol a „hely” értéke a legmagasabb. A belvárosi funkciók további terjeszkedése a lakások felé irányulhat. A kerület 18 ezer lakása 1,7 millió m³ alapterülettel rendelkezik. Itt működik a szellemi

élet magasabb hierarchikus szintjének több intézménye is – ELTE, az MTA központja, színházak, könyvkiadók. A lakosság státuszának mutatói nem a legkedvezőbbek, a lakosság előregedett, 32%-uk 60 éven felüli, a budapesti átlag 22,1%.

A belső lakónegyedek funkciója felépítésük idején is kettős volt: nagy-tömegű, ám szerény igényű lakást biztosítani a főváros kizárólagos-kiszakított munkás-retegeinek, s – nem egyes városrészekbe tömörülve, hanem a főútvonalak mentén pókhálószerűen terjeszkedve – helyet adni a közép- és nagypolgárság lakásainak, illetve nagyvárosi kereskedelmi és szolgáltató funkcióknak (áruházaknak, vásárcsarnokoknak), valamint kulturális, oktatási, hivatali és reprezentatív funkcióknak is. Itt található a főváros kulturális intézményeinek zöme: Operaház, színházak, múzeumok és kiállítási csarnokok, tömegszórakoztatási intézmények. A bérlakás-állomány – akár privatizáltak, akár nem – a maga leromlott állapotában súlyos gondok forrása. A város rehabilitációnak vannak nyomai, de eddig csekély területre terjedt. Az övezet állapota fékezi a city terjeszkedését. Főleg a Nagykörúton túl előrehaladt szlömösödés, itt halmozódik fel a világváros „hordaléka” (a bűnözés, a prostitúció)

Míg a lakosság demográfiai-társadalmi mutatói és a lakásellátottság statisztikája igen kedvezőtlen vagyis a lakófunkció „romlott le”, a kerületek gazdasági-kulturális helyzete korántsem mutat ilyen kedvezőtlen képet. E szervezetek arányában jellege erősen eltér a belvárosiaktól, amire az iparűzési adó nagysága is utal. Megfelelő-

rek saját érdeklődésük, érintettségük fényében ítélik meg az állami kultúra-finanszírozás kérdéskörét. Minél gyakrabban jár valaki moziba, könyvtárba, színházba, hangversenyre és így tovább, általában annál fontosabbnak ítéli meg ezek állami támogatását. A közgondolkodás is elkülönítette, mintegy leválasztotta a kultúra piaci szeletét. Egyértelműen a mozi, a CD kiadás és a video kölcsönzés tartozik ehhez az államilag nem, vagy kevésbé támogatandó körhöz.

BUDAPEST

en ellátottnak mondhatók e kerületek kulturális-oktatási intézményekkel is az övezetben működik a budapesti középiskolák 35%-a, s egy sor felsőoktatási intézmény is. Ez azonban vajmi keveset mond a belső lakónegyedek lakosainak helyzetéről, hisz ezen intézményeket a főváros és az ország egész területéről igénybe veszik.

A Várnegyed az I. kerület kisebbik részét foglalja el: a kerület nagyobb hányada a (Viziváros, Krisztinaváros) a belső lakónegyedek övéhez tartozik, lakossága igen előregedett. Az I. kerületben a legmagasabb a 60 éven felüliek ill. a nyugdíjasok aránya. A városrész fizikai állapota azonban kedvezőbb, mert itt a lakások nagyobb hányada a két világháború között épült, s eredetileg is igényesebb volt. A kerület kisebb része a belső villaövezetbe sorolható. A „világörökséghez” tartozó Vár presztízse magas, rendkívül intenzív idegenforgalmat bonyolít le, nagyszámú országos- nemzetközi jelentőségű kulturális-tudományos intézményt fogad falai közé (Nemzeti Galéria, levéltárak, a Széchenyi Könyvtár, az MTA kutatóintézetei, múzeumok, stb.) Mivel a Vár területén a tanácsi-önkormányzati lakások privatizációjára eleddig nem volt lehetőség, azok piaci forgalomba nem kerültek, a Várnegyed nem alakult át extenzív lakónegyeddé.

A heterogén I. kerület társadalomstatisztikai mutatói is meglehetősen ellentmondásosak: itt a legmagasabb az időskorúak, a nyugdíjasok, a töredékháztartások aránya, ugyanakkor az I főre jutó személyi jövedelemadó és az iparüzési adó magas értéke kedvező jövedelemtermelő képességre utal, vagy

csak a bérből élők magas aránya miatt a jövedelmek többsége az adóhatóság tudtára jut. Kedvező egy sor „ellátottsági” mutató is, például kulturális intézményekkel való ellátottságban a középmezőnyben foglal helyet.

A belső kulturális övezet fogyasztás jellemzői

A belső lakóövezetben élők ítélik meg legnegatívabban saját anyagi helyzetüket, s ők költenek legkevesebbet havonta a kultúrára is. Több, mint ezer forint a különbség köztük és a legtöbbet költő budai hegyvidéki lakosok által jelzett összeg között (2.490– és 3.570 Ft). A kulturális esz-közökkel való ellátottság mutatóiban a kábeltévé hálózat kiépítésében állnak első helyen. A könyvolvasás és a házi könyvtár nagyságrendjében is csak a külső lakóövezet mutatóit előzik meg. Minden felsorolt kulturális intézmény elérhetősége esetében a belső övezet lakói komoly előnnyel rendelkeznek. A hangversenyterem, múzeum és színház esetében a külső övezetben lakóknak több mint kétszer annyi időt kell utazással tölteni, mint a belvárosiaknak. (Színház 17-48 perc, hangversenyterem 21 perc–51 perc, múzeum 16-44 perc). Mindez azonban nem befolyásolja a belváros lakói számára kedvezően a kulturális intézményeknek látogatási gyakoriságát, hiszen mind a koncertek, mind a múzeum, mind a színházlátogatás esetében a belvárosi övezet lakói állnak utolsó helyen

Az értékrend elemei közül a pénz ebben a városrészben játszik meghatározó szerepet. *A család, mint érték után következik*, megelőzve a munka szerepét. A kultúra és szabadidő értekei szinte azonos súllyal szerepelnek, megelőzve a barátok, vallás és politika kategóriákat.

A fentiekből már kirajzolódhatott egy kép a belső városrész lakóinak kulturális szokásairól, helyzetéről, amelyet az „otthonülők, könyvet nem olvasók kategóriával” jellemezhetünk.

51
K É K

A Magyarország kulturális állapota vizsgálat, országosan négy jól elkülöníthető kulturális aktivitást írt le, melyek közül a legszegényesebb kulturális aktivitást mutatók csoportjához hasonlítható ez a városrész. Lakói kulturális fogyasztás szempontjából úgy élnek, mint a falusiak, a kistelepüléseken élők. Paradox helyzet ez, hiszen ebben a lakóövezetben összpontosul a város kulturális intézményeinek zöme. A használók azonban zömmel nem e városrésznek lakói.

2. A budai hegyvidék kertvárosi övezete

Az elit kertvárosi negyedek: a budai oldalra korlátozódnak. Ehhez a városszerkezeti egységhez sorolható a II. és XII. kerület majd egésze, a XI. kerületből a Sashegy környéke, a Gellérthegy déli lejtője, a III. kerületből pedig a Mátyás-hegy környéke, s a Remete-hegy.

A „Hegy” beépítése a második világháború után – átmeneti lanyhulás után – megállíthatatlanul tart. Terjeszkedésének csak a természetvédelmi te-

BUDAPEST

mány adatai. Az intézmények – közül a kulturális intézmények – száma kevés, az ellátottságot akár kedvezőtlennek is értékelhetjük, ám nyilvánvaló, hogy a hegyvidék lakossága másutt veszi igénybe az intézményeket.

A budai hegyvidék kulturális fogyasztás jellemzői

A budai hegyvidék lakói a kulturális fogyasztási piramis csúcsán állnak. Nemcsak a legmagasabb a havi kulturális kiadásuk (5.570 Ft), de a legtöbb könyv található otthonukban (910 db.) és a legtöbb könyvet olvasnak egy évben (31 db.) Kiemelkedő a kulturális eszközökkel való ellátottság szintje, a legtöbben itt használnak számítógépet, és rendelkeznek teletexes tévével. Saját anyagi helyzetük megítélése a legjobb, s ennek megfelelően értékpreferenciájuk szerint a pénznek a négy régió lakói közül ők tulajdonítanak a legkisebb szerepet. Itt olvassák a legtöbbet a Népszabadságot, de itt a legnépszerűbb az Új Magyarország is. Bár a kulturális intézmények távolabb vannak a budai hegyvidék lakóitól ez nem játszik szerepet a kulturális intézmények látogatásának gyakoriságában. Minden kulturális intézmény esetében kiemelkedően gyakori használók a budai kertváros lakói. Egyetlen intézményt, a művelődési házat keresik fel a külső lakóövezetek lakói gyakrabban. Ha tipizálni szeretnénk, akkor ez a kulturális viselkedés minta nem más mint, a felső rétegre jellemző, értelmiségi, tevékenység szerkezet. Ezt

mutatják az országos vizsgálatban a jó anyagi körülményekkel rendelkező, felsőfokú végzettségű társadalmi rétegek, amelyek tradicionális érdeklődése kimutatható főképp a komolyzene, színház, és nyelvtanulás iránt.

3. Átmeneti jellegű vegyes övezet

A 19. század végi várostest peremén kialakult, heterogén terület-felhasználású övezet, ahol a pályaudvarok sínmezői, temetőik, közparkok, kórházak, ipartelepek fogták szoros gyűrűbe a város lakóterületét. A 20. században az ipari területek terjeszkedtek, de az egykori városperem s a közigazgatási határ között mindmáig alig hasznosított területek is fennmaradtak. A lakóterületek közvetlenül csak Zuglónál kapcsolódnak az elővárosi övezet lakónegyedeihez. A térség területhasználat-funkciói heterogének. Közlekedési terek, mint a Szabadkikötő, pályaudvarok, rendezőpályaudvarok iparterületek, parkok, temetőik hasznosítatlan vagy máig is mezőgazdasági hasznosítású területek közé ékelődnek kisebb-nagyobb lakóterületek. Az övezet ipari szerepköre erősen visszaszorult az elmúlt években, számos üzemépületben megszűnt a termelés, hasznosításuk ideiglenes jellegű, sokszor távol esik az eredeti funkciótól, *gyakori az egyes gyárépületek „elbuktikosodása”*. Az övezet környezeti, környezetesztétikai állapota rossz, presztízse alacsony. Ezzel is magyarázható, hogy a vállalkozó tőke a közelmúltig elkerülte:

rületek tudnak gátat vetni. A villanegyedek már felhúzódtak a hegygerincekre, majd azokon is túljutva elfoglalták az egykori Pesthidegkút területét, s Budakeszi, Nagykovácsi, Solymár területén is terjeszkednek. A budapesti elit szegregálódása itt érhető tetten. A Budai-hegység ma a tehetősebb középrétegek és az elit lakóhelye. A II. és a XII. kerületben a legkedvezőbbek a társadalomstatisztikai mutatók: a szellemi foglalkozásuk aránya 70% felett van, egyes kisebb körzetekben a felsőfokú iskolát végzettek aránya 50% körül van a 25 éven felüli népességből. Itt a legmagasabb az 1 főre jutó személyi jövedelemadó 75 ezer forint/ fő, itt a legmagasabb a nyugdíjak átlagos összege s igen kedvezőek a lakásallo-

Az övezet lakosság száma – jellegéből adódóan – csekély. Egészében ebbe az övezetbe sorolható a X. kerület (Kőbánya) és a XIV. kerület (Zugló), valamint a XIII. kerület (Angyalföld) egy része. Az övezetben lévő lakóhelyek jellege eltérő. A József Attila lakótelep egyike legelső lakótelepeinknek, lakóinak társadalmi mutatói alapján a közepes helyzetűek közé tartozik. Kőbánya munkás külvárosként épült. Zugló, a pesti oldal kevés villanegyedeinek egyikeként kezdett épülni, a Budai-hegység azonban később elhódította ezt a funkciót: családiházak tömbök, kisvárosi lakónegyed, új, többszintes bérházak, lakótelepek váltják egymást. Igen heterogén az övezet lakóterületein élők demográfiai-társadalmi összetétele. Legkedvezőtlenebb képet Kőbánya mutatja. A demográfiai szerkezet még átlagosnak mondható, a kerület népességének természetes fogyása – évi 3,4% – alacsonyabb a budapesti átlagnál, kormegoszlás kedvezőbb. Az általános iskolai végzettség is közel átlagos a 15 évnél idősebb lakosság 86,7%-a legalább az általános iskola 8. osztályát elvégezte, a középiskolai végzettség már lényeges eltérést mutat – 37,1% a 45,2%-os budapesti átlaggal szemben –, míg a diplomások aránya (13,1%) a budapesti átlag kétharmada. A szellemi keresők aránya 40%. A XIV. kerület (Zugló) társadalomstatistikai mutatói a fővárosi átlag körül alakultak, a kerületek belüli különbségek számottevőek.

Az átmeneti zóna tehát extenzíven hasznosított terület, ipari-közlekedési – intézményi – lakóterület, gazdasági szerepköre zsurugóban. A lakóterületek presztízse meglehetősen változó, a lakosság társadalomstatistikai mutatói

összességükben átlag alattiak. Az intézményi ellátottság alacsony szintű, a kerület lakossága kulturális igényeinek kielégítése céljából részben más kerületek intézményeit veszi igénybe.

Az átmeneti jellegű vegyes övezet kulturális fogyasztás jellemzői

A vegyes övezetben lakók kulturális szempontból is vegyes – átmeneti képet mutatnak. Középen foglalnak helyet a kulturális eszközökkel való ellátottságban, második helyre kerültek a könyv olvasás, könyvvásárlás esetében, s szintén másodikok a kulturális kiadások területén is. A kulturális intézmények látogatási gyakorisága esetében sincs kirívóan kedvelt, vagy egyáltalán nem látogatott intézmény. Azonban a látogatás gyakorisága esetében már nem a második, hanem a harmadik helyet foglalják el. Úgy tűnik, jobban kedvelik az otthon ülő, nem kimozdulós kulturális programokat. Az országos vizsgálat tipológiáját felhasználva talán a „könyvet olvasó otthon ülők” csoportjához sorolhatnánk az övezet lakóit. Ezt támasztják alá az ide sorolt kerületek társadalomszerkezeti mutatói is. A lakók itt gazdaságilag aktívak, átlagos foglalkozás szerkezetűek, és kissé átlag alatti jövedelmi helyzetűek.

4. Külső lakóövezet

A peremkerületeket 1950-ben csatolták Budapesthez. Eredetük, jellegük eltérő volt, egyesek agrártelepülésből alakultak át elővárosi településsé.

A külső kerületek övébe a mai Budafok, Budatétény, Nagytétény (XXII. kerület), Csepel (XXI. kerület), Pesterzsébet (XX. kerület), Kispest és a Wekerle-telep (XIX. kerület), a kerületi önállóságát visszanyert Soroksár (XXIII. kerület), a több, egykor önálló településre, illetve telepre oszló XVIII. kerület (Pestszentimre, Pestszentlőrinc, ill. a Kemese-, Miklós-, Lónyay-, Kossuth Ferenc telep stb.), Rákoscaba és Rákoskeresztúr, valamint a hozzájuk csapódott telepek (a XVIII. kerület),

Rákosszentmihály, Rákospalota és Újpest (XVI., XV., és IV. kerületek), és a Duna-jobbparti Csillaghegy, Békásmegyér sorolható. Megközelítőleg 800 ezren lakják az övezetet. Jellege és társadalmi összetétele, fejlettsége, a földhasználat kialakulásának történetéből adódik, vagyis területének közel fele ma is agrárterület ill. erdő, a beépített területen pedig a laza, családi-házazás beépítés az uralkodó. A lakótelepek felépítése után és a legtöbb lakás személyi tulajdonú családi házakban, ill. társasházakban található. A XVII. kerületben a lakások bő kétharmada – 67,2% – a – családi házban, továbbá 9,7% – a társasházban található: családi házban van a lakások többsége a XVIII., XXII., XX. kerületben

BUDAPEST

is. A lakóházak legalább kilenctizede minden peremkerületben földszintes. E „kertvárosok” minősége eltérő, s az eltérő minőségű városrészek számbavétele sokkal részletesebb vizsgálatot igényelne. Nagy általánosságban megállapítható, hogy az övezet észak-északkeleti szektorában (Csillaghegy, Rákospalota, Rákosszentmihály, Saslalom) színvonalas családiházak negyedek épültek de a Pesterzsébet, Pestszentimre, Csepel településrészek zsúfoltak. A lakóépületek igénytelene, a lakásfelszereltség mutatói ros-

XVIII. kerületben csak 30%, míg a kedvező helyzetű kerületekben ez az érték 70% körül van. Ennek felel meg az iskolázottság szintje, különösen a felsőfokú végzettségűek aránya. Ez utóbbi mutató 9,7-14% között alakul, a fővárosi átlag 19,1%. a „jó” helyzetű kerületekben megközelíti a 40%-ot.

Csepelen a diplomával rendelkező aránya negyede a XII. kerület értékének. A középiskolai végzettségben a differenciák csekélyebbek, de mind-egyik peremkerület alatta marad a fővárosi átlagnak. A lakosság jövedelmi viszonyai is átlag alattiak: a személyi jövedelemadó csak Budafokon, Rákosszentmihályon és Újpesten éri el az átlagos értéket. Ugyanakkor a peremkerületek összességükben nem a szegregáció negatív pólusai legfeljebb az alacsony presztízsú, szegényes lakótelepek romló helyzetűek. A lakosság zöme szakmunkás, alkalmazott, s családiházak övezetben való megtelepedés költségei nem nagyon adnak lehetőséget a szlőmmösödére.

A peremkerületek nemcsak munkahelyekben szűkölködnek, hanem intézményekben is. Ritkák a magas presztízsú intézmények, mint például felsőfokú iskolák, országos intézmények, de a középfokú ellátás intézményei is. Ez vonatkozik a kulturális intézményekre is: színházak, mozik, középiskolák, múzeumok, szakkönyvtárak hiányoznak ebben a térségben. A peremkerületek lakossága kulturális igényeinek egy részét is a belső kerületekben elégíti ki. Ugyanakkor egyes peremkerületi intézményeket, művelődési házakat, könyvtárakat – elsősor-

ban Budafokon, Újpesten, Kispesten – az agglomeráció lakossága is rendszeresen igénybe veszi.

A külső lakóövezet kulturális fogyasztás jellemzői

A legdinamikusabb képet a külső lakóövezetben élők mutatják. Bár majdnem a legkevesebbet költik havonta a kultúrára, kulturális tevékenységszerkezetük nem szegényes, bár egy kissé egyoldalú. Jól ellátottak videóval és színes televízióval, de a legkevesebb könyvet olvassák és vásárolják. Nyilvánvalóan a legtávolabb laknak a felsorolt reprezentatív kulturális intézményektől, mint színház, múzeum, hangversenyterem. A kedvelt művelődési intézmény a mozi, videókölcsonzó, és könyvesbolt, majd ezek után a leginkább elérhető, a művelődési ház. A művelődési házak látogatottsága ebben az övezetben a leggyakoribb, s itt a legkedveltebb a diszkó is.

Kulturális aktivitásuk alapján a budai hegyvidék lakóit követik, de értelemszerűen más tevékenységszerkezetben. Értékrendjük nem a tradicionális értelmiségi szerkezetet mutat, hanem inkább az aktív középrétegek, kisebb települési közösségek kulturális életmódjához hasonlíthatjuk. Olyan típusú értékpreferenciasort, illetve lakóhelyhez való kötődés olyan elemeit fedezhetjük fel itt, ami csak a kisebb településre jellemzők, pl. a barátok említésének kiemelt szerepe, vagy a jó viszony a helybeliekkel, mint a településhez való kötődés kitétetett eleme.

Az országos vizsgálat tipológiájának megfelelően ők a „fiatalos tevékenységszerkezetű-eljárás” réteget képviselik.

szak, nem annyira családiházak negyedek, mint inkább – falusias proletártelepek. A műszaki infrastruktúra – a lakótelepek kivételével – hiányosan épült ki, a terület egy része csatornázatlan, az utcák burkolatlanok, a tömegközlekedés – a villamos pályák elavultak. Miután az elővárosi zónában lévő ipar is leépült, a peremkerületek legfőbb funkciója csakúgy, mint a századforduló – a lakófunkció. A lakónépesség korstruktúrája fiatalos, a természetes népmozgalom is kedvezőbb a budapesti átlagnál, a társadalmi összetétel viszont kedvezőtlen. A munkavállalók többsége fizikai foglalkozású: a szellemi keresők aránya a peremkerületek többségében nem éri el a 40%-ot. A

Összegzés

A Magyarország kulturális állapotát kutatás egyik megállapítása az, hogy a kulturális fejlettség differenciáltsága az országban kelet-nyugati fejlődési lejtőt mutat. A kulturális mutatók szerint az ország kevéssé differenciálódik, de a kultúra közvetítésében megjelenik a centrum-periféria jelenség.

Ebben a tekintetben kiemelkedő szerep jut a nagyvárosoknak, s egy-egy kisrégió centrumnak.

Budapest sokféle mikrotér, lokalitás egysége. Összességében a város kulturális kínálatban, intézményrendszerrel való ellátottságban jóval többet nyújt, mint bármely település az országban. Nyilvánvaló azonban, hogy nem minden polgárának ugyanannyit és ugyanazt a választékot.

Mit mondhatunk a város polgárainak „kulturális élethez”, való viszonyáról? A felmérések adatai, az összehasonlító táblázatok oszlopoi mutatják, hogy az országos számokkal összevetve a fővárosiak – ha kicsivel is, de nagyobb szerepet tulajdonítanak az életükben a kulturális értékeknek, mint akár a vidéki nagyvárosok, akár a kis települések lakói.

Többet és többször járnak kulturális intézménybe, többet találkoznak kulturális, szórakoztató rendezvényekkel, alacsonyabb a kimaradók aránya, erőteljesebben fogalmazódik meg közöttük az igény kulturális szükségleteik kielégítésére, többet költenek kultúrára, értékpreferenciájukban hangsúlyosabb tényezőként jelentkezik a szabadidő kultúrára.

Talán levonható mindebből az óvatos következtetés, hogy a főváros polgárai a kulturális tevékenységet, az intézmények létét és kínálatát nem tekintik

BUDAPEST

„úri passzióknak”. Társadalmi és civil létük egyik alapkérdésének tartják, valami olyan dolognak, ami fontos, amiből ha több jut az egyéneknek és csoportoknak, az élhetőbbé, jobbá teszi a létet.

Jól tudjuk, hogy ez a társadalmi szükséglet azon eleme, amelyről legelőször mondanak le általában az emberek, amely hiányában is lehet élni, mint ahogy bizonyítják a „kimaradók” tömegei.

A város belső településszerkezete is meghatározó tényező, azonban a centrum-periféria jelenség itt másképp jelentkezik, mint általában. A kulturális intézményekkel való ellátottság esetében – főképp a reprezentatív kulturális intézményeknél – a jelenség, azt a szabályszerűségét mutatja, hogy a város belső köreiből a perem felé haladva „tűnnek” el, ezek az intézmények.

Míg a kulturális fogyasztás esetében éppen ellenkező irányú figyelhető meg. A város külső övezeteiben élők mutatói a legjobbak. Elsősorban a budai hegyvidék keretvárosainak lakói, utánuk pedig a külső övezetben lakók vannak a legkedvezőbb helyzetben. A város peremén lakók tehát a leginkább kulturális élet középpontjában, míg a város belső kerületeiben lakók a kultúra peremén élnek.

A kulturális javak használatát meghatározó dimenziók – elsősorban az életkörülmények mutatói, a demográfiai tényezők, a kor, az iskolázottság, a jövedelmi viszonyok. Mindezek határozzák meg a városon belüli lakóhely választást. Budapesti viszonylatban nem meghatározó tényező a kulturális intézményekből való távolság, az elérésükhöz szükséges idő.

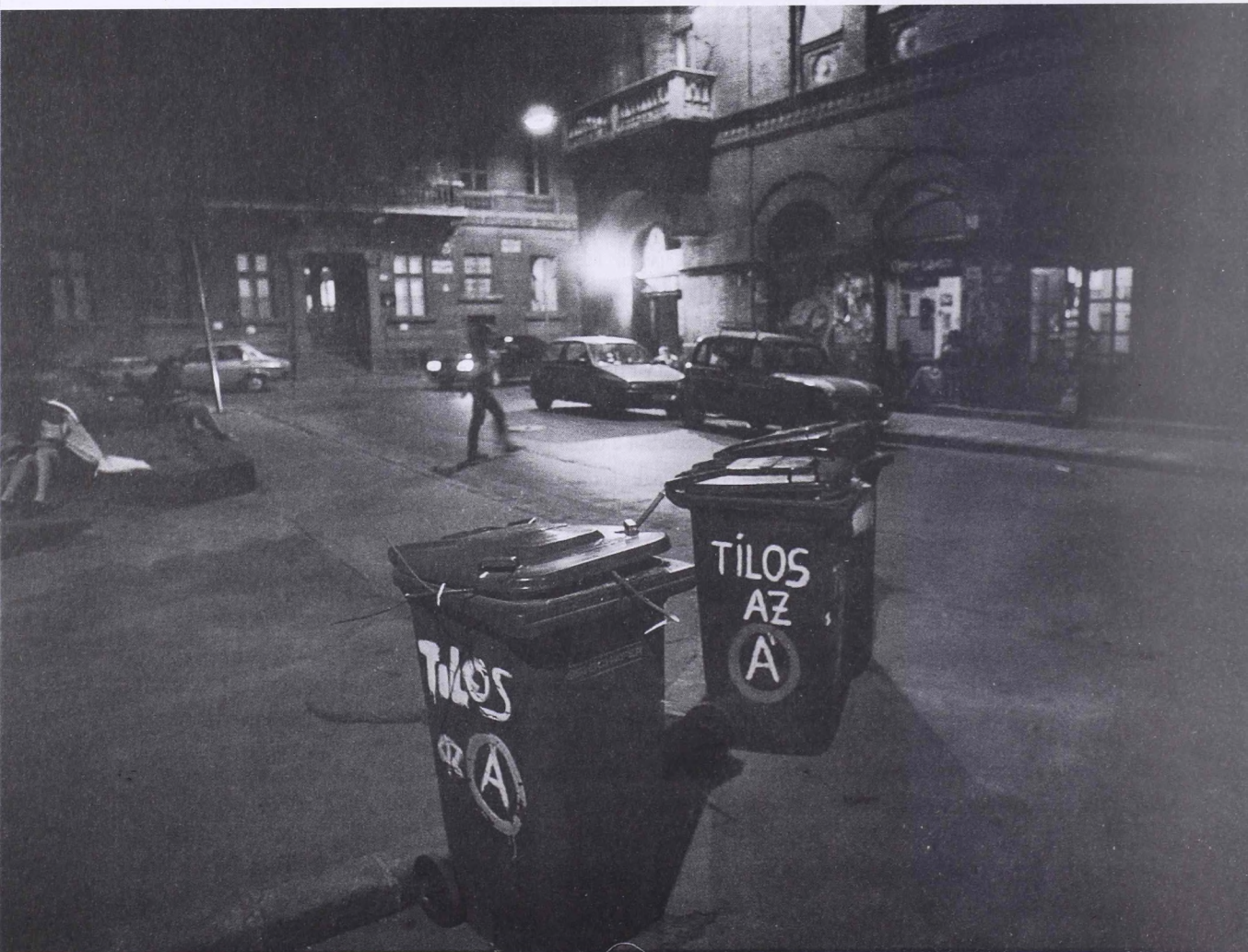
Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a kulturális intézményrendszer fejlesztése elhanyagolható szempont lenne városfejlesztés során. Éppen ellenkezőleg – a városrehabilitáció folyamán megújuló városrészek nemcsak a lakófunkciók ellátásában lesznek korszerűbbek, hanem a hozzájuk szorosan kapcsolódó szolgáltatások, a közlekedés, az intézményi ellátottság területén is. A kulturális kínálat egyenletes fejlesztése a városi életminőség javításában játszik meghatározó szerepet. Evidencia, hogy kulturális kínálat

55
K É K

növelése egyben kulturális fogyasztás ösztönzését is jelenti. Ez pedig egyre erőteljesebben ható gazdasági tényezőként vehető számba.

IRODALOM

- Magyarország kulturális állapota. árártanulmány MTA Szociológiai Intézet, Bp., 1997.
Kulturális fogyasztás Budapesten. Szonda Ipsos. 1996. november.
Kulturális fogyasztás Budapesten. Másodfelfogozás. Szonda Ipsos. 1998. szeptember.
Budapest társadalmi – gazdasági – kulturális társadalmi térstruktúrája Dr. Barta Györgyi – Dr. Beluszky Pál MTA Regionális Kutatások Központja Budapesti Osztály Budapest, 1997. február Budapest városfejlesztési koncepciója. Egyeztetési anyag.

Bevezetés

A WTO (World Tourism Organisation – A turizmus nemzetközi szervezete) adatai szerint 1995-ben 567 millió érkezést (az előző évhez viszonyítva 3,8%-kal többet) regisztráltak a nemzetközi idegenforgalomban, ezen belül is fokozatosan nő azon látogatók aránya, akik a kulturális turizmust előnyben részesítik a szakirodalomban olykor 4 S-nek (Sea, Sun, Sand, Sex) nevezett tömegturizmushoz viszonyítva. Ha ez a folyamat tartós marad, ak-

(Benke 1993) a turistapiacokért folyó versenyben azok a térségek tudják szerepüket megőrizni, ill. megerősíteni, amelyek hosszútávon az „exkluzív” turizmus megteremtését tűzik ki célul, tehát olyan komplex turisztikai termékek kialakítására törekednek, amelyek egyedi és nemzetközileg versenyképes vonzerőkön alapulnak, így a sajátos motivációjú turista rétegek fogadására kínálnak lehetőséget. A számottevő nemzetközi érdeklődést kiváltó turisztikai termékek koncentrációját elsősorban a nagyvárosokban találjuk meg,

Michalkó Gábor

Budapest, mint a nagyvárosi turizmus színtere

kor azt eredményezheti, hogy a turizmus áramlási irányában világszerte változások fognak bekövetkezni, a kulturális vonzásadottságok széles skálájával rendelkező nagyvárosok szerepe fokozódni fog, míg a jobbra egysíkú kikapcsolódást kínáló tengerparti üdülőterületek iránt az érdeklődés visszaesik. Azon országok többsége számára, amelyek földrajzi fekvésükkel fogva üdülésre alkalmas tengerparttal nem rendelkeznek eddig is a nagyváros kínálta idegenforgalmi potenciál jelentette a nemzetközi turistaforgalomba való eredményes bekapcsolódás lehetőségét. Szakemberek véleménye szerint

amelyek a helyi és az agglomerációban élő lakosság szabadideje eltöltésének kiszolgálására amúgy is létrehozták a maguk intézményrendszerét. A hatékonyság fokozása érdekében a nagyváros azon alapfunkcióit, amelyek közvetve vagy közvetlenül kapcsolódnak a turizmushoz, úgy kell átalakítani, értékesíthetővé tenni, hogy az megfeleljen az „exkluzív” turizmus elvárásainak, amely keretében a tömegturizmushoz viszonyítva kevesebb vendég érkezik, azonban hosszabb ideig tartózkodik, a szolgáltatások szélesebb skáláját veszi igénybe, így a költségánya is nagyobb lesz. Természetesen ezáltal a

57
K É K

* Jelen tanulmány módosított változata a szerző azonos című tanulmányának, mely a Földrajzi Közlemények 121. évf. 3-4. sz. 201-219 oldalán jelent meg.

* A tanulmány a Fővárosi Tudományos és Közművelődési Alap, ill. az OTKA F 019070. sz. szerződés támogatásával készült.

tesen ezáltal a nagyvárosi tér használata, a turizmusnak a nagyváros funkcionális rendszerére gyakorolt hatása is megváltozik. Ahhoz, hogy megértsük és tervezhetővé tegyük a nagyvárosi térben lezajló turizmus kölcsönhatásait, az elkövetkezendőben röviden áttekintjük a városi turizmus elméleti kérdéseit, és Budapest, egy abszolút nemzetközi vonzerővel rendelkező világváros példáján bemutatjuk a turizmus térbeli és társadalmi következményeit.

BUDAPEST

városi övezetben való megjelenésének feltárását hangsúlyozták és előre megadott kategóriák (szállodák, éttermek, látványosságok, vásárlási lehetőségek, stb.) alapján vizsgálták a térben való eloszlásukat. A második csoportba azok a kutatások kerültek, amelyek leírászerűen ábrázolták: kik látogatják a városi idegenforgalmi központokat, mi motiválja az utazásokat, feltárták a vendégek idegenforgalmi tevékenységét és magatartását, arra is kitérve, hogy a turisták hogyan látják a várost. A harmadik csoportba a városi turizmussal kapcsolatos tervezési tevékenységek leírását sorolta. Az erre vonatkozó igény elsősorban a tervezőtől, másodsorban a magánszektortól származik, amelyet döntően az idegenforgalomban meglévő anyagi érdekelttségük motivál. Britton (1991) arra hívta fel a figyelmet, hogy a nyolcvanas években nyugaton megjelent turizmus földrajzával foglalkozó publikációk elméleti vonatkozásban sok közös elemet tartalmaznak, elsődlegesen az utazási mozgások leírásával, a turisztikai helyek és létesítmények mikroszerkezetű térbeli eloszlásával, kihasználtságukkal, a turizmus gazdasági, társadalmi kulturális és környezeti hatásaival foglalkoznak, figyelembe véve a tervezés elvárásait is. Britton szerint ezek a munkák túlnyomó részben leíró jellegűek és meglehetősen gyenge elméleti alapokon állnak. Az a véleménye, a geográfusok vonakodnak felismerni, hogy az idegenforgalom egy kapitalista módon szervezett tevékenység, amelyet minden kísérő jelenségével együtt leginkább az a környe-

zet határoz meg, amelyben jelentkezik, s ennek ismerete nélkül a kapcsolódó társadalmi és gazdasági tevékenységek dinamikáját sem tudjuk objektíven vizsgálni.

Elfogadva, hogy a nagyvárosi turizmus megértéséhez elengedhetetlen annak feltárása, hogy a turizmus, mint a tőkefelhalmozás és a területi verseny egyik meghatározó eleme a térrel való kölcsönhatása során milyen reagálását váltja ki annak a térségnek, amelyben végbemegy s ennek eredménye hogyan jelentkezik a felhalmozási folyamatban, jelen tanulmányunknak nem elsődleges célja a nagyvárosi turizmus ökonómiai szemléletű megközelítése.

A hangsúlyt sokkal inkább arra kívánjuk helyezni, hogy rávilágítsunk milyen szerepe van a turizmusnak a nagyváros tér- és funkcionális szerkezetére, társadalmára, melyek azok a vonzó tényezők, amelyek nagyobb arányú turistaérkezést váltanak ki a nagyvárosokban, illetve hogyan függ össze a városi szabadidős tevékenység és a turizmus egymással, természetesen nem megfeledkezve a gazdasági hatásokról sem.

A nagyváros mint szabadidős termék

Mivel már az ókorban a legtöbb utazás – üzleti, hivatalos, vagy politikai jellegű – elsősorban a városokban vezetett, ezért a városi turizmust az utazás ősfarmájának is nevezhetnénk. A városi turizmus fejlődéséről azonban csak az ipari társadalmak kialakulása után beszélhetünk, amelynek során kibővült a lakosság kiszolgálására hivatott szabadidős szektor, a növekvő iparosodás pedig tovább serkentette az

A nagyvárosi turizmus problematikája

Adalékok az elméleti megközelítéshez

A turizmus napjaink piacgazdaságra épülő társadalmában a tömegfogyasztási kultúra és a modern élet egyik meghatározó elemévé vált, így nem meglepő, hogy a jelenség térbeli konzekvenciáival foglalkozó geográfusok is egyre nagyobb hangsúlyt fektetnek a téma kutatására. Ashworth (1992), a korábbi, városi területekre vonatkozó turizmus kutatásokat – a vizsgálati szempontokat alapul véve – három csoportra osztotta. Az elsőbe sorolta azokat a megközelítéseket, amelyek az idegenforgalmi szolgáltatások

üzleti és hivatalos utazásokat is. Mivel az ipar kibontakozása főként a városokhoz kötődött, ezért itt különösen növekedett a városlakók pihenési szükséglete, így itt alakultak ki a szabadidős létesítmények (Majer 1972). Ezzel a legtöbb város nem csak forrása, de célja is lett a pihenést keresőknek, kezdetben a helybeliek, később az idegenek számára is.

A nagyvárosi turizmus kutatása integrált szemlélettel való közelítést igényel, mivel a városi tér sajátosságából adódóan, tanulmányozása nem különíthető el a helyi társadalom szabadidős tevékenységétől. A turizmus a nagyvárosba érkezők számára a szabadidő eltöltésének része, tehát egyfajta szabadidős tevékenység, míg a város számára a szabadidő ipar (a szakirodalomban gyakran turistaipar, amely alatt a következő tevékenységeket kell érteni: szállás, szállítás, látványosságok, utazás-szervezési szektor, célállomás szervezési szektor, vendéglátás, kiegészítő szolgáltatások) tárgyát, valamint közeget jelenti. A szabadidő eltöltése sok más formájához hasonlóan a turizmus is speciális szolgáltatások létrehozását, megfogható tárgyak termelését, szuvenírek, szállítójárművek, stb. előállítását követeli meg, azonban ezt a helyi lakosság is igénybe veszi, ill. állandó vagy szezonális jelleggel ebből él. Ahogy a szabadidő eltöltése egyre inkább árucikké vált, úgy annak fogyasztási kultúrája is kialakult (Featherstone 1990). E sajátos kultúra közvetítői (utazásszervezők, idegenvezetők, utazási és életstílussal foglalkozó magazinok, stb.) segítenek a fogyasztó választásában, továbbá megfelelően értelmezik és alkalmazzák a turisztikai

tapasztalatokat a társadalom irányába. A nagyvárosok leginkább a szervezett turizmus színterei, így kialakult kulturális gyakorlat van arra vonatkozólag, hogy mit nézzünk meg, hogyan nézzük meg, milyen legyen az idegenforgalomban résztvevő egyének és csoportok viselkedése a szolgáltatás igénybevétele alatt.

Napjaink fejlett társadalmában a szabadidő eltöltése határozott szabályok szerint történik, amelynek két alapvető attribútuma van. A szabadidős tevékenység nem jelent fenyegetést a társadalom azon többsége számára, amely ebben a tevékenységben nem vesz részt, továbbá minden szabadidős tevékenységnek megvannak a saját szabályai és viselkedési előírásai. Ezek betartására egy üdülő térséghez képest a nagyvárosban sokkal nagyobb hangsúlyt fektetnek, ugyanis itt a lakosság többsége nem vesz részt sem magában a vizsgált folyamatban, sem annak közvetlen kiszolgálásában, így személyes érdekeltsége is csak közvetetten érvényesülhet. Shields (1989) szerint ez alól csak a „karneválvárosok” jelentenek kivételt. A karnevál a szervezett szabadidős tevékenység elsődleges megjelenési formája. Ezen az eseményen minden társadalmi csoport és réteg részt vesz, és itt engedélyezve van a társadalmi életet meghatározó viselkedési morál előírásainak áthágása is.

Mivel a turizmusba időről időre újabb társadalmi rétegek kapcsolódnak be újabb igényekkel, és a divat változása is igényeltőlódásokhoz vezethet, ezért a szabadidős tevékenységek is differenciálódnak, specializá-

lódnak, sok esetben személyessé válnak, így az a tér, amelyben a jelenség lezajlik a legkülönfélébb igényekhez alkalmazkodva szintén átalakul. Azokban a nagyvárosokban, amelyek vonzásadottságaik révén egyben ún. turistavárosok is a vendégek szabadidős tevékenysége alatt magához a turizmushoz kapcsolódó tevékenységet, magatartási formát és térbeli megnyilvánulást értünk.

A turista szemében a város önmagában is egy szabadidős termék, ill. termékcsoomag, amelyet a fogyasztók

59

K É K

arra használnak fel, hogy városi idegenforgalmi élményeik tapasztalataik bővüljenek. A turistaellátás nagy része szolgáltatásokból tevődik össze, amelyet maga a város foglal keretbe. A kérdés, eladható-e ez a sajátos termékcsoomag árucikként. A turistaváros termékként történő meghatározása, „a hely mint árucikk” fogalma (Asworth, 1987) gyakorlati problémákat okoz a város térbeli kiterjedését és más fogalmi kérdéseket illetően, mivel a városi idegenforgalmi úticélok egyszerre tartalmaznak vonzó helyeket és szolgáltatásokat, valamint más elemeket, amelyek a termékcsoomagban egyaránt jelennek meg, és az azt tartalmazó környezetet is. A csomagok tartalmát az idegenforgalom „producerei” és más

közvetítői határozzák meg, melynek során a város multiértékesítését végzik. Tehát a várost, mint terméket egy időben értékesítik olyan látogatóknak, akik különböző szükséglettel és indokkal keresik fel a települést. A történelmi városrész eladható a kulturális érdeklődésű turistáknak, de értékesíthető mint bevásárlóhelyszín is.

A tervezésnek fel kell azonban ismerni a potenciális konfliktusokat, amelyek a város multiértékesítéséből erednek. Ugyanis gyakran előfordul a multivásárlás is, mivel a terméket

A turizmust Mirabella (1965) is a társadalmi közeledés eszközének tekintette, gyakorlati hasznosságát értékelve pedig hangsúlyozta, hogy jelentős szerepre tehet szert az európai integrációs folyamat felgyorsítása szempontjából.

Az UNESCO 1976-ban a következő ismérveit fogalmazta meg a városi turizmusban érvényesülő vendégvendéglátó kapcsolatnak:

– *Átmeneti jellegű:* a legtöbb turista csak rövid időre keresi fel a nagyvárosokat (a klasszikus városnéző turisták ritkán térnek vissza), így a tartózkodás során a környezettel kialakított kapcsolat felületes, mesterséges, ugyanis ha hotelben, vagy panzióban száll meg, ott meghatározott normák szerint fogadják az alkalmazottakat, akik sok esetben nem is helybeliek.

– *Időben és térben korlátozott:* a turista szállásoknak és látványosságoknak a turista körzetben való földrajzi tömörülése szintén elválasztja a látogatót a helyi lakosokkal való érintkezéstől, annak ellenére, hogy szezonálisan a lakosság érzékeli a vendégek jelenlétét. (Ezt erősíti meg Smith [1989]) is, aki szerint a nagyvárosi turistának kevésbé kell alkalmazkodnia a helyi környezethez, mivel ők mesterségesen elkülönülnek a helyi közösségtől.)

– *Érvényesül a spontaneitás hiánya:* a nagyvárosba látogatók többsége szervezett utakat vesz igénybe, amely szerződésen alapuló formális kapcsolatokat feltételez a turisták és a szolgáltatást nyújtók között, megszü-

ntve a spontán kölcsönhatás lehetőségét.

– *Egyenlőtlen:* a turistáknak egy városi célállomáson tartózkodás elméne a tárgyi vonzásadottságok megtekintésén túlmenően a hely szokatlan atmoszférájának és saját korábbi elképzeléseinek megelégszéstől tevődik össze. Ezzel szemben a turizmusban dolgozóknak ugyanez rutinszerű, mindennapos és szabályozott élményt nyújt. Gyakran különbség van a látogatók vagyoni helyzete és költési szokásaik, ill. a turisták által igénybevetett szolgáltatásokat végző alkalmazottak viszonylag alacsony díjazása között. Az ilyen egyenlőtlen viszonyok az élmény közvetítése során negatív tapasztalathoz vezethetnek.

Pearce (1989) sajátos társadalmi és kulturális hatásokat jelenít meg, amelyek a városi környezetben zajló turizmus eredményeként érik a vendéglátó lakosságot:

– *Migráció:* a szolgáltató iparban való foglalkoztatottság magas aránya és a többi szektorhoz képest elérhető kedvezőbb jövedelem miatt ide áramlanak a munkavállalók.

– *Foglalkoztatási szerkezet:* a magasabb képzettséghez és nyelvismeret-höz kötött állandó beosztások párosulnak az alacsonyan fizetett, képzetlen munkaerő szezonális igénybevételével.

– *Változó értékrend:* a turizmusban dolgozók – állandó jelleggel nem városiak – között a sokkal konzervatívabb vidéki szokásokkal szemben az idegenforgalmi szektor dinamikája következtében a modern városi életstílus veszi át a helyét. A fiatal idénymunkásoknak pozitív vonzerőt jelent a városias környezetben való élet, ezáltal

egyszerre fogyasztják a turisták és a helyi lakosok is.

A városi turizmus társadalmi hatásai

Városi környezetben sokkal inkább érvényesülnek a lokális társadalom és a turisták konfliktusai (PAGE 1989) az idegenforgalom helyi hatásai miatt, mint egy üdülőövezetben, amely eredetileg is a turizmus kiszolgálására szerveződött, így az állandó lakosság felkészültebb a negatív tényezők elkerülésére, elviselésére. A nagyvárosi idegenforgalom gyakran már meglévő életformákra épül, így bizonyos társadalmi mozgásfolyamatot megerősít, vagy maga mesterségesen hoz létre.

ösztönzi a szakképzettség megszerzését is (a spanyolországi tömegturizmus megváltoztatta az évszázados társadalmi szerkezetet).

– *Morális változások*: nagyobb teret nyer a prostitúció, melynek természete megváltozik, fokozódik a bűnözés és hódít a szerencsejáték is. Az egyház is igyekszik kiaknázni a turizmust a szent helyekre szóló belépőjegyek által.

– *Az anyanyelv korlátozása*: a turisták kiszolgálását célzó intézkedések (reklám és tájékoztató feliratok) révén az anyanyelv használata korlátozódik, továbbá a városi környezetben meglévő közvetlen kontaktus is megköveteli a nemzetközi nyelv használatát.

– *A kultúra átformálása*: a kultúra, a városiasság szimbóluma torzulttá válhat a tömegturizmus igényeinek kiszolgálása során, mivel a városok a helyi történelmi örökséget szórakozási formává változtathatják.

– *Változó fogyasztási szokások*: a városi turizmus megköveteli a helyi lakosságtól, hogy a tömegturizmus nyomására változtasson saját fogyasztási szokásain.

A nagyváros motivációs szerepe

Ahhoz, hogy megválaszolhassuk a turisták miért is látogatják elszeregettel a városokat meg kell értenünk a jelenség mögött álló tényezőket. Defert (1966) és Ritter (1970) egyaránt arra hívta fel a figyelmet, hogy az idegenforgalom dekoncentrációs jelenség, a benne résztvevő személy menekül a városi élet összearzárságából, ugyanis a városi lét önmagában is a szétszóródás vágyát kelti. Shaw és Williams (1994)

BUDAPEST

a nagyvárosi területek jelentőségét abban látják, hogy az ilyen övezetekben földrajzilag koncentrálódnak a szórakozási lehetőségek és a látványosságok, amelyek a turisták és a helyi lakosok igényeit egyaránt kielégítik. A turistákat azok a speciális szerepkörök és szolgáltatások vonzzák a nagyvárosokba, amelyet az idegenforgalom kiszolgálására kínálnak. Véleményük szerint a városi övezetek különbözősége és változatossága önmagában is motivációként hat az utazásokra, mivel azok eltérő természetűek, vagyis méretük, földrajzi adottságaik, szerepük, megjelenésük, örökségük szempontjából különbözőek és sokszínűek, ezért két célváros soha sem lesz egyforma.

Blank és Petkovich (1987) szerint a városok:

– magas népsűrűségű helyek, így nagy a hajlandóság arra, hogy a barátok, rokonok felkeresése motíválja a látogatást,

– csomópontjai ill. végállomásai a turistaszállításnak, kapu szerepet töltenek be az érkező és távozó utasok számára így az idegenforgalmi szezonokban a városba érkező vendégek száma nő,

– ipari, kereskedelmi, pénzügyi koncentrációk, ill. a szolgáltatások szinterei is egyben, így számos látogatás kötődik a városban történő munkavégzéshez (üzleti utak, konferenciák, kiállítások, stb.),

– a kulturális élet széles skáláját kínálják, ezért vonzzák az ilyen irányú érdeklődést tanúsító turistákat.

Összefoglalóan megállapítják, hogy a városok olyan térségek, ahol a

turisták annak ellenére, hogy eredetileg egyetlen céllal érkeznek mégis a szabadidős szolgáltatások nagy mértékű koncentrációja következtében nem tervezett tevékenységeket is folytathatnak, s ez sok esetben hosszabb tartózkodásra vagy visszatérésre ösztönzi őket.

Mindkét szerzőpáros véleménye megegyezik abban, hogy a nagyvárosokat elsősorban azért keresik fel a turisták, mert más települések ill. térségekhez képest a termékek és szolgáltatások olyan szerteágazó kínálatát

61
K É K

nyújtják, amivel a legkülönbözőbb idegenforgalmi piaci igényeket is ki tudják elégíteni.

Az egyes motivációs tényezők értékelésekor nem szabad a látnivaló és a vonzerő fogalmát keverni. Míg a látnivaló fogalma a vonzerő központi lényeges összetevőjére utal, addig a vonzerőben az adott látnivalóról meglévő információ, élmény is benne foglaltatik. Tehát az adott hely vonzerejének kialakulásában három tényező játszik szerepet (Leiper 1990). 1. a látogató a maga turisztikai szükségletével, 2. a hely jellegzetes sajátossága, amit a turista meg kíván látogatni, 3. a helyre vonatkozó információk.

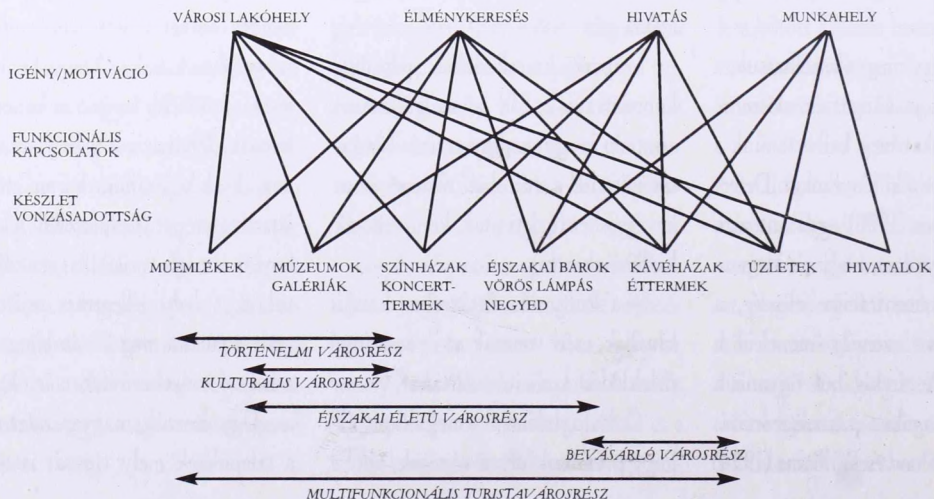
Úgy érezzük, magyarázatra szorul, a települések mely típusát is tekint-

hetjük turistavárosnak. Kaspar (1991) az idegenforgalmi település fogalmát a turisztikai események kikristályosodási pontjaként aposztrofálja, melynek turisztikai vonatkozású vonzereje következtében az idegenforgalom célpontjává és központjává válik. Majer (1972) véleménye szerint turistaváros alatt azokat a településeket értjük, amelyeknek olyan létesítményei vannak, melyek a pihenéshez, szabadidőhöz és a hosszútávú utasforgalomhoz szükségesek és amelyekben ezen létesítmények jelentősen kihatnak a tár-

sadalmi, gazdasági struktúrára. Tehát a turistavárosok urbanizált idegenforgalmi helyek. Igaz ez csak kevés esetben érvényesül tökéletesen, hiszen

1. ábra

A turistaváros funkcionális területei (Page, S. 1995 nyomán)

BUDAPEST

egyetlen funkció erős dominanciája ritkán jön létre a városban, mert a nagyvárosokat éppen a multifunkcionalitás jellemzi.

Ezt támasztja alá Page (1995) véleménye is, miszerint a város turizmusnak nincs olyan határozott tulajdonsága, amely társítható lenne a város fontosabb funkcióival, mivel a turistaigény és az ellátás tényezői a városokban belefoglalódnak más alapfunkciókba.

Ahogy az ember életterének regionális vagy lokális szintjei nem absztrakt terek, egymástól nem függetlenek, hanem szorosan összefonódó funkcionális rendszert alkotnak, úgy a nagyváros, amely egyben multifunkcionális turistaváros is hasonlóképpen egymást gyakran területileg átfedő, funkcionálisan kevert szerepkörű területek egységes rendszereként értelmezhető. Ezt erősíti az 1. ábra is, amely bemutatja, hogy a turistaváros eltérő motivációjú használói a város mely szolgáltatásait veszik igénybe, s milyen funkciójú városrészekben megy

a folyamat végbe. Jól látszik, hogy egy motivációhoz a város felhasználásának széles spektruma rendelhető, mivel egy hivatását végző, konferenciára érkező vendég ritkán látogat el múzeumba, vagy keresi fel a közigazgatás helyi intézményeit, ugyanis inkább a könnyebb kikapcsolódásra vágyik, addig a városban lakók értelemszerűen az utóbbi szolgáltatást mellőzik és a többit igénybe veszik.

Vetter (1986) a nagyvárosi turizmus sajátosságait vizsgálva megállapítja, hogy a hagyományos üdülőtérületekhez képest lényegesen rövidebb a turisták átlagos tartózkodási ideje (ez azzal magyarázható, hogy a jobb vasúti és légi közlekedési csatlakozások, valamint az autópályák kiépítése lehetővé tette fontos gazdasági és közigazgatási központok rövid időre történő felkeresését, a fejlődés azonban oda vezetett, hogy a konferenciákat, kiállításokat, üzleti tárgyalásokat túlnyomórészt azokban a központokban tartják, amelyek kiváló kontinentális, sőt interkontinentális összeköttetéssel rendelkeznek) ezzel párhuzamosan

azonban a magas fokú szolgáltatások igénybevétele miatt nagyobbak a vendégek kiadásai, továbbá a kereskedelmi férőhelyek kihasználtsága az év folyamán kevésbé ingadozik és azokban magasabb a külföldi vendégek aránya is.

A városi turizmus stratégiai szerepe a helyi gazdaságban

A városi önkormányzatok többsége tisztában van azzal, hogy a turizmus az érintett területen és környékén munkahelyet teremt és fejlesztést indukál, segít újjáéleszteni az esetlegesen gyengélkedő gazdaságot. LAW (1993) felhívja a figyelmet, akadnak azonban olyanok is, akik vitatják, hogy a turizmus feltétlenül pozitívan járulna hozzá a helyi gazdaság fejlődéséhez. Azzal érvelnek, hogy:

– szezonális jellegéből eredően a befektetés várható megtérülését és a munkaerő alkalmazásának jellegét tekintve a turizmus egy ingatag iparág. Az idegenforgalmi szezon orientált munkalehetőségek többsége nem kíván magasabb képzettséget, rosszul fizetett, instabil, ami nem ösztönzi helyi szinten a gazdasági fellendülés alapját jelentő képzést,

– a turizmusra való igényt, így a turisták érkezését gyakran befolyásolják olyan külső tényezők, amelyet a befektetőknek nem áll módjukban kontrollálni (politika, éghajlat, környezeti feltételek, stb.),

– a turisták utazási motivációi igen összetettek, könnyen módosulnak és folyamatosan változnak a versengő világpiacra,

– az ár és a bevétel rugalmas, könnyen befolyásolják apró változások,

akár a fogyasztó igényének megváltozása is.

Page (1995) arra mutat rá, hogy nehéz a turizmus költségeinek és bevételeinek arányát a városi terület valamennyi használója viszonylatában precízen megállapítani. Véleménye szerint a turista kiadások különböző formáit kell körülírni, s megvizsgálni, hogy ezek milyen hatással vannak a helyi közösség gazdálkodására. A városi turizmus kedvező hatást gyakorol a gazdaságra, mert:

(1) a turisták költése következtében növekednek a helyi gazdaság bevételei,

(2) új munkahelyek jönnek létre a városban a turisták kiszolgálása miatt,

(3) kedvezően módosul a közösségen belül a gazdasági tevékenységek struktúrája és egyensúlya,

(4) a vállalkozói aktivitás növekszik.

Nem szabad megfeledkeznünk azonban a hátrányokról sem:

(1) inflációs lehetőségek a helyi gazdaságban, ahogyan nő a térség iránti érdeklődés, úgy növekednek az ingatlanárak is,

(2) növekszik a függőség az importált árucikkektől, mivel a helyi termékek helyett a nemzetközileg ismert produktumokat fogják keresni,

(3) a szezonális jelleg a turista kiadásokban és a szolgáltatások igénybevételeiben a befektetések korlátozott visszatérüléséhez vezethet.

(4) járulékos költségek keletkeznek a városi önkormányzatok számára a színvonalasabb infrastruktúra megteremtése és a reklámkiadások miatt.

Tietz (1980) hangsúlyozza, hogy a turizmus kiszolgálására létrehozott infra- és szuprastruktúra jelentősen hozzájárulhat a helyi lakosság szabadidős tevékenységének minőségibb eltöltéséhez, ezáltal javítja a munkaerő újratermelésének, gazdasági hatékonyságának színvonalát.

A nagyvárosok felkeresése gyakran egybeesik konkrét termékek megvásárlásával is, bár a bevásárlóturizmust nem szabad azonosítani a szabadidős tevékenység eltöltése között zajló ajándékvásárlással. A fogyasztói termékek

globális szabványosítása következtében azt kell elérni, hogy a helyi ipar kínálta egyedi termékek vonzó hatást váltson ki a külföldiek körében. A nagyvároson kívüli bevásárló komplexumok megjelenése nem tekinthető múló irányzatnak, hanem hosszútávú kihívást jelent a városközpontokban zajló turizmusnak, ill. szabadidős tevékenységnek. Egy város bevásárlóturizmusra való felkészülése bizonyos előnyök megteremtését idézheti elő: gyalogos zónák (sétáló utcák) kialakítása, parkolási problémák megoldása mélygarázzsal vagy parkolóházakkal, parkosítás, a városközpontba való eljutás kényelmesebbé tétele, az üzletek új homlokzataival vonzó környezet kialakítása, a városközpontok revitalizáció-

ja. A vásárlásban való részvétel során a látogatók kapcsolatba kerülhetnek a helyi lakossággal, megismerkedhetnek fogyasztási szokásaikkal.

Környezeti hatások

A turizmus környezeti hatásai a nagyvárosokban fokozottabban érvényesülnek, mivel összeadódnak a helyi lakosság környezeti terhelésével. A fenntartható turizmus megfogalmazói a turizmus környezetre gyakorolt várható hatásának elemzésére fordítanak

64
K É K

kiemelt figyelmet (Minca 1995). Ez az adott terület erőforrásainak oly módon történő felhasználását jelenti, mely során nem indulnak el visszafordíthatatlan folyamatok, az erőforrások megőrződnek a következő generáció számára is. A helyi lakosság foglalkoztatása révén annak életkörülményei javulnak.

A nagyvárosi turizmusban résztvevők vizsgálata

Kutatási előzmények és módszerek

Az utóbbi években számos felmérést (Karbuczky I.-Makayné 1993, Szonda Ipsos 1993) készítettek a szakemberek, amelyek többek közt a ha-

BUDAPEST

zánkba látogató külföldiek turisztikai magatartásával is foglalkoztak, azonban ezek országos szintű felmérések voltak, így regionális elemzésre szűkös adatbázisuk miatt kevésbé alkalmasak.

A Budapestre látogató külföldiek „akciócentrumainak” empirikus úton történő feltérképezését is elvégezték (Horvath 1992). Ez a felmérés, amelynek eredményeit a későbbiekben ismertetjük, nem tért ki a turizmus és a város funkcionális kapcsolatára, a vendégek csoportspecifikus magatartására. Ennek ismerete nélkül pedig nem érthetjük meg a vizsgált jelenség gazdasági, társadalmi, térbeli hatásait, nem tervezhetünk felelősen fejlesztéseket.

Az MTA Földrajztudományi Kutató Intézetében „A Budapest turizmusának szociálgeográfiai vizsgálata” c. kutatási program keretében elvégzett vizsgálat megpróbált fényt deríteni arra, hogy a fővárosba látogató külföldiek az őket fogadó szolgáltatók (vendéglátók) programkínálata, illetve az egyéni terveik fényében hogyan használják a várost, mely szolgáltatásait veszik igénybe, és azokat hogyan értékelik.

Információbázisunk összeállítása-
kor egyrészt az 1995 október első felében elvégzett reprezentatív kérdőíves felmérésünkre támaszkodtunk, amely során a Pannónia Hotels Rt-hez tartozó négy különböző kategóriájú, a város más-más részén elhelyezkedő szállodában – Novotel**** (XII. kerület), Volga*** (XIII. kerület), Mercure Korona**** (V. kerület), Mercure Buda**** (I. kerület), továbbá a legfrekvenciáltabb turisztikai célpontban, a Budai Vár területén össze-

sen 436 turista adatait és információit gyűjtöttük össze. Másrészt a külföldiek beutaztatásával foglalkozó két legnagyobb hazai vállalat, az IBUSZ és az EXPRESSZ illetékes vezetőivel készítettünk mélyinterjút, amely során afelelől érdeklődtünk, mely országokból fogadják vendégeiket, a fővárosi programok lebonyolításakor mely területeit használják a városnak, ez a tartózkodási idő függvényében hogyan változik, ill. milyen tapasztalataik alakultak ki Budapest turizmusáról. Továbbá felhasználtuk a „'96 Magyarország” elnevezésű milicentenáriumi rendezvénysorozat külföldiek számára megjelent, 1100 programot tartalmazó prospektusát, amelyből a budapesti kulturális és turisztikai rendezvények területi kiterjedését próbáltuk rekonstruálni.

Budapest vendégei

Arról, hogy a határt átlépő külföldi állampolgárok közül hányan látogatnak el Budapestre, csak becslések léteznek (Bihari 1993), mivel nem lehet a „város határban” felállított számlálóbiztosok révén precízen számbavenni a vendégeket. Sokáig a kereskedelmi szálláshelyeken megszálló külföldiekről viszonylag pontos kép tárult elénk a KSH kiadványaiból, azonban az utóbbi években több szálloda vezetője üzleti okokra hivatkozva a vendégforgalmi adatok közléséhez nem járult hozzá. Gazdasági szaklapokban pedig arról lehet olvasni (HVG 1996), hogy a fővárosba érkező vendégeknek csupán 10%-a „bejelentett” szállásigényes, így a vendégstatisztikák is ez alapján készülnek. Pearce (1982) arra hívja fel a fi-

BUDAPEST

gyelmet, hogy bármely térség idegenforgalmának alapos tanulmányozásához elsődleges a turisták szociálpszichológiájának, különösen motivációjának ismerete. Ha tudjuk, hogy Budapestet mely térség állampolgárai keresik fel előszeretettel és ismerjük utazásaik célját, akkor az idegenforgalmi szolgáltatásokat is a valós piaci kereslethez tudjuk a későbbiekben igazítani.

A 2. ábrán jól látszik, hogy a német állampolgárok (20,6%) önmagukban akkora arányt tesznek ki az összes érkezésből, mint a többi nyugat-európai ország (21,1%), vagy az amerikai kontinens vendégei együttvéve (19%). Ha a saját reprezentatív felmérésünket, amelyet a nagyobb merítés érdekében nemcsak a kereskedelmi szálláshelyeken, hanem az egyik leglátogatottabb célállomáson is elvégeztünk, összehasonlítjuk a hivatalos statisztikával (KSH 1995), akkor megállapíthatjuk, hogy a német és a nyugat-európai vendégek esetében 1-2%-os az eltérés, míg az Amerikából érkezettek esetében a saját felmérésünk 10%-kal nagyobb érkezést regisztrált, a kelet-eu-

rópaiaknál 8%-kal kevesebbet. Anélkül, hogy messzemenő következtetéseket vonnánk le ebből, megállapíthatjuk, hogy a valós kép bemutatása attól függ, hogyan történik a vendégkör lehatárolása, így a különböző metodikák következtében eltérő eredmények szülehetnek.

Mivel a turizmusban érintett döntéshozók és vállalkozók számára a gazdasági és a piaci előrejelzések előkészítése elsősorban az utazási célok és ezek várható változásainak ismeretében fogalmazhatók meg (Juhász 1991), így a fejlesztő munkát elősegítendő készítettünk felmérést a fővárosba látogatók utazási céljainak feltárására.

A vendégek utazási motivációját vizsgálva (1. táblázat) jól kirajzolódik, hogy Budapest – egyedi látminivalóinak köszönhetően – elsősorban a város nevezetességeire kíváncsi turistákat vonzza. Örömmel konstatáljuk azonban, hogy a Kelet-Közép-Európa üzleti központja címre aspiráló magyar főváros vendégeinek negyede üzleti

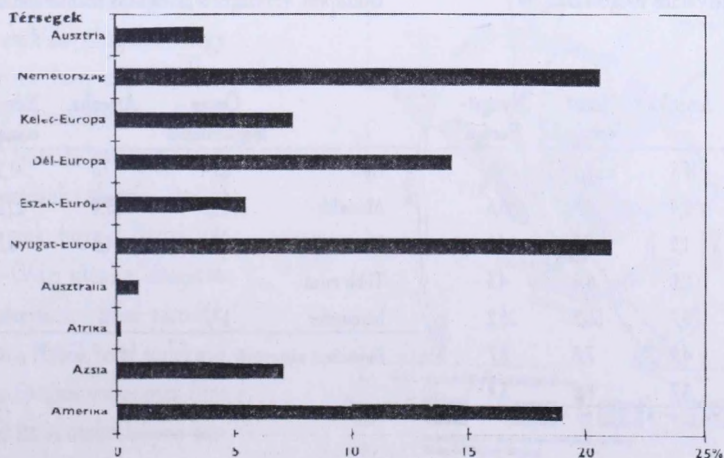
céllal érkezik hozzánk. Sajnálatos azonban, hogy az egykori európai hírhű fürdőváros termálvizei és erre épülő szolgáltatásai a turisták alig több mint 3%-ra van vonzó hatással. Ezen a helyzeten mindenképp változtatni kell. Amennyiben a három legnagyobb arányú küldő térség vendégeit csoportspecifikusan vizsgáljuk már szembeötlő eltérések vannak a motivációk illetően, amire a marketing tevékenység során feltétlen figyelmet kell fordítani. Az üzleti utak aránya kiemelkedően magas Nyugat-Európa vendé-

65
K É K

geinél, miközben ők a hagyományos városnézést kevésbé részesítik előnybe. Érdekes momentum, annak ellenére, hogy a német tőke jelenléte meghatá-

2. ábra

Budapest külföldi vendégeinek érkezése a főbb küldő területek szerint, 1995 (N = 436)

rozó Magyarországon, az utazásokat az ő esetükben alig 9%-ban motiválja az üzlet, a németek sokkal inkább a hagyományos városnézésre szavaznak, csakúgy mint az amerikaiak, akiknél értelemszerűen a távolság adta információhiányból fakad, hogy az üzleti látogatás és a városnézés majdnem 90%-át adja az összes úticélnak.

Budapest földrajzi fekvése, vonzásadottságai és geopolitikai helyzetének köszönhetően azon nagyvárosok közé tartozik, amelyet a látogatók örömmel keresnek fel akár több alka-

lommal is. A 2. táblázatban jól látszik, hogy az összes megkérdezettnek közel a fele nem először jár a fővárosban. Ez az arány a németországi, ill. nyugat-európai vendégek esetében még ked-

BUDAPEST

vezőbb, az ő esetükben azt mondhatjuk, hogy a vendégek többsége már járt Budapesten, tehát egyedi tapasztalatokkal, sajátos helyismerettel rendelkezik, ami a város használatát tekintve még megközelítést fog jelenteni, mint az amerikai vendégek esetében, akik először járnak Budapesten.

Figyelemre méltó eredmény született a válaszadók személyére vonatkozó adatok kiértékelése során is. A fővárosba látogatók közel 2/3-a férfi csak 1/3-a nő. Ez azzal magyarázható, hogy azok a vendégek, akik az ún. hivatás turizmus keretében érkeznek a városba, üzlektetők, konferencia, vagy szakmai kiállítások résztvevői többségében férfiak. Ha az életkorukat vizsgáljuk a vendégeknek, megállapíthatjuk, hogy döntően középkorúak (31-59 év között 62,5%) és jóval kisebb a fiatalok (30 év alatt 21,2%) és az idős korúak (60 év felett 16,3%) aránya. Ha a nagyvárosi turizmus Britton által is hangsúlyozott kapitalista megközelítését vesszük alapul, akkor azt mondhatjuk, hogy nem a fiatalok vi-

szonylag alacsonyabb aránya a fő gond, hisz ők dinamizmusuknál és érdeklődési körüknél fogva városnézésre érkeznek, anyagi helyzetüknél fogva szerényebb szolgáltatásokat vesznek igénybe, és legtöbbször rövid időre maradnak. Azonban egy fürdővárosnak az lenne a célja, hogy a gyógyfürdőket, az azokhoz csatlakozó költségeiből szolgáltatásokat igénybe vevő és, a gyógykezelés miatt hosszabb ideig tartózkodó idős korúak fokozottabb bevonása érdekében végezzen az erre hivatott szervezet (Magyar Turisztikai Szolgálat) megfelelő marketingmunkát.

A városi tér használata

Arra a kérdésre, hogy merre jár a külföldi turista a városban, nem könnyű felelni. Kézenfekvő válasznak tűnik, arra, ahol utazási motivációjának és érdeklődési körének megfelelő vonzásadottságot tekinthet meg, vagy szolgáltatást vehet igénybe. Ha ez ilyen egyszerű lenne, akkor nem lenne más dolgunk, mint kataszterszerűen összegyűjteni a potenciális turistatermékeket és térképen ábrázolni azokat.

1. táblázat

Budapest vendégeinek motivációs megoszlása %

	Összes megkérdezett	Amerika	Német ország	Nyugat-Európa
Üzleti	24,0	17,1	8,9	35,8
Konferencia	6,4	2,4	7,8	6,5
Sport-kultúra	8,4	1,2	3,3	14,1
Gyógyüdülés	3,2	0,0	6,6	4,3
Városnézés	47,4	70,7	56,7	25,2
Rokonlátogatás	6,1	4,9	7,8	8,7
Egyéb	4,5	3,7	8,9	5,4

Forrás: Saját adatgyűjtés

2. táblázat

Budapest vendégei a látogatás száma szerint %

	Összes megkérdezett	Amerika	Német ország	Nyugat-Európa
Első	53,4	78	41,2	46,7
Második	21,8	13,4	22,5	26,1
Harmadik	7,1	4,9	6,3	10,7
Több mint háromszor	17,7	3,7	30	16,5

Forrás: Saját adatgyűjtés

Azonban ha az íróasztaltól nem állunk fel, akkor sosem tudhatjuk meg, hogy valóban és milyen arányban fogyasztják a külföldiek ezeket a termékeket.

Werner Horvath, a müncheni egyetem hallgatója, 1992-ben felmérést készített arról, melyek a külföldi turisták „akciós terei” Budapesten. A felmérésbe bevont vendégeknek egy a Tourinformokban bármely turista által beszerezhető várostérképen kellett bejelölni azokat a térségeket és útvonalakat, amelyeket budapesti tartózkodásuk során felkeresnek. A város különböző pontjain felvett információkat aszerint csoportosították és vitték térképre, hogy hány napig tartózkodik a felmérésbe vont külföldi Budapesten. Ez alapján négy térkép készült, amit mi úgy próbáltunk szintetizálni (3. ábra), hogy a legalább 40%-os látogatottságot jelölt területeket vittük térképre a tartózkodás napja szerinti megoszlásban. Jól látható, hogy az egyes területek látogatottsága nagy mértékben függ a tartózkodás időtartamától is, hisz amíg az első nap felkeresésre kerül a Budai Vár vagy a Belváros, addig a Margitszigetre vagy a Városligetre csak a negyedik nap kerül sor.

Ha eltekintünk a tartózkodás időtartamától és csak azt vizsgáljuk, hogy a megkérdezettek hány százaléka kereste fel, vagy áll szándékában felkeresni egy-egy vonzásadottságot, akkor a saját felmérésünk alapján azt az eredményt kapjuk, hogy a Budai Vár és a Belváros-(Váci utca) a látogatók 70%-ának célterületei közé tartozik, ezt sorrendben a Hősök terei emlékmű, a Parlament, a főváros múzeumai, fürdői követik és itt is utolsó helyen sze-

BUDAPEST

repel a Margitsziget felkeresése. Figyelemre méltó eredmény, annak ellenére, hogy a motivációknál a vendégek alig több mint 3%-a jelölte meg a gyógyüdülést elsődleges célként, a fürdőket ennek ellenére 31%-uk felkeresi, tehát igazolódni látszik Page korábban már idézett gondolata, hogy a nagyvárost eredetileg egy cellal keresik fel mégis széleskörű szolgáltatásait veszik igénybe a külföldi turisták.

Természetesen nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a városi tér használatára jelentős befolyással van az utazási irodák programkínálata, sőt a turisztikai szakemberképzés is.

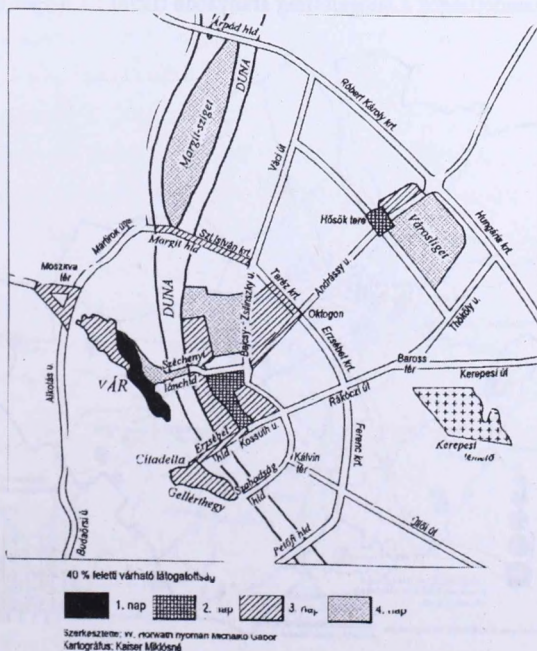
Ha fellapozzuk az EXPRESSZ, illetve az IBUSZ külföldiek számára készített igényes programfüzetét, vagy beleolvassunk a Kereskedelmi és Idegenforgalmi Továbbképző tankönyvébe (Winternitzné-Kubesch 1990), ak-

kor jól kirajzolódik az a terület, amit szervezett keretek közt kínálnak a szakemberek Budapest vendégei számára a már említett terméksomagként. Eszerint egy átlagos külföldi turista számára hazánk fővárosa a Kosuth tér – Parlament – Szent István Bazilika – Opera – Milleneumi Emlékmű – Szépművészeti Múzeum – Múcsarnok – Vajdahunyadvár – Állatkert – Vidámpark – Citadella – Budai Vár – Nemzeti Galéria – Mátyás templom által lefedett területből áll. Ezt a feldolgozhatatlan élményt je-

67
K É K

3. ábra

A külföldi turisták akciós területei Budapesten

BUDAPEST

lentő termécsomagot egy nap alatt értékesítik a vendégek számára. Ezek után nem szabad azon csodálkoznunk, hogy miért alacsony a vendégejszakák száma Budapesten. Az útvonalon az egyes „termékekkel” való közvetlen kapcsolatot az határozza meg, hol lehet huzamosabb ideig gond nélkül parkolni a turistabusszal. Nem csodálkozhatunk azon sem, hogy egy ilyen nap után a vendégnek nincs ereje és kedve sem arra, hogy ön maga fedezze fel a város korábban szervezeten meglátogatott területeit és azok környékét,

arról nem is beszélve, hogy ön maga induljon „felfedező utakra”. Az utazási vállalatok vezetői elmondták, hogy a külföldiek szabadidős programja is nagymértékben az idegenvezető „ajánlásain” múlik, amelyről nincs nyilvánosság, hisz ezt a személyes érdekeltség lehetősége motiválja.

Az egyénileg érkező vendégek számára is rendelkezésre áll egy központi ajánlat, ami a Tourinformoknál szerezhető be és kínálata megközelítőleg egybe esik az utazási irodák kínálatával, azzal a különbséggel, hogy itt a külföldi nem izolálódik a helyi lakosságtól, hisz annak életterében kell megszerveznie saját szabadidős programját. Ha a város használatát nem szűkítjük le a látóvalók megtekintésére akkor láthatóan módosulnak a turisták potenciális „akciós terei”. A Millecentenáriumi és a „'96 Magyar-

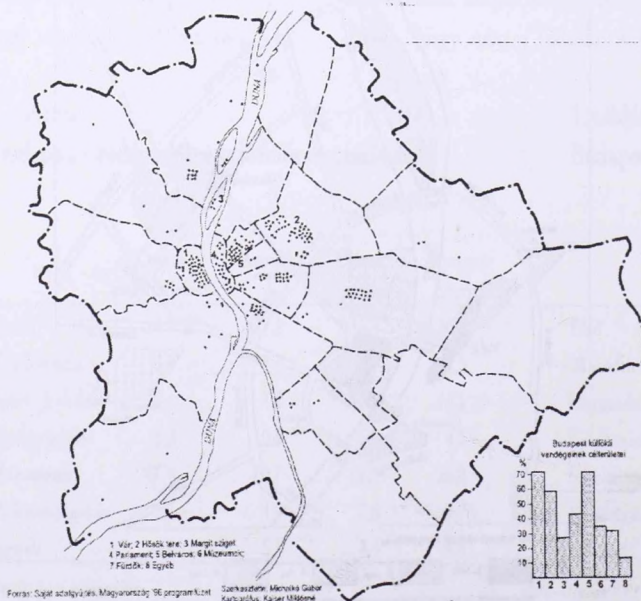
ország” rendezvények többnyelvű programfüzetét felhasználva elkészítettük azt a térképet (4. ábra), amely igyekszik illusztrálni, Budapest mely területei azok, amelyek a Magyar Turisztikai Szolgálat központi koordinációval megszervezett kulturális-sport rendezvények területi gyakoriságát tekintve vonzást gyakorolnak a turistákra. Érzékelhető, hogy a látogatók korábbi területi koncentráltasága arra kényszerítette az egyes városrészek turisztikai szakembereit, vállalkozóit, kulturális menedzsereit, hogy eddig kihasználatlanul álló egyedi vonzerőket is aktivizáljanak. Jól látható, hogy a klasszikus területeken kívül bekapcsolódik a III. kerület (Flórián tér környéke, Hajógyári sziget), a VIII. kerület (Erkel Színház, Ügötő) és X. kerület (Nemzetközi Kiállítások Csarnokai) a maga sajátos egyéni kínálatával.

A turizmus szervezőiben és működtetőiben tudatosítani kell, hogy a szabadidős rendezvények idejéhez hasonló kínálata az, amivel elősegíthető a fővárosba látogató külföldiek kívánt mértékű költése és a rendelkezésre álló terület differenciáltan történő felhasználása. Szűcs (1995) arra is felhívja a figyelmet, hogy a programszervezők ne csak a jó időre alapozva csalogassák vendégeiket a fővárosba, hanem dolgozzanak ki alternatív programokat a vendégek szabadidejének rossz idő esetén történő hasznos eltöltésére is, mert ez pillanatnyilag hiányzik.

Turisták a városi közlekedésben

A város turisták által történő használatának problémakörétől nem választható el a közlekedési funkció igénybevétele, ill. az adott város közle-

4. ábra
Budapest kulturális rendezvényeinek területi eloszlása (1996) és főbb vonzásadottságok a látogatottság arányában (1995)

Forrás: Újpesti szakköznevelési Magyarországi '96 program Kft. Szakhasznosító, Művelődési Kulturális Központ, Káiser Művelődési Központ

BUDAPEST

kedéspolitikájának értékelése sem, különösen ha szem előtt tartjuk, hogy az idegenforgalom még mikroszinten is helyváltoztatást igénylő jelenség, így a közlekedés színvonalától nagymértékben függ a turizmus sikeressége. Ehhez természetesen azt is hozzá kell tennünk, hogy az idegenforgalom jelenléte gyakran a közlekedés fejlesztésének fontos indítékává válhat. Kaspar(1991) véleménye szerint egy város közlekedéspolitikája három módon befolyásolhatja a turizmus fejlődését: 1. az úthálózat minősége, 2. a közlekedési eszközök színvonala, 3. díjszabás-politika. Ha ezen három feltétel meglétét Budapesten vizsgáljuk, akkor megállapíthatjuk, hogy a történelmi örökségként ránk maradt fővárosi úthálózatnak (és annak minőségének) a turizmus által is érintett szakaszain a közeljövőben változtatni nem tudunk, azonban az utóbbi években történtek sikeres lépések azirányban (M0 körgyűrű, Hungária krt.), hogy az átmenő forgalom ne zavarja a Belváros közlekedését. A BKV az idegenforgalmi célterületeken megkezdte a környezetbarát, európai színvonalú autóbuszok forgalombaállítását és főszezonban gondoskodik a járatok sűrűségének növeléséről is. A fővárosi díjszabás-politika kedvezően hat az idegenforgalomra, hisz a jegyek és a turistabérletek ára a többszöri drasztikus emelkedés ellenére is a nyugat-európai árszínvonal alatt van. Kaspar teóriáját kiegészítendő meg kell jegyeznünk, hogy a városi közlekedés idegenforgalmi szempontú értékelésekor nem szabad megfeledkeznünk a közlekedés információs rendszeréről és a parkolási lehetőségekről sem. Mivel e tanulmány

keretei nem adnak lehetőséget a téma bővebb kifejtésére, itt csak annyit jegyzünk meg, hogy a külföldiek eligazodását elősegítő idegennyelvű táblák hiánya és a főbb látnivalók környékén a parkolóhelyek gyér száma nem segíti a fővárosi turizmus fejlődését.

Figyelemre méltó a tömegközlekedés viszonylag kiemelkedő aránya, ami azt jelenti, hogy a vendégek kielégítőnek tartják a város ezen szolgáltatását, de nem szabad elmennünk a gépkocsi-val történő közlekedés magas aránya mellett sem, ugyanis ha ekkora az igény az úthálózat „egyéni” használatára, akkor a város vezetésének fokozott figyelmet kell fordítani arra, hogy jó minőségű (kátyú mentes) utakon, megfelelő parkolási lehetőség és tájékoztató táblák mellett használhassák a külföldiek Budapest úthálózatát. A

közlekedés csoportspecifikus vizsgálatánál is jól kirajzolódnak azok a turisztikai magatartásformák, amelyet a vendégek saját környezetükből hoznak magukkal. Legjellemzőbb az amerikai vendégek kiemelkedően magas saját- vagy bérelt gépkocsi használata, ill. a nyugat-európaiak taxizási szokása.

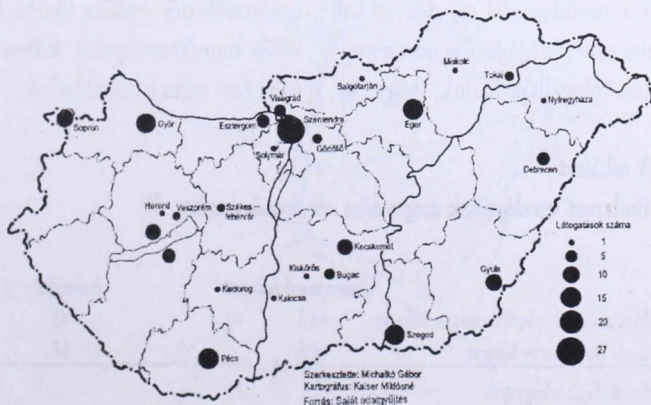
Budapest: Célpont vagy állomás ?

1994-ben a Magyarországra érkező külföldiek 13,5 %-a volt átutazó, vagyis olyan személy, aki 24 óránál

69
K É K

5. ábra

Budapest külföldi vendégeinek további magyarországi állomásai, 1995
(N = 436)

kevesebbet töltött hazánkba és nem ugyanannál a határállomásnál lépett ki, ahol belépett. Mivel Budapest fekvésénél és közlekedési szerepkörénél fogva meghatározó szerepet játszik az átutazó forgalom bonyolításában, ezért nem elhanyagolható annak vizsgálata, mekkora terhelés éri a várost ezáltal és melyek azok a főbb irányok és útvonalak, amelyeket a külföldiek igénybe vesznek. Mi arra keressük a választ, hogy Budapest turisztikai értelemben vett vendégei számára végállomást jelent-e a város, vagy továbbutaznak, s

ha igen, mely magyar településeket keresik fel. (3. táblázat)

A megkérdezettek közel felének Budapest nem kizárólagos célállomása, hanem további magyar településekre is ellátogat. (5. ábra) Érdekes, hogy a csoporthoz tartozó megkérdezettek megoszlásában történő vizsgálat is hasonló eredményt hozott, tehát a továbbutazási szándék sokkal inkább motiváció, mintsem ország-specifikus. Megállapíthatjuk, hogy az

BUDAPEST

utazások célállomásai szinte az ország egész területén megjelennek, nagyobb góccokat Szentendre, Győr, Sopron, Pécs, Szeged, Eger, Gyula és a Balaton jelent. Azonban amíg Szentendre kizárólagosan a városnézésre érkező vendégek további célpontja, addig a többi nagyváros esetén leginkább az üzleti utazás dominál. Figyelemre méltó, hogy három megye (Vas, Zala, Jász-Nagykun-Szolnok) teljesen érintetlen a Budapestre is ellátogató külföldi vendégek magyarországi mozgását tekintve. Vas és Zala megye esetén ez azzal magyarázható, hogy ezekben inkább a határmenti forgalom dominál, mivel kiesnek a főbb nemzetközi útvonalak áramlatából. Jász-Nagykun-Szolnok megye esetén a motiváció hiánya játszhat közre. Itt kell megjegyeznünk, hogy több tengerentúli válaszadó esetében nem magyar települések szerepeltek a válaszok között, hanem a régió nagyvárosai (Bécs, Prága). Ennek okát abban látjuk, hogy az ő számukra nem Magyarország a célterület, hanem Közép-Európa, s ezt az idegenforgalmi szakembereknek is figyelembe kellene venni, s együttműködve az osztrák és a cseh kollégákkal, a cseh-német együttműködés példáján (Sucha 1996) közös termékcsoportokat kellene kínálni ezen régió értékesítésekor.

Budapest a külföldiek szemével

A nagyváros turisztikai használatkor a külföldi vendégek egymással sokszor összefüggő szolgáltatások halmazát veszik igénybe, s visszatérésükre akkor számíthatunk, ha ezek színvonalával meg vannak elégedve. Mivel legtöbb esetben a turistának az általa igénybe vett szolgáltatásról kialakult véleménye a helyszínen nem mérhető, ezért csak személyes megkeresés során bizonyosodhatunk meg arról, hogy milyen benyomások érték, kedvező, vagy kedvezőtlen kép alakult ki a tartózkodás során a meglátogatott helyről, jelen esetben Budapestről.

Felmérésünk során arra kértük a külföldi vendégeket, hogy egy 5 fokozatú skálán (ahol az 1 kiváló, az 5 nagyon rossz) értékelje a budapesti turizmus általános és helyi feltételeit, a köztisztaságot, a közbiztonságot, a tömegközlekedést, a vásárlási és szórakozási lehetőségeket, a szolgáltatások színvonalát. Az eredményt a 6. ábrán egy csillagdiagramon ábrázoltuk, amelyen jól kirajzolódik, hogy a vendégek a felmérésbe vont általános és helyi feltételek többségével elégedett, azonban nem szabad megelégednünk arról sem, hogy vannak területek, amelyek fejlesztést igényelnek. A vendégek közel 20%-a adott rossz, ill. nagyon rossz minősítést a köztisztaságra, a közbiztonságra és a tömegközle-

3. táblázat

Budapest vendégeinek megoszlása célállomás szerint %

	Összes megkérdezett	Amerika	Németország	Nyugat-Európa
Más magyar településeket is felkeres	44,5	43	46	46
Csak Budapestre látogat	55,5	57	54	54

Forrás: Saját adatgyűjtés

BUDAPEST

désre. Ezen területek gondjait a hazai lakosság is érzi, de ezek nem közvetlenül piacorientált, hanem költségvetésből fedezett tevékenységek, így a várható fejlődés összefügg az ország gazdasági lehetőségeivel. Mindenki nagyon jól látja az ördögi kör jelenségét, mivel addig nem várható nagyobb arányú fejlesztés ezeken a területeken, amíg nincs nagyobb bevétel, az pedig bizonyos mértékben függ a turizmustól is, de ha rosszak az általános feltételek, akkor nem jön hozzánk a turista.

Az értékelés kialakításánál a vendégek saját, eddigi tapasztalataikat és hazai értékrendszerüket veszik alapul. Ez jól megmutatkozik abban, hogy az amerikai vendégek fele Budapest közbiztonságát kiválóra értékeli, hisz New Yorkhoz képest minden bizonnyal jobb a biztonságérzetük. Azonban a német állampolgároknak, akik otthon a magyarországinál nagyobb közbiztonságra számíthatnak csupán 16%-a értékelt kiválóra. Elgondolkodtató, vajon miért van kimutatható különbség a németek és a nyugat-európaiak értékelése között a tömegközlekedést illetően. Míg előbbieknél mindössze 16%-a értékeltte ezt a funkciót kiválóra, utóbbiak több mint 40% adott kiváló minősítést. Azonban a bevásárlásnál, már az amerikaiak ceruzája is keményebben fogott, minden bizonnyal nem az áruválasztékkal, hanem annak csomagolásával, kínálásával lehetnek kifogásaik.

Összegzés

A XXI. század turistája – a tömegkommunikáció idegenforgalomban növekvő szerepének köszönhetően – sokkal inkább tájékozott lesz a meglá-

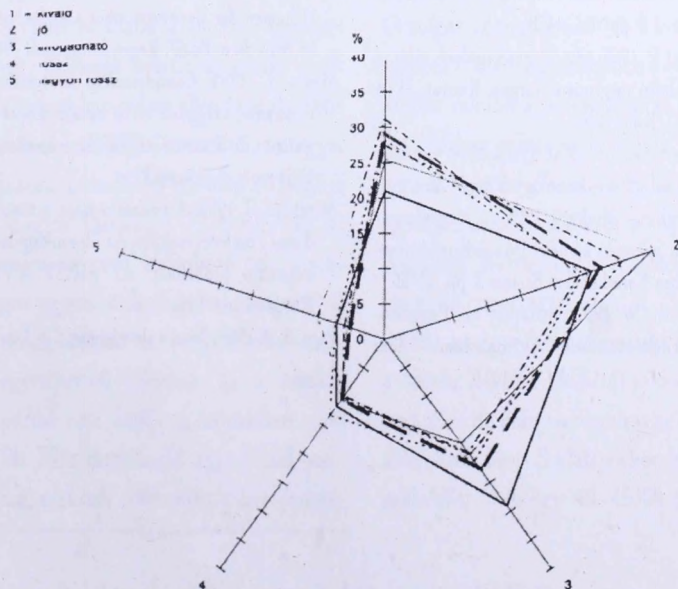
tothatandó célterületről, igényesebb turisztikai termékre lesz szüksége, nőnek az elvárásai a szolgáltatások és a természeti környezet minőségét illetően is (Horváth Á.–Sándor 1995), így a nagyvárosoknak már most fel kell készülniük, arra hogy a megváltozó igényeknek meg tudjanak felelni. Mivel a jelenlegi országkép a tömegturizmust gerjeszti (Jandala-Gubán 1994), ezért a fővárosra fontos szerep hárul, hogy ezen alapvetően változtasson, olyan kínálatot teremtsen, ill. olyan vonzerőt létrehozva, ami a speciális érdeklődésű, nagyobb költséssel rendelkező vendégeket csábítja hazánk fővárosába. A közeli években Magyarország beláthatóan nem válik a világ idegenforgalmi nagyhatalmává, de a nemzetközi turizmusban betöltött szerepünk jelenleg is sokkal nagyobb, mint az az ország területi és lakossági nagyság-

rendjéből következne (Sándor 1990), ezt az elért pozíciót pedig meg kell tartanunk, illetve tovább kell erősítenünk, de a fejlesztést elsősorban nem a vendégejszakák számának mindenáron való növelésében, hanem a turizmusunk területi és kínálati differenciáltságában kell megfogalmazni.

71
K É K

6. ábra

A turizmus egyes feltételeinek értékelése Budapest külföldi vendégei szerint,

Ashworth, G. J. 1987: Marketing the historic city: the selling of Norwich. in: R.C. Riley Urban Conversation: International Comparisons, Occasional Paper No.7. Portsmouth. Department of Geography. pp.51-67.

Ashworth, G. J. 1992: Is there an urban tourism? *Tourism Recreation Research* 2. pp.3-8.

Benke R. 1993: Közép- és Kelet-Európa turizmusa. *Kereskedelmi Szemle* 12. pp.27-31.

Bihari T. 1993: Budapest vendégei. *Polgári Kalauz Budapest 1993. Városháza*. pp.266-267.

Blank, U.–Petkovich, M. 1987: Research on urban tourism destinations, in: Page, S.

1995 *Urban tourism*. Routledge. London. pp. 44-46.

Britton, S. 1991: Tourism, capital and place – Towards a critical geography of tourism. – *Environment and Planning D. Society and Space* 4. pp. 451–478.

Defert, P. 1966: Az idegenforgalom mint a földrajzi megismerés tárgya. *Kézirat. MTA FKI. Könyvtára*

Featherstone, M. 1990: Perspectives on consumer culture. *Sociology* 1. pp.5-22.

Horváth Á – Sándor J. 1995: Az idegenforgalom fejlesztési kérdései Pécs és Komló térségében *Kereskedelmi Szemle* 3. pp. 32-36.

Horwath, W. 1992: Budapest als Fremdenverkehrsstandort – Aktionsräume und

Gästestrukturen. München. Ludwig-Maximilians-Universität 95 p.

HVG 1996: Idegenforgalmi kívánáslista, turista számlái. 96/03/30. pp.111-114.

Jandala Cs – Gubán P. 1994: A természeti és kulturális alapú ökoturizmus Magyarország turizmus fejlesztésének egyik lehetséges útja. *Kereskedelmi Szemle*. 35. pp. 30-33.

Juhász L. 1991: Budapest idegenforgalmának fejlesztési stratégiája 2000-ig. *Stratégiai menedzsment a turizmusban. Kandidátusi értekezés. BKE Könyvtára*. 228 p.

Karbuszky I. – Makayné 1993: A Magyarországra látogató külföldiek turisztikai motivációi... *Konfidencia-Professzor Kft. Kézirat. KVIF Könyvtár* 312 p.

Kaspar, C. 1991: *Die Tourismuslehre im Grundriss*. Stuttgart. 158 p.

KSH 1995: Budapest Statisztikai Évkönyve. pp. 129-130.

Leiper, N. 1990: Tourism systems: an interdisciplinary perspective. *Palmerston North. Department of Management Systems Occasional Paper 2., Massey University*. 35 p.

Law, C. M. 1993: *Urban Tourism: Attracting Visitors to Large Cities*. London. Mansell 175 p.

Maier, J. 1972: München als Fremdenverkehrs-Stadt-Geographische Aspekte Freizeitverhaltens in einer Grosstadt, in: *Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in München, Bd.57. Regensburg*. pp.51-91.

Minca, C. 1995: Considerazioni su turismo itinerante, viaggio e terzo mondo. *Dipartimento di Scienze Geografiche e Storiche. Università di Trieste*. 19 p.

Mirabella, T. 1965: A turizmus mint a társadalmi közeledés eszköze. Az idegenforgalmi expanzió problémái. *Az AIEST XVI. Kongresszusa. Panoráma*

Page, S. J. 1989: *Tourist development in Lon-*

don Docklands in the 1980s and 1990s. GeoJournal 3. pp.291-295.

Page, S. J. 1995: *Urban Tourism*. London. Routledge. 269 p.

Pearce, D. G. 1989: *Tourist Development*. London. 225 p.

Pearce, P. 1982: *The Social Psychology of Tourist Behaviour*. – Oxford. 174 p.

Ritter, W. 1970: *Európa idegenforgalma. Az idegenforgalom földrajzi vonatkozásai. Kézirat. MTA FKI Könyvtára*.

Sándor J. 1990: Nemzetközi aktív idegenforgalmunk alakulása az ezredfordulón. *Településfejlesztés* 1. pp. 65-73.

Shaw, G – Williams, A. 1994: *Critical Issues in Tourism: A Geographical Perspective*. Oxford. 234 p.

Shields, R. 1989: Social spatialization and the built environment: the West Edmonton Mall. – *Environment and Planning D. Society and Space* 7. pp. 147-164

Smith, V.L. 1989: *Hosts and Guests: The Anthropology of Tourism*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press. 153 p.

Sucha, S. M. 1996: Német-cesh turizmus: kanyargó folyók, ódon várak és festői hegyek között. *Deutschland*. 2. pp. 38-39

Szonda Ipsos 1993: A külföldiek mítoszai a városról. *Népszabadság* 93/05/23 pp.10.

Szűcs A. 1995: Az idegenforgalmi főszerezen *Kereskedelmi Szemle* 1. pp. 45-47

Tietz, B. 1980: *Handbuch der Tourismus-Wirtschaft*. München. 189 p.

UNESCO 1976: The effects of tourism on socio-cultural values. *Annals of Tourism Research* 4. pp. 74-105

Vetter, F. 1986: Critères de Définition du Tourisme des grandes Métropoles, in: *Grosstadt-tourismus*, Hrsg. Vetter, F. Berlin. pp. 26-30

Winternitzné-Kubesch M. 1990: *Budapest. Városnézés magyar nyelven. Kereskedelmi és Idegenforgalmi Továbbképző*. 101 p.

Az ország fővárosa Budapest az országos egyesületek székhelye is egyben. 1696-ban alakult a *Budai Polgári Lövészegyesület* a polgárok védelmi készségének fejlesztésére. A hitbuzgalmi egyesületek a plébániák, kolostorok, majd iskolák mellett alakultak (congregációk, Sodalitas Mariana, egyes szentek nevét viselő egyesületek). A 17. században alakultak az első temetkezési egyesületek. Ma is működik közülük a 18. században Budán, Óbudán és Pesten megalakult *Chevra Kadisa*. A 18. sz. utolsó harmadában a

lyező vagy jótékony egyesület, köztük a jelentősebbek a budai és pesti jótékony Nőegylet (1817), a Szegénygyermek Kórház (1839), az állami és városi alkalmazottak nyugdíjegylete (1797, ill. 1808). A Pesten működött jelentősebb országos tudományos társaságok: az MTA, a *Királyi Orvosegyetem* (1837), a *Természettudományi Társulat*, a *Magyarhoni Földtani Társulat* (185). Az irodalmi és művészeti egyesületek közül: az *Auróra Kör*, a *Kisfaludy Társaság*, a *Pesti Műegylet* (1839) és a *Pest-Budai Hangászegye-*

Egyesületek

73
K É K

Pest-Budára helyezett egyetem tanárai és az állami főhatóságok művelt tisztviselői már titkos pol. és irodalmi egyesületet is alakítottak a reakciós egyházi és állami uralkodási módszerek, valamint a latin és német nyelv kötelező használata ellen (a szabadkőművesek az 1770-es évektől, a magyar jakobinusok 1794-95-ben, a Hazafiúi Magyar Társaság 1779-ben). A 19. sz. elején egyrészt különböző célú országos egyesületek alakultak, másrészt az urbanizálódás és polgárosodás során egyesületekből fejlődtek ki a későbbi pártok. Az 1848-as forradalom előtt kb. 50 a pest-budai egyesületek száma, ezeknek több mint a fele önség-

sület (1837), a *Szent István Társulat*. Országos jelentősége volt a gazd. egyesületeknek: *Első Lótenyésztő Egy.* (1825), *Országos magyar Gazd. Egy.*, *Országos Iparegyesület* (1841). Valódi társasélet kevés egyesületben folyt. – a közelet inkább a szalonokban és a kávéházakban zajlott –, de létezett a főnemesi *Nemzeti Casino*, a haladó nemesség *Ellenzéki Köre* és a vagyonos polgárság *Kereskedelmi Casinója*. Az egyetlen sportegyesület, a *Sakkör* (1839), az egyetlen nemzetiségi egyesület a *Sprška Matica*. 1862-től való az első hivatalos, de hiányos összeírás az egyesületekről. Pest-Budán ekkor kb. 80 működött, mintegy 40-45000 taggal,

BUDAPEST

közülük 22-25000 a temetkezési, segélyző és öngéjyző, 7000 a vallásos egyesületekben. A kiegyezés és a három város egyesítésével létrejött Budapest társadalmi körülményei között rendkívül megnőtt a fővárosi egyesületek száma. 1878-ban 265 budapesti egyesületnek kereken 122000 tagja volt, ebből 72000 öngéjyző és érdekvéjelviselési egyesületé, pl. *Közéjyiskola Tanáregyesület* (1866), *Izraelita Tanítóegylet* (1866), *Mérnök- és Építészegylet* (1867), *Tanítótestület* (1873), *Színéjyegylet* (1871), *Jogászegylet*

vallásos egyesületek száma, valamint a társasköröké együttesen meghaladta a 130-at. A polgári várospolitikában jelentős szerepet játszottak a Belvárosi, Lipótvárosi, Józsefvárosi, Terézvárosi stb. körök, szavuknak súlya volt a fővárosi egyesületek számtörvényhatósági bizottsága választásaiban. A klub- és a társas élet központjai voltak a *Katolikus Kör*, a *Park Club*, az *Ott-hon*, a *Fészek* stb. A jótékonsági egyesületek a hivatalos szociálpól. hiányát igyekeztek pótolni: gyermekek nyaraltatása, ingyentej- és kenyérakció, népkonyhák felállítása, ruhasegélyek osztása, rabsegélyezés, leányanyák segítése stb. A *Budapesti Önkéntes Mentő egy.-et* (1887) is jótékonykodásból tartották fenn. Az érdekvéjelmi egyesületek száma 1902-ben 187 volt, az öngéjyző egyesületeké 138. Az 1870-es évektől a nagyobb munkáspénztárak vettek át a kis segélyegyletek szerepét, ugyanakkor több mint 40 szakegylet, szakszervezet alakult a gazd. érdekek védelmére. Ekkor alakítottak érdekvéjelmi egyesületeket az altsztek, gyári alkalmazottak és tisztviselők, kisiparosok, kiskereskedők stb. A századfordulón már minden alapvető tudománynak volt magyar egyesülete. Sokkal rosszabb volt a művészeteket, a népművelést vagy önművelést segítő egyesületek helyzete. A régiek mellé csupán néhány munkás önkéjyző egylet csatlakozott és néhány olyan kísérlet, mint a haladó színjátszást teremtő *Thália Társaság*, a népkadémiával kísérletező *Szabad Lyceum* (1893), a kiállításokat szervező Nemzeti Szalon. Az I. világháború

előtt, 1914-ben kereken 1000 budapesti egyesület működött, kb. 500 000 taggal. 1932-ben készült a budapesti egyesületek első teljes összeírása: 2236 egylet írtak össze 1 377 000 taggal (A számok túloznak, mert legalább 100 összeírt egylet évek óta nem működött, és ugyanannyi az anyaegyletekhez tartozó fiókegy.) Bp.-en csupán 37% az 1914 előtt alakított egyletek száma, nagyobb részük 1920 után keletkezett. Az egyletek létrehozásának, ill. az abba történő belépés célja egyrészt a múlt konzerválása, másrészt a különböző társadalmi és gazdasági előnyök megszerzése volt (pl. a *Fővárosi Alkalmazottak Nemzeti Szövetsége*, *Frontharcosszövetsége*, *Hadirokkantak Szövetsége*, *Ügyvédszövetség*, iparosszövetségek, *Baross Szövetség*, *Keresztény-szocialista Szakszervezetek* stb.). Az egyletek valóságos társadalmi szervező munkáját lehetetlen egészében áttekinteni, de tájékoztatást ad az a tény, hogy a közgyűléseken a tagok átlag 18,9%-a vett részt, ez az akkori 750000 főnyi felnött lakosság 34%-át jelentette, tehát aktívan minden harmadik budapesti lakos vett részt egyletek keretében a közéletben. A főváros 1932-ben 1 millió Pengövel támogatta az egyleteket, ebből 0,74 millió a kulturális, sport- és jótékony egyleteknek jutott. – A szocialista viszonyok között a társadalmi szervezetek új formái alakultak ki. Az állami szervezet-részben helyi igazgatási szerveinek keretében – átvette a közjólét alapvető igényeinek kielégítését (oktatás, közművelődés, egészségügy, a tudományos kutatás és művészet támogatása). Mindehhez szükséges volt az állam-

74
K É K

(1878), Valódi egyleti élet a tudományos, a művészeti, irodalmi és a sport egyletekben zajlott. Várostörténelmi szempontból különösen a munkás- és plgári rétegek egy.-ei érdekesek: *Budai Dalárda* (1864), *Kereskedő Ifjak Társasága* (1866), *Nyomdászok Önkéjyző Egylete* (1866), *Pesti Olvasóegylet* (1868) stb. – 1902-ig 715-re emelkedett az egyletek száma. A sportegyletek száma 74-re, az egyéb különféle egyletek (bélyeggyűjtők, ebtenyésztők, sakkozók stb.) száma 40-re növekedett. – A város fejlesztésében szerepet játszó helyi egyletek voltak pl. a *Svábhegyi Egylet*, *Zugligeti Egylet*, *Házépítő Tisztviselők Egylete*, *Római Fürdőtelep Egylete* stb. A hazafias, bajtársi és

polgárok aktív közreműködése, politikailag ellenőrzött szervezeti keretekben (párt, szakszervezet, ifjúsági mozgalom stb.) A tömegszervezeteken belül alakulhattak olyan csoportosulások, amelyek régebben az önálló egyesületek fogalmába tartoztak: pl. KISZ-klubok, úttörőszakkörök, szakszervezeti klubok, énekkarok, helyismereti Népfront-körök stb. – Budapesten az 1970-es évek második felétől különösen megnőtt a helyi egyesületek száma. 1986 szept. 1-jén Budapesten 812 egyesület működött. Ezek zömét (670) a Budapesti Ifjúsági és Sporthivatal felügyelete alá tartozó sport egyesületek tették ki. A tanácsok 83 horgász- és 59 általános hagyományos értelemben vett változatos profilú egyesületek felügyeletét látták el. Új színteret jelentettek a szűkebb lakókörzetre kiterjedő kulturális-közművelődési egyesületek, mint pl. a *Gazdagréti Közösségi Televízió Közreműködők*

BUDAPEST

Egyesülete, az Újpalotaiak Baráti Köre Közművelődési Egyesülete, a Wekerlei Társaskör Egyesület. Az egyes városrészek helyismereti és városvédő csoportjait fogja össze a – Budapesti Városvédő Egyesület. – Az egyes rétegek hátrányos helyzetének enyhítésére, érdekvédelmük ellátására is alakultak egyesületek. Így pl. a Nyugdíjasok Önszegélyező és Kulturális Egyesülete, illetve a Mozgássérültek Budapesti Egyesülete. A politikai rendszerváltással párhuzamosan az új egyesületek bejegyzését az 1989. évi II. törvényben szabályozták. 1992-ig országosan kb. 17 000 körül becsülhető a bejegyzett egyesületek száma. Szerepelnek közöttük szakmai, felekezeti, gazdasági szociálpolitikai sport- társasági és egyéb egyesületek.

75
K É K

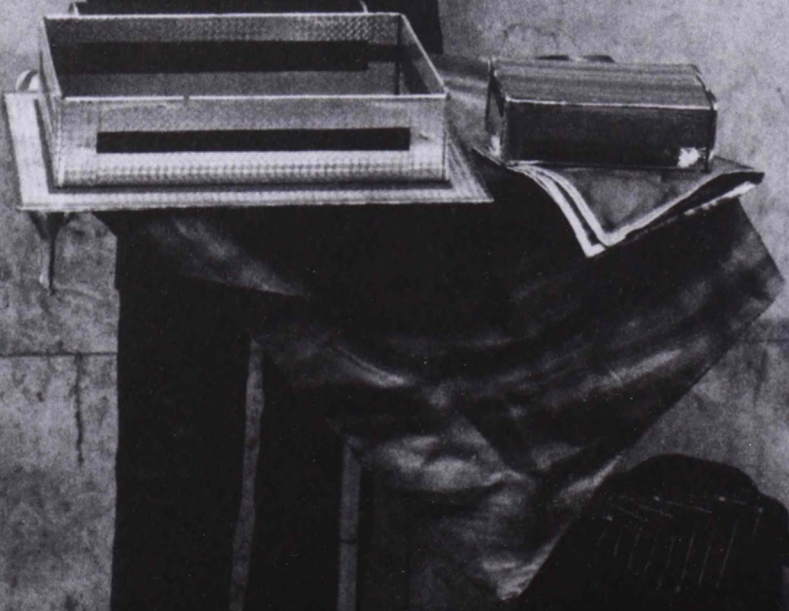

ELLEN MARGARET E

HAZI MS. FELSZABAD

A'S ÜNNEPE L

I ♥ MAGIC

A magyar történeti statisztika talán leglátványosabb kiadványa Illyefalvi I. Lajos a *Székesfőváros múltja és jelene grafikus ábrázolásban*. E munka több, mint 200 lapon közel 1000 grafikont és térképet tartalmaz az akkor hatvan éves város legfontosabbnak ítélt statisztikai adatai segítségével. A lenyűgöző kiadványt minden olvasó figyelmébe ajánlhatjuk. E munka ihlette a jelenlegi összeállítást is. Válogatnunk kellett az adatokat, ugyanakkor ki is terjesztettük a vizsgáldást, egyrészt az 1933 utáni időkre, másrészt az akkori szerzők által

érdektelennek ítélt korábbi adatokra. Grafikonjaink egyrésze pedig számított eredményeken alapul.

Az alábbiakban néhány grafikon és táblázat Budapest kulturális értelemben vett világvárossá válását mutatja be.

A grafikonszerkesztés természetes korlátja, hogy 1950-ben számos települést csatoltak Budapesthez, így az igazán hosszú idősoros adatok csak néhány esetben értelmezhetők.

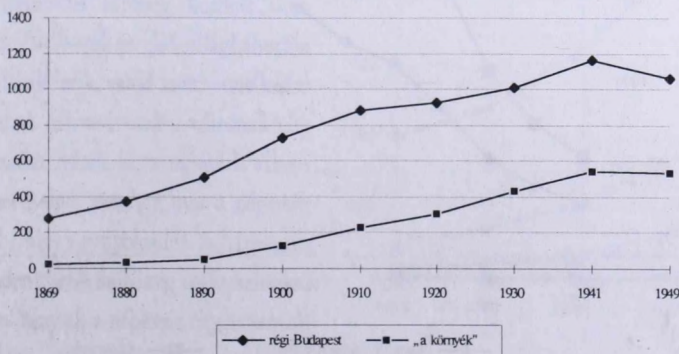
Első táblázatunk a népességszám növekedését mutatja. A görbe két szempontból figyelemre méltó:

Nagy Péter Tibor

Budapest a művelődésstatisztika tükrében

77
K É K

Budapest és környékének népességnövekedése

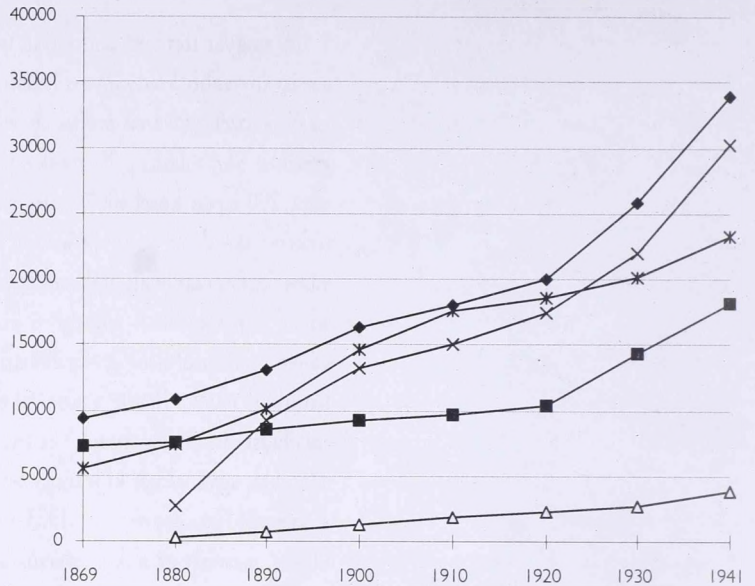
Először is növekedésének üteme szembeötlő – hiszen Budapest népessége 1869 és 1920 között 3,3 szerezére nőtt. A világvárosok között, Európában a vezető szerepet tölti be: 1870-ben még csak a 17-ik legnagyobb város, 1900-ban már viszont a 8. helyre kerül a kontinensen, leghagyva például az eredetileg jóval jelentősebbnek számító Madridot vagy Nápolyt. (Egyébként az 1800 és 1870 közötti 4,17 szerez növekedésben is csak Manchester, Birmingham, Liverpool, Glasgow előzte meg.)

A másik mozzanat, Budapest ösztönző hatásának mértéke az agglomeráció fejlődésére. Az első világháború végéig tizenöt-szörösére nő az agglomeráció! Budapest növekedési üteme később lassul, a környéké viszont még gyorsul is.

Budapest épületállományának városiasodása

E grafikonok Budapest modernizálódását az épületállomány vizsgálatában

Az épületek száma minden évtizedben jelentősen nő. A két világháború között a leggyorsabb a növekedés. Ennek magyarázata, hogy 1920 előtt elsősorban a nem földszintes házak száma gyarapodott. (Az összepületszám és a földszintes házak száma közötti távolság 1869 és 1920 között láthatóan gyorsan nő.)

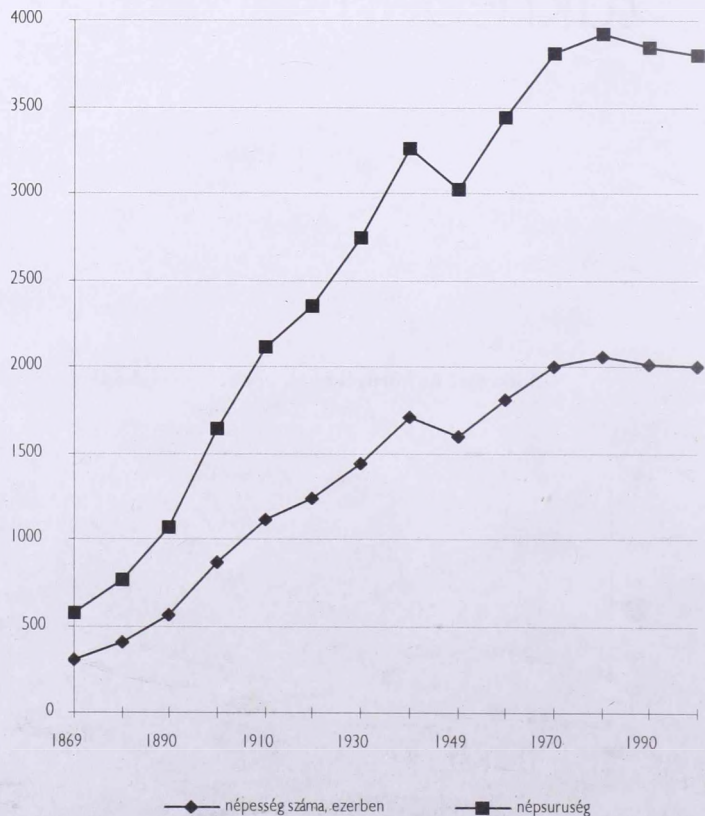
◆ épületek száma
 ▲ ebből soklakásos, tehát 51-nél több szobával rendelkező
 * népességi növekedési görbe
 ■ ebből földszintes
 ✕ vízvezetékekkel

78
K É K

A világvárossá válás főszereplői tehát a többlakásos házak. (A legnagyobbak – az ötven szobánál többel rendelkezők növekedését külön is mutatja a grafikon.)

Népességnövekedés és népsűrűség

E grafikonunk 1990-től visszatekintően a mai Budapest népesség-számát és népsűrűségét mutatja.

◆ népesség száma, ezerben ■ népsűrűség

A világváros kulturális sokszínűsége

I. A családi állapot sokszínűsége

Figyelemreméltó, hogy míg országos viszonylatban felnőtt férfiak 73 %-a házasságban élt, addig Budapesten csak 54-56%-os, azaz sokkal nagyobb a hagyományos családon kívül élő felnőtt férfiak száma.

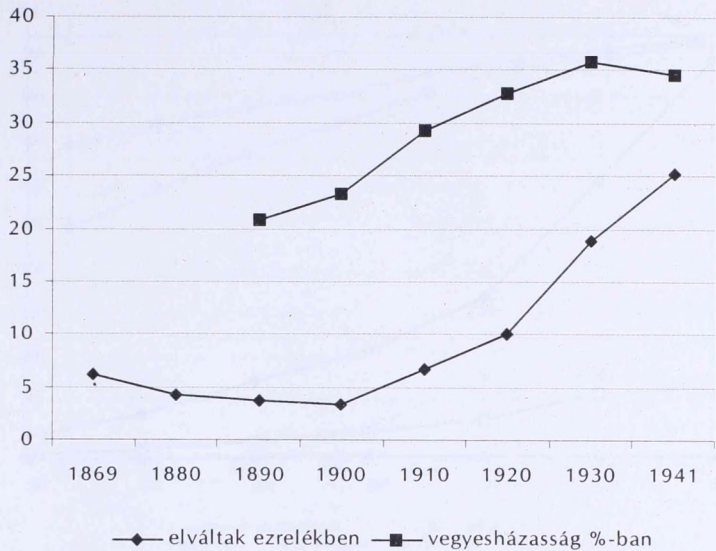
A modernizáció következő alapvető mutatója az elváltak számának növekedése: számuk a második világháborúig megötszöröződik.

A családi kötelek, illetve a házastársválasztás eltérését a tradicionalitástól, mutatja a vegyes házasságok nagy előretörése is.

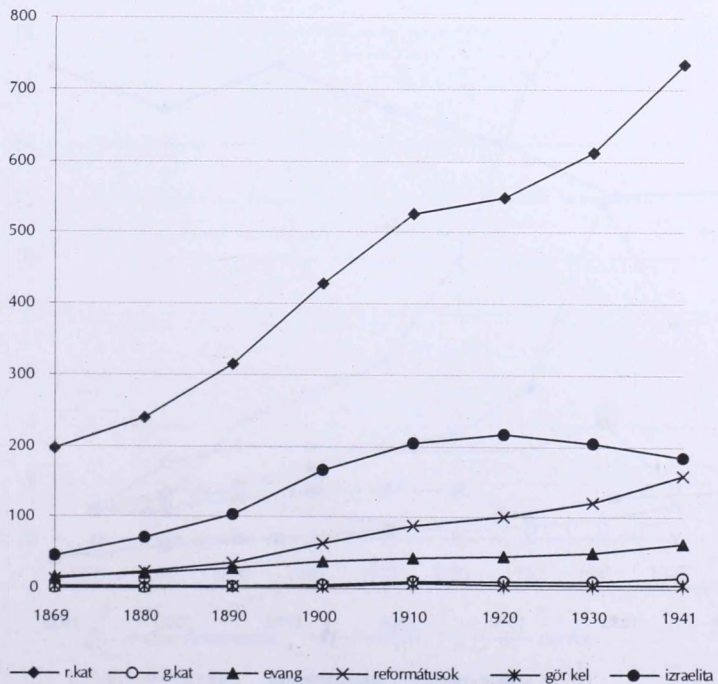
A házasságoknak eredetileg egyötöde vegyes házasság. A századforduló éveiben a keresztény-izraelita házasságok növelik ezt a számot; a két világháború között a szekularizáció további térnyerése következtében a már házasságok harmada nem felel meg az azonos felekezetűség követelményének (a további növekedést a zsidótörvények akadályozzák meg).

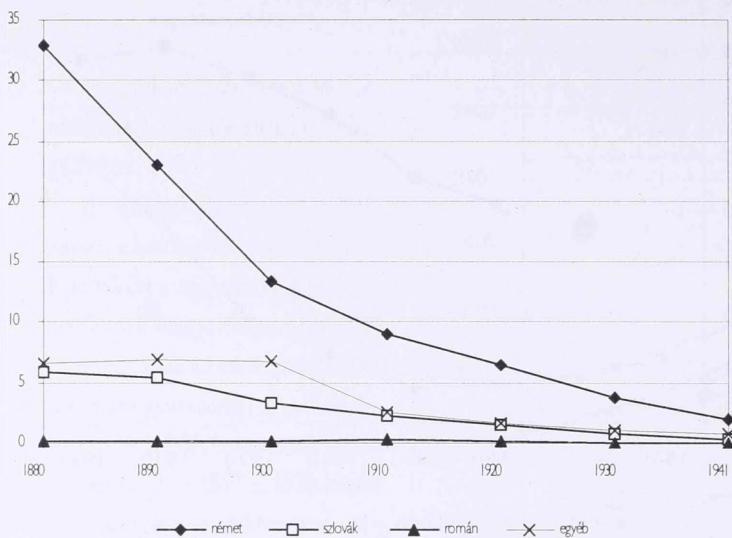
2. A felekezeti sokszínűség

Budapest igazi sokfelkezetű város, A katolikus többség kezdeti több mint 70 %-ról az első világháborúig 60 % alá esik, majd ismét emelkedni kezd. A reformátusok a városnak alig huszadát tették ki, a második világháború előtt azonban már a népesség több, mint egynyolcadát. A harmadik legjelentősebb közösség az izraelitáké, számarányuk a népesség egyhatodáról majdnem egynegyedére növekszik,

79
K É K

3. Budapest nemzetiségi sokszínűsége

A város nem magyar ajkú lakossági összetételének megváltozásához, elsősorban a német népesség elmagyarosodása valamint a nagyarányú, magyar anyanyelvű lakosság bevándorlása járult hozzá. Ez magyarosító hatással volt a több tízezer szlovákra és az összességében hasonló nagyságrendű többi nemzetiségre is.

A szlovákul tudók száma például jóval gyorsabban nő, mint azokéi akik a szlovák nemzetiségűeknek vallják magukat, azaz: nagyszámú szlovák bevándorolt asszimilációja történik meg.

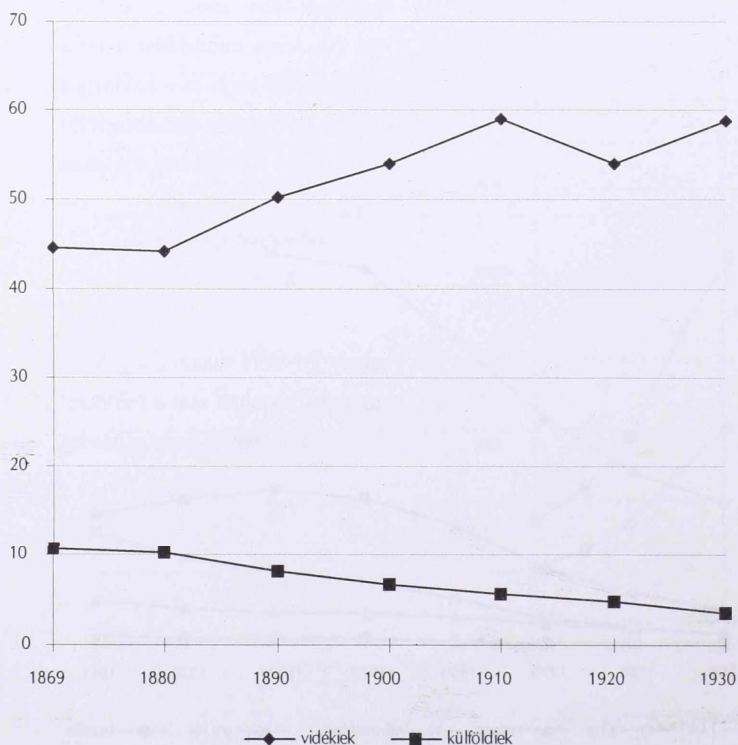
E kulturális kohó további fontos adata: saját megszervezett nemzetiséget meghaladó idegen nyelvtudás

4. A városlakók regionális sokszínűsége

Budapest népessége mindig nagyobb részt nem Budapesti születésűekből állt, egészen 1910-ig folyamatosan nőtt a vidékiek aránya. Átmeneti csökkenés után 1930-ban ismét beáll az 1910-es szint.

A külföldi születésűek aránya viszont folyamatosan csökken. Itt mégis két korszakot különböztethetünk meg, a dualizmuskorit, amikor abszolút számban egyre többen vannak, s a Trianon utánit.

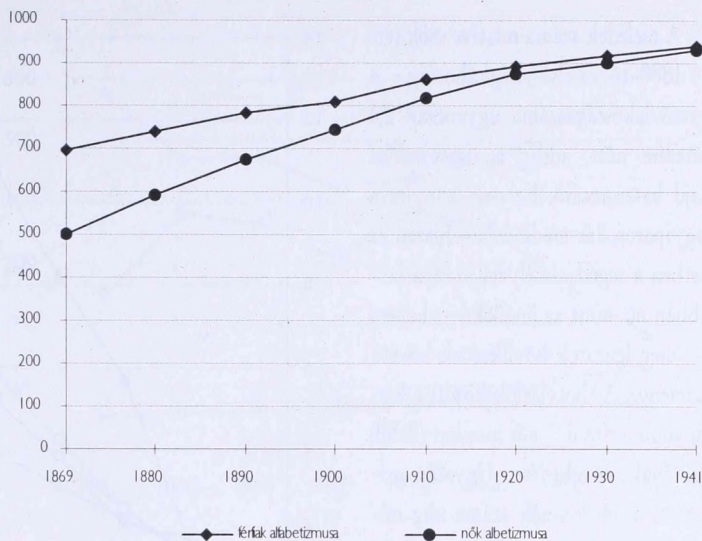
80
K É K

5. Budapest népességének alfabetizmusa

Az analfabetizmus felszámolása lényegében folyamat törekvés. Egyetlen évtizedbe sem történt megtorpanás.

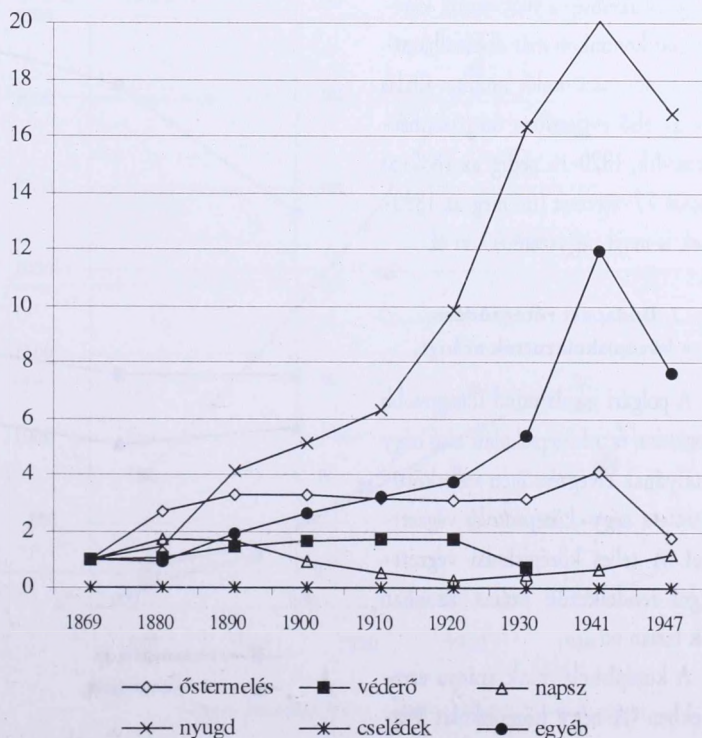
E téren a nők és a férfiak közötti különbség is rohamosan csökken. Az analfabetizmus csökkenése azonban nemcsak a budapesti oktatás sikerének tudható be, hiszen igen nagy számban vannak jelen a vidékről érkezők is, de mindenképpen jelzi, hogy Budapest munkaerőpiaca elsősorban az alfabetákat vonzza.

6. Budapest rétegződése: a foglalkozás, a termelési ágak megváltozása

A világvárossá válás folyamatának népességnövekedése folyamatosan növelte a kereső lakosság arányát is az eltartottakéhoz képest. Az első húsz évben a népesség közel kétszeresére (1,8), a kereső lakossáé 2,3 szorosára nőtt. Újabb húsz év után a népesség „még csak triplázódott a keresőké viszont már négyszereződött. A második világháború előestéjén a lakosság száma 4,1 szerese, a keresők száma pedig 5,7 szerese az 1869. évinek. A legnagyobb mértékben a közlekedésben foglalkoztatottak száma növekedett, megtizenkétszeresződött. A kereskedelemben dolgozóké kilenceszeresére nőtt, a közszolgálatban és szabadfoglalkozásuk körében is majdnem tízszeres a növekedés.

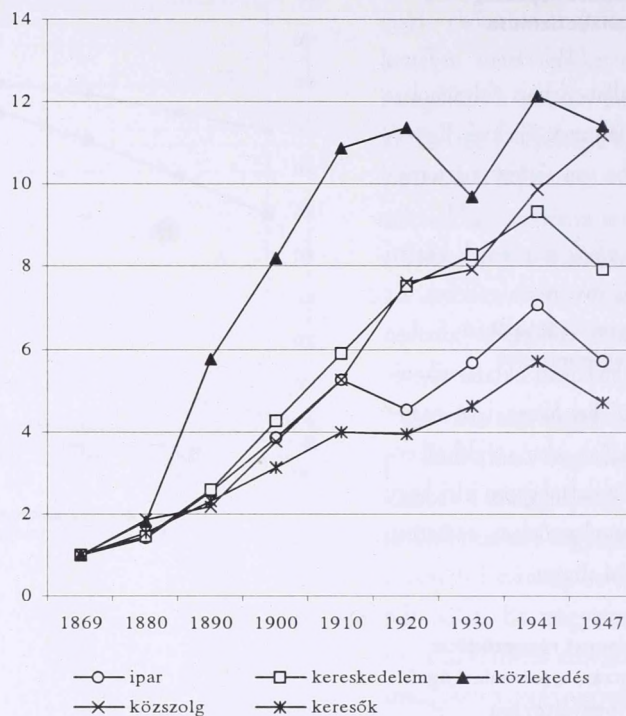
E jellegzetesen „tercier” ágazatok lényegesen gyorsabban fejlődnek, mint az ipar, sőt az iparral foglalkozók száma 1910 után még csökken is. Az 1941-es magasság pedig már a hadikonjunktúra jele.

81
K É K

A cselédek száma relatíve csökken.

1880-tól az első világháborúig - a kereső lakosság száma ugyancsak 2,5-szeresére nőtt, addig a tisztviselőké majd hatszorosára. Ez nem annyira a nagyiparosodás eredménye - hiszen ez esetben a segédszemélyzet aránya lassabban nő, mint az önállóké -, hanem a tercier ágazatok bővülésének következménye. A tisztviselők között a legnagyobb arányú a női munkavállalók számának növekedése. Ugyanis miközben a női keresők száma alig növekszik gyorsabban, mint a férfiaké,

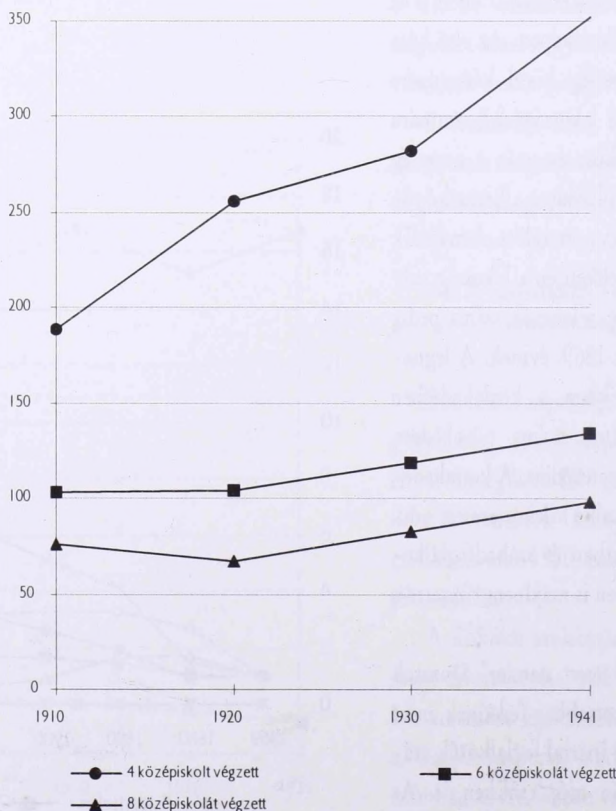
82 K É K

addig a különbség a tisztviselők körében grafikonunkon már ábrázolhatatlan) A női tisztviselői munkavállalás már az első évtizedben megtízszereződik, 1920-ra pedig az 1880-as létszám 77-szeresét (de még az 1890-esnek is majd négyszeresét) éri el.

7. Budapest rétegződése: a középiskolázottak aránya

A polgári iskola mind tömegesebb látogatása, és a középiskolák alsó négy osztályának elvégzése igen széleskörűvé tette a négy-középiskolás végzettséget. A teljes középiskolai végzettséggel rendelkezők száma azonban csak lassan nő

A középiskolázottak aránya ezrelékekben (A négy középiskolát vég-

zetek mutatójában benne van a nyolc középiskolát végzettek száma is.)

8. Felekezetek aránya a középiskolában

A grafikonon látható hogy az izraelita népesség egészen az első világháborúig növeli százalékos részvételét a középiskolázásban. Trianon után, ha csökkenő mértékben is felülreprezentált marad. Folyamatos felüleprezentációt láthatunk az evangélikusoknál is.

9 Tanárok számának alakulása

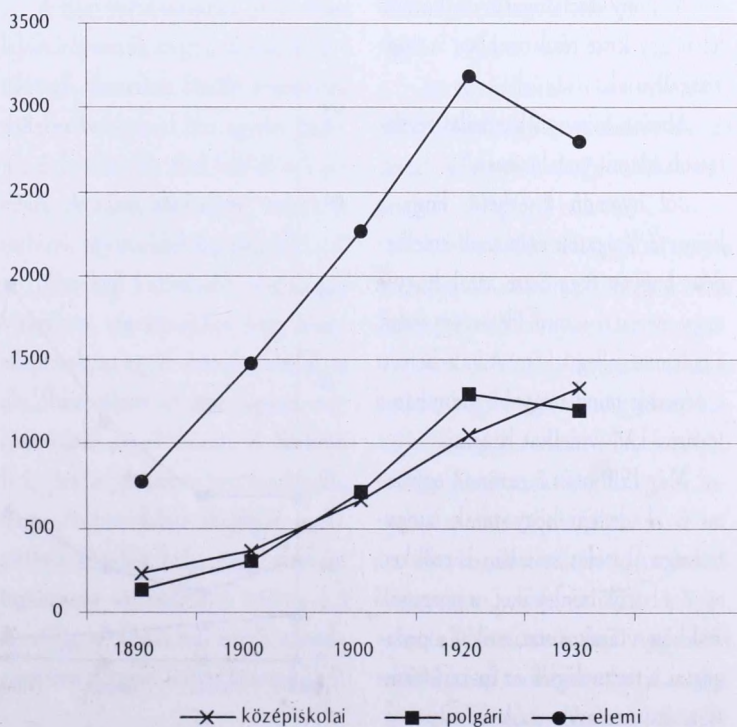
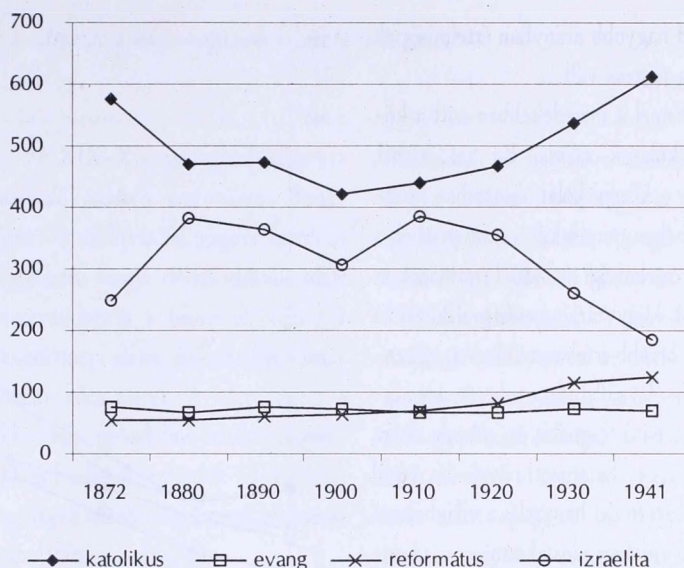
Az elemi oktatásban résztvevők száma rohamosan emelkedik, különösen az első világháború után.

10. A könyvtárhasználat mértéke Budapesten

Láthatjuk, hogy a budapesti teljes népesség emelkedéséhez képest hogyan emelkedett egyfelől a könyvtárlátogatók, másrészt a középiskolások (pontosabban a mindenkorai reáliskolások és gimnazisták), harmadrészt az értelmiségi foglalkozásúak (pontosabban a közszolgálatban alkalmazottak, a szabadfoglalkozásúak és az ipari, -kereskedelmi stb. tisztviselők) száma.

Ahhoz, hogy a négy vonalat párhuzamosan láthassuk természetesen más léptékben kellett megadnunk az adatokat a népesség számát tízezrekben, a könyvtárlátogatókét és értelmiségi foglalkozást folytatókét ezekben, a középiskolások számát százakban adjuk meg.

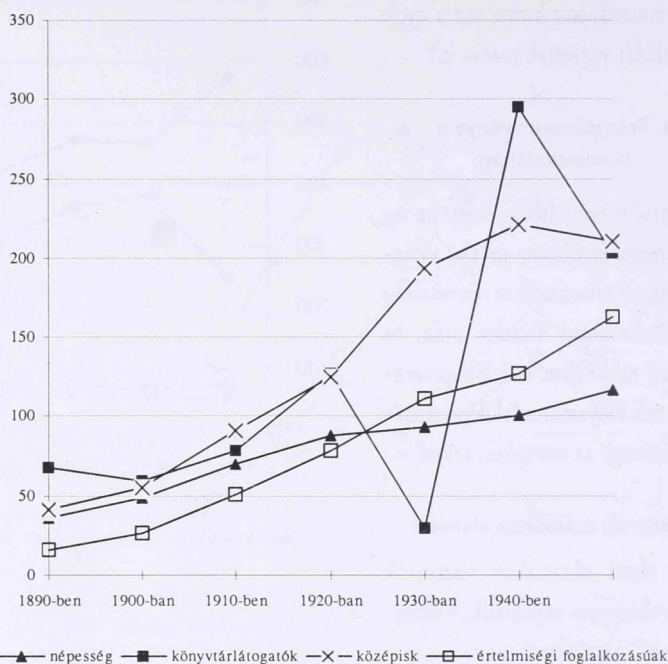
Megállapíthatjuk, hogy a népesség növekedése lelassult a századforduló után, az értelmiségi réteg növekedése azonban törtetlen maradt. Budapest,

mind nagyobb arányban értelmiségiek lakta várossá vált.

Ennél is meredekebben nőtt a középiskolások száma. Ez azt jelenti, hogy a középiskolai oktatásban növekedésben mindinkább részt vesznek a nem értelmiségi családból származók is.

A könyvtárlátogatás grafikonját a legnehezebb értelmeznünk. Van ugyanis egy első pillantásra nehezen megmagyarázható stagnálás az időszak elején, azután egy határozott növekedés, végül egy határozott hanyatlás a világháború utáni válságos időszakban.

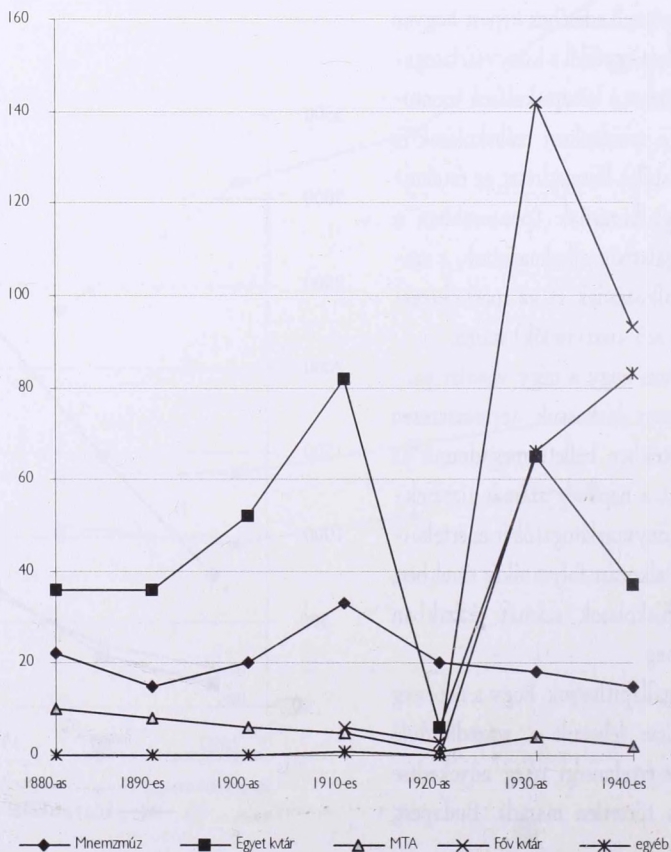
84 K É K

A könyvtárlátogatás változását tehát egy kissé részletesebben is megvizsgálhatjuk.

Ábránk könyvtárhasználat részletesebb adatait tartalmazza.

Jól nyomon kísérhető, hogy a könyvtárlátogatók számának emelkedése, hogyan függ össze azzal, hogy a nagy, nemzeti szintű illetve egyetemi, akadémiai jellegű könyvtárak helyett a népesség mind nagyobb arányban a fővárosi könyvtárakat látogatja.

Még 1910 után a nemzeti, egyetemi és akadémiai könyvtárak látogatottsága abszolút számban is csökken, az ő olvasóközönségüket a megnyíló szakkönyvtárak: a statisztikai, a pedagógiai, a technológiai, az iparművészeti, az iparkamarai veszik át.

A XIX-XX. századfordulóján kialakuló modern nagyváros – Budapest – azzal hívta fel magára kortársai figyelmét, hogy rövid időszak alatt megváltoztatta a benne élő tömegek mindennapi életét, értékrendjét, társadalmi környezetét. A város életét a különféle társadalmi-területi egységekből érkezők építették fel. Ezek az egységek adták meg a város jellegzetes arculatát.

Adódik a kérdés: a Budapesten élők a főváros lakói, vagy az adott egységeké – kerületeké. Az egész városhoz vagy szűkebb környezetükhöz kötődnek elsősorban? A kérdés abszurdnak tűnik, mivel az aktív korosztálynál a munkahely általában nem esik egybe a lakás helyszínével. A legtöbb esetben a lakás helyszíne nem más, mint egyszerű alvóhely². Az inaktív népesség-csoport tagjainak

Bauer Béla

„Mindenféle emberek összegyűltek itt”

Angyalföld a megélt történelemben

A nagyváros lakóinak életérzésére, lakókörnyezetük tárgyi, társadalmi értékrendi elemeihez fűződő viszonyára erőteljes befolyással bírt egyéni múltjuk és lakóhelyük által közösé vált jövőjük. A város, ahol élünk, helyek és emberek együttéléséből „építkezik”.

Nem kell különösebb szociológiai vizsgálatot végezni ahhoz, hogy megállapítsuk, az egyén számára *ahol* él, az általában választ ad arra *hogyan*, milyen körülmények között él. Szelényi Iván ezt a jelenséget így fogalmazta meg: „A társadalmi-ökológiai rendszerben elfoglalt hely, vagy másként fogalmazva az ökológiai státusz (...) összefügg a társadalom egyéb alrendszeriben elfoglalt hellyel (statussal)...”¹.

élettere általában lakóhelyükhöz köthető.

Az egyén lakóhelyhez való kötődésének erősségét nem célszerű csupán azzal jellemezni, hogy aktív vagy inaktív szereplőről esik szó.

A felvetődő kérdés tehát az, milyen szempontok alapján kötődnek a város lakói szűkebb környezetükhöz.

Arra a kérdésre keressük tehát a választ hogy e különböző gyökerű kötődések hogyan lelhetők fel, és milyen módon határozzák meg az egyén helyét a város struktúrájában.

A vizsgált területre azért esett a választásom, mivel a XIII. kerület, ezen belül is a „történelmi” Angyalföld először külső területként, majd a város terjeszkedésével, kerületként kapcsoló-

lódik Budapesthez. Angyalföldről – többnyire – valamilyen képzetük van azoknak, akik a fővárosban laknak. Ez a képzet – munkáskerület, veszélyes vidék – határozza meg e terület mindenkori funkcióját a város életében. Éppen ezért érdemes megvizsgálni, hogy az itt élők milyen szálakkal, milyen módon kötődnek Angyalföldre, hogyan élnek itt lakásukat, a kerülethez fűződő viszonyukat.

A századfordulót követő időszak új városépítészeti hullámot és ezzel együtt új szemléletet, új történelmi ha-

kedésével is jelezték társadalmi hovatartozásukat.

A várostervezés során kialakultak olyan területek, amelyek különösen kedveltek voltak a munkáslakást építetők között. Ezek a területek elsősorban az ipari területek mellett helyezkedtek el. Az ipar gyors fejlődését a városokban a társadalmi viszonyok gyökeres változása is követte. A munkáslakás építésekkel a szociális feszültségeket igyekeztek szabályozni, ugyanakkor a munkaerőt is közelben tartani.

Leginkább a nagy kiterjedésű gyártelepek mellett volt szükség erre. Angyalföld ezekhez a területekhez tartozott. A századfordulón megindultak az akkor még Budapest VI. kerületéhez tartozó területeken a munkáslakás építések, elsősorban a Váci úton. Az első teleszerű lakások a XX. század tízes éveiben épültek fel a kerületben és alakult ki ezzel egyidőben az a kép, hogy Angyalföld munkáskerület.

A vizsgált településrészek kiválasztásánál egyik szempont volt, hogy ezt a feltevést megvizsgáljam. A bemutatott területrészek különböző típusokat képviselnek. A Nyolcház az 1930-as évek közepén-végén épült kislakásos lakótelep. A nyolcvanas évek elején felépült Szegedi út-Országbíró utcai lakótelep háza házigyári lakások. Az eltérő lakástípusok feltételezik az eltérő életmódot, amely befolyással lehet a bennük élők tevékenységére, gondolkodásmódjára. Vizsgálatra érdemes az, hogy az eltérő időszakokban épült teleszerű lakásokban élők milyen módon illeszkedtek az

adott területhez, milyen a viszonyuk egymáshoz, illetve, milyen mélységben ismerik lakókörnyezetük jellegzetességeit, esetleg történetét, legendáit. A fentiekből adódó különbözőségek, eltérő társadalmi strukturálódást feltételeznek, illetve válhatnak ki. Ezek a viszonyok egyrészt tükrözik a terület objektív helytörténetét valamint a szubjektív, személyes történetet amiről az itt lakók, illetve a nem itt lakók azonosítják az adott település részt.

A vizsgált településrészek kiválasztásánál meghatározó szempont volt, hogy a terület lefedjen egy választókerületet, mivel ez olyan egységnek tűnt, amelynek vizsgálata alapján a mikro társadalmi folyamatok átláthatóak.

Megfelelőnek tűnt az a terület, amely az *Árpád-hídtól a remizig* terület el, ugyanis e két pont között jelölték ki Budapest 20. választókerületét. Ez az a terület, amely a nem a XIII. kerületben lakók számára általában Angyalföldet³ jelenti. A környék magában foglalja a hagyományokra kényes, a két világháború között, illetve a századforduló környékén épült telepeket, és azokat is, amelyeket 1945 után húztak föl az akkoriban kizárólagosan munkáskerületnek titulált „Angyalföldön”. A kiválasztott kerület több kisebb egységet fed, tovább bontható. Ezért a kiválasztás két jól körülhatárolható lakóterületre esett, amelynek mindegyikén megtalálható valamilyen teleszerű lakásépítés. Ezek a lakótelepek azonban nem választhatóak el egzakttól módon az őket körülvevő területektől.

A városrendezési körzetek, amelyekkel részletesebben foglalkozom a következő:

86

K É K

gyományt teremtett, itt. Angyalföldön, azáltal, hogy a munkásság – nagy létszáma miatt – életkörülményeinek javításáért nagyszabású lakásépítési programok indultak. Ennek hatására a spontaneitást nélkülöző, tervezett, a város által megrendelt lakóház típusok honosodtak meg. Mindez kihatott a város és egyben a kerület szerkezetére és újra „szabályozta” a társadalmi viszonyokat. Kialakultak azok a területek, ahol a társadalom különböző csoportjai lakáshoz juthattak. Így a lakáspolitikát egyszersmind szociális lakáspolitikát is lett: mivel az általános és szociális szempontú lakáselosztás között differenciált különbségek keletkeztek, a különböző státuszú csoportokba tartozók a lakóhelyük elhelyez-

22. városrendezési körzet a Röpentyű utca – Rákospatak – Béke út – Petneházy utca által körülhatárolt területen helyezkedik el, a környék lakásai zömmel 1945 előtt épültek. A városrendezési körzet 3591-3593, 3601, 3602, 3611, 3612, 3613 számú népszámlálási körzetei egy, a 30-as évek végén felépült ún. „kislakásos” lakótelepet fednek.

25. számú városrendezési körzet a Váci út – Petneházy utca – Szegedi utca – Gömb utca – Papp Károly utca – Róbert Károly körút és ezen belül a 4881-89, 4891-92-es népszámlálási körzetek, amely az un. Szegedi út – Országbíró utcai lakótelepet fedik, melynek házai az 1980-as évek elején épültek.

E városrendezési körzetek mindegyike teleszerű beépítésű, és egy-egy történelmi időszakot ölel föl – az 1930-as évek végén épült „Nyolcházat” (22. városrendezési körzet), a nyolcvanas években följavított panelház típusaival megépített Szegedi út – Országbíró utcai lakótelepet – (25. városrendezési körzet) – a korszakokra jellemző lakáshoz juttatási ideológiával együtt. Az 1980-as, 90-es években épült teleszerű lakások a Béke úttól keletre helyezkednek el, és a szűkebb értelemben vett „Angyalföld” – avagy éppen „Magdolnaváros” – elnevezésbe ugyan kis megengedéssel megférnének egymással, ám túl közeli a letelepedés óta eltelt idő ahhoz, hogy az ott élőknek értékelhető közük, kapcsolatuk legyen a környékük történetével, szűkebb házájuknak érzvén azt.

A hivatalos helytörténet a terület történetéről a következőket állapította meg:

A kerület már több, mint kétezer éve lakott, de még a XVIII. században is vad vidéknek számított, ahol legelteni, kaszálni és vadkacsázni is volt lehetőség. Kialakult a Vác felé vezető országút, és ezzel egyidőben a területen megjelentek Pest város kihelyezett funkciói a Váci úti temető, illetve a katonai raktározás, az úgynevezett Lőportár dűlőben. Angyalföld benépesedése a XIX. század utolsó évtizedeire esik. A terület kiépülése a magyar gyártás és Budapest robbanásszerű fejlődésével esik egybe. Az üres és olcsó telkeket malmok, vasöntödék, gyárak foglalták el. Angyalföldre dolgozni – később lakni – a magyar parasztokon kívül cseh, morva és német területről érkeztek az ipari munkások. E vegyes eredetet tükrözi az is, hogy a létrejött iskolákban az oktatás magyar illetve sváb, (német) nyelven is folyt a XIX. – XX. századfordulóján. Egy sajátos nagyvárosi folklórjelenség kialakulásának helyszíne és egyik szülőhelye is a terület: az ún. „jassz” nyelvnek.⁵

A századfordulón az Angyalföldnek nevezett terület⁶ a magyar és ezen belül a budapesti gyártás egyik központjává lett. Miközben a köztudat a munkásnyomor és a gyermekhalandóság „fellegváraként” tartotta számon.

Nem érdektelen, hogy az angyalföldi tömegnyomor összefüggött a gyártás kiépülésével együtt jelentkező lakáshiánnyal. Maguk a gyártásosok azok, akik e lakáshiányt a főváros vezetésénél szóvá teszik.⁷ A századforduló környékén meginduló nagy építkezések az akkori Hajcsár –

a mai Róbert Károly – körútig terjedtek. E területen sem vált külön egymástól a lakóterület, illetve a gyár- és raktártelepek sora. A kerület főútvonalairól letérve, a sár a jellemző. A Tarnay réten jégvermek vannak, melyeket kiürülésük után, a tél beálltaig a hajléktalanok laknak.

Az első emeletes házak 1900 körül kezdtek épülni, e lakások általában szoba-konyhások voltak, a WC -t az udvaron vagy a „gangon” lehetett megtalálni. E lakások a kor színvonalának megfelelőek voltak. 1912 tava-

szán adták át a kerület elhíresült kislakásos telepét, a Tripoliszt. Az I. világháború kitöréséig a városrész – amely akkoriban a főváros VI. kerületéhez tartozott – fő útjai mentén már modernebb lakások is épültek, amelyekben a kerület gyáraiban dolgozó tisztviselők számára is jutott hely. Budapest első teleszerű lakásépítési kísérlete is e területhez – pontosabban a volt Tarnay rét helyén, már az 1930-as években elkezdett ún. Magdolnavárosi építkezésekhez – kötődik, e területen azonban egészen 1980-ig elhúzódtak az építkezések.⁸

Az 1930-as év jelentős változást hozott,⁹ létrejött a főváros új XIII. kerülete. A rendeletek, Angyalföldnek nevezik a XIII. kerületet, 1938 június 15-

tól a kerület új neve: Magdolnaváros¹⁰. 1945 után, de főleg 1956 óta a főváros XIII. kerülete a munkások fő lakhelyének számított, és ez így is ivódott a köztudatba. A Kádár-korszak idején fejlesztése politikai funkciót töltött be. Az iparvállalatok szerepének csökkenése következtében a kerület elvesztette, több évtizedes, munkáskerület funkcióját, kedvező területi és közlekedési – METRÓ¹¹ – lehetőségeit kihasználva a kerület 1990-es évek végére az irodaépítkezések és újabban a bevásárlóközpontok kedvelt helyszínévé vált.

88 K É K

A NYOLCHÁZ

Története, kialakulása

A Forgách u., Röppentyű u., Rozsnyai u., Hajdú u. által határolt terület, amely az 1938-ban az Eucharisztikus Világkongresszus évében adták át. „Szilas utcai kislakásos telep” elnevezéssel. A telep házai a főváros beruházásában épültek föl. Átadásuk után főleg a kerület gyárainak „elit munkásai”¹² költöztek a lakásokba. A lakótelep építésének idején a környéken boltkertészet illetve nagy kiterjedésű rétek terültek el. A telep szomszédságában állt a Start filmgyár területe. A házak külleme megegyezik a Hatház utcai illetve az Illatos út – Gubacsi út sarkán fölépült házakkal.

BUDAPEST

A nyolc egyforma épület lakásai egy szobásak, WC a lakásban található, míg a mosókonyha a pincében, fürdő minden szinten volt. A lakások 29 m²-esek, 16 m²-es szobából és egy 9 m²-es konyhából állnak, 4 m²-en kapott helyet a WC, az előszoba és az éléskamra.¹⁵ A lakások fűtését eredetileg cserépkályhával oldották meg, amely a konyhát és a szobát elválasztó falba volt beépítve, fűteni a konyhából lehetett. A házakat égetett színű burkoló téglá fedte.¹⁴ Az 1970-es évek elején a telep házait felújították, az eredetileg hajópadlós szobákat parkettázták, a vízcsapok környékét csempével burkolták. Többen, kihasználva a lehetőséget, átalakították a lakást, és vagy a konyhából leválasztva, vagy az éléskamra (spáiz) sicl, helyére fürdőszobát létesítettek. A felújítás időszakában elvégzett korszerűsítéseket a kerületi tanács ill. az IKV is elismerte, az így felújított lakásokat komfortosként¹⁵ fogadta el.

A Nyolcház megélt története¹⁶

A lakótelep egyik jellegzetessége, hogy a háború előtt fölépült épületek – közvetlen átadásuk után – az Eucharisztikus Kongresszus vendégeinek lett a szállása, amelyet a 6-os épület falán egy emlékfelirat jelzett. A felirat azonban az 1970-es évekbeli felújítást már nem élte túl. A telepre 1938 augusztusában költöztek be az első lakók, akik közül a vizsgálat időpontjában már senki nem élt, csupán leszármazottaik, ez 8-10 családot jelent. A lakótelep benepesülésére, az ide költözésre a lakók így emlékeznek:

„A dédapám kapta a lakást – ezt mondták a szüleim én nem ismertem – a Lángban dolgozott, lakatos volt, vagy kovács- nem tudom – 3 gyereke volt, köztük az én nagymamám. Mi a szüleimmel, vele éltünk itt, a testvéremmel. A lakást a gyerekek, meg a jó munkája miatt kapta”¹⁷

„A nagyapa kapta a lakást, valamelyik gyárban dolgozott a környéken, nem tudom hol. A szüleim heten voltak testvérek, az én anyám volt a legfiatalabb Ő maradt itt a szüleivel, később meg velünk a lakásban (...) Nagyapám már meghalt, amikor én megszülettem”¹⁸

„Mi először a házasságunk után a Bajza u. 70-ben laktunk, majd Budakeszire költöztünk – már nem is tudom milyen utcában onnan jöttünk ide, 1948-ban a Forgách utcába. Akkor, főleg a jó szakik laktak itt, ma már nem ilyen jó a helyzet.”¹⁹

„Amikor én idekerültem főleg munkások laktak itt, elsősorban az öregek és azok akik nem tudtak elköltözni. Engem az befolyásolt, hogy a férjem itt nőtt föl. Arra jó, hogy az ember itt kezdje meg a családi életet.”²⁰

A lakások komfortfokáról, a lakókörnyezetről:

„Ezek a lakások mindig félkomfortosak voltak. Nagy dolog volt ez 48-ban, amikor mi ide költöztünk, hogy bent volt a WC, de nem volt fürdőkád, hanem az egész emeletnek egy közös fürdőszobája volt”²¹

„Egy 29 m² körüli lakás véleményem szerint legfeljebb egy embernek elég, maximum házaspárnak, többre nem alkalmas, de már gyerekekkel ez nyomor. Mi hatan laktunk a lakásban, de nem emlékszem rá hogy zavart volna ez gyermekkoromban. Amikor a szüleimmel új lakásba költöztünk akkor tűnt fel, hogy milyen kicsi a lakás. A fürdőszobát akkor nem hiányoltam, de amikor visszaköltöztem ide, mindjárt megcsináltattam”²²

„Ez a lakás nagyon kicsi, fiataloknak való, vagy időseknek, de csak akkor, ha a fürdő bent van, úgy olyan mint egy mézeskalács házikó”²³

Az egymás közti kapcsolatról az alábbi véleményekkel találkozhatunk:

„Az emberek itt nagyon figyelmesek voltak egymáshoz, a közösségi viselkedésük jóval erősebb volt, mint ma és ez a nyelvhasználatban is tükröződött: trágár kifejezéseket, nem nagyon lehetett hallani. Ma elfordulnak egymástól az emberek, a pénzüket fitogtatják, főleg a hirtelen kiemelkedtek. Ma már nincs semmi proli öntudat”²⁴

„Ha akarnék, el tudnék költözni, de nem akarok, jó itt, itt nőtem fel, mindenkit ismerek, akkor meg minek. Egyébként a telep már nem olyan mint volt, sok az új, nem ismerik a telepet, nem tartják meg a tiszteletet, de az öregek sem olyanok mint régen, akkor minden vasárnap leültek kártyázni a 8-as²⁵ mellé a padra és kajáig verték a blattot”²⁶

„Mi asszonyok mindig kint álltunk a gangon, vagy az udvaron, mindenki tudta, ki mit csinál, mit főz, bele kukkoltam én a fazékjába²⁷ mindenkinék, elpletykálgtunk erről-arról, családról, férjről, néha össze is szólalkoztunk, volt itt néhány veszekedős fajta. Általában ugyanolyanok laktak itt, melósok. Hát persze, hogy megértették egymást”²⁸

„Amikor éhes voltam ettem, ahol voltam, zsíros kenyér mindig volt, egy suliba jártunk, együtt fociztunk a Vasason, vagy tengőztunk az úton. Bent az udvarban csak, akkor lehetett focizni, ha Sz-ék nem voltak itthon, mert különben kitört a balhé, hogy hangosak vagyunk. Gyerekek voltunk.”²⁹

A szűken vett környékről:

„Hát itt van a Patyó,³⁰ volt a Tripolisz, ahova én egyedül nem merem menni, csak a többiekkel. Zűrös környék volt. Attól nem messze volt a Kis Rózsadomb³¹, ott főleg valami főmuftik laktak, a patak mellett, ott a szökőkút³² környékén”³³

„Voltak itt a környéken nyomortelepek is, például a Tripolisz³⁴, amelyeket időközben lebontottak. A Tripoliszban egyébként építészetileg nagyon érdekes, sajátos és hangulatos házak voltak. Egyszintes és kétszintes is volt köztük, érdekes belső udvarokkal. Az udvarokban szép fákkal, kicsit olyasmint a Wekerle³⁵, egységesen sárgára festett, fagerendás, nagyon iz-

galmas, és nagyon sajátos formájú épületek voltak. Akkor bontották le, amikor a Gyöngyösi úti lakótelepet építették, a 70-es évek végén. Főleg hátrányos helyzetű családok laktak benne – oláh cigányoknak hívták őket, gyerekkorunkban. Vegyes társaság volt, mindig hallottuk az intéseket, hogy oda nem szabad menni, mert veszélyes, és késelnek, megtámadnak stb; elég rossz híre volt, de semmit nem tapasztaltunk belőle.”³⁶

„Én itt nőtem föl a környéken, a hírhedt Tripoliszban, szerettem itt lakni, még amikor a fiam gyerek volt, akkor is sokat jártunk oda, de addigra már megromlott a régi hangulat, olyan embereket költöztetett oda a Tanács, akik nem akartak dolgozni, mindig csak a botrányt kavarták. Az ő gyerekeik jártak a Tomoriba³⁷. Az én gyerekem a Thalman 35-be járt, oda jártak az okosabb gyerekek. Amikor lebontották (a Tripoliszt) nagyon fájt a szívem, de örültem is, hogy ezek a botrányok megszűntek”³⁸

„Én a régi Fóti úton nőtem föl, a Kilenházban³⁹, amikor megnősültem a Hétházban⁴⁰ lett lakásunk. A mai lakásunktól nincs messze az a környék

ahová gyerekkoromban nem akartak elengedni, nem is a Tripolisz miatt, sokkal inkább a barakk házak és a Madarász⁴¹ házak miatt, egyébként ez a területet, ahol most lakótelep áll akkor Tarnay⁴² rétnek, vagy Jégvermes környéknek nevezték, nem volt itt semmi csak a nagy pusztaság, azért lejártunk idáig csavarogni – onnan tudom.”⁴³

A Nyolcházban lakók között a nyugdíjasok aránya 38 százalékos. Az ún. aktív korosztály (a 25 évtől-

nyugdíjas korig) aránya mintegy 40 százalék. A 0-25 éves korosztály aránya 22 százalék. A jelenségnek több oka is lehet. Egyrészt az, hogy a lakásokat az unokák örökölték, így a lakónépesség kicserélődött, másrészt a telep lakásai alkalmasak egy 2-3 tagú család együttélésére, így kispénzű középkorúak is szívesen költöznek ide egy esetleges válás után. A lakosság nagyobbik része (56 százaléka) inaktív, tanuló vagy nyugdíjas. Az aktív lakosság létszáma 1990-ben 44 százalék.. A szellemi foglalkozásúak aránya a telepen 36,4 százalék, míg a fizikaiaké 63,6 százalék.

A lakónépesség iskolai végzettségét tekintve: 8 általánost végzett az itt élők 39 százaléka. Szakmunkásképzőt

BUDAPEST

vagy szakiskolát a lakosság 12,3 százaléka végzett; Az érettségizettek aránya a körzetben szintén 12,3 százalékos. felsőfokú iskolai végzettséggel az itt lakóknak 4,2 százaléka rendelkezik.

A lakások tulajdonjoga szerint 1990-ben a telepi lakások 97,9 százaléka volt tanácsi bérlakás, mára az önkormányzati lakások aránya jelentősen változott a lakások eladása kapcsán. Önkormányzati adatokra támaszkodva elmondható, hogy az önkormányzati lakások részaránya 30 százalék alá csökkent⁴⁴.

A telepen, a csak öregkorúakból álló háztartások aránya 33,3 százalék. Egy háztartásban, átlagban 1,68 fő él, míg az egy családra jutó aktív keresők száma 0,66 fő.

A telepen az egy családra jutó gyerme létszám 0,7, míg a 15 éven aluli gyermekek száma az összes gyermekhez képest 67 százalék.

A Nyolcházban történt vizsgálódásunk alapján megállapítható az itt lakók kötődésével kapcsolatban: a lakóhelyhez kapcsolódó ismereteik nem túl gazdagok, de érzelmileg meghatározóak; Nagyon erős a környékhez, azokonál akik a telepen vagy az Angyalföldön nőttek föl, vagy nevelték föl gyermeküket; Helyismeretük a gyermekkorhoz kötődik, az akkori öregektől szerzett ismereteik meghatározóak. A telep mára eléggé vegyes korösszetételű, viszont foglalkozást tekintve – munkás – szinte homogén. A nem munkásként dolgozók is ezt a fel fogást, életvitelt tekintik elfogadhatónak. A telep jelenleg talán legérdeke-

sebb jelensége, hogy lakásaiban magas számban vannak jelen az unokák, illetve a dédunokák, akik szüleik elköltözése és nagyszülei elhalálása okán kerülnek ide. Ők nem kötődnek, csupán itt laknak. A lakások minőségének nem túl magas színvonala miatt azonban a legtöbben ugródeszkanak, első lakásnak tekintik, és amint lehet tovább szeretnének költözni. Erre egyébként – megítélésem szerint – foglalkozásuk és alacsony iskolai végzettségük miatt nincs sok esélyük. Ugyanakkor növelte e telep lakásainak értékét, hogy a Metro gyalogosan 5-10 perc alatt megközelíthető, illetve a telep házai között elterülő zöld park is növelte a megvett lakások értékét az ingatlanpiacon.

SZEGEDI ÚT – ORSZÁGBÍRÓ ÚTI LAKÓNEGYED

Története, kialakulása

A régi, földszintes Angyalföldet idézte a 70-es évek közepéig a Szegedi út – Gömb utca – Országbíró utca által határolt terület. Ahol a „gyomor-negyed” élt, rossz minőségű, komfort nélküli lakások álltak. A területen nagy kiterjedésű üres telkek, grundok és még 1945 előtt elhagyott gyártelep-maradványok is megtalálhatóak voltak. A környék, dacára a Teve utcai Rendőrfőkapitányság közelségének, nem tartozott a legbiztonságosabb területek közé. Itt volt megtalálható a környék egyik leghíresebb kocsmája a Papagáj is. A terület átépítését a Fővárosi Tanács 1977-ben határozta el. 741 elavult lakás szanálása után 2012 lakás épült föl, túlnyomórészt 10 szín-

BUDAPEST

tes házigyári épületekben. Az 1979-ben megkezdett építkezés első lakásait 1980-ban adták át, az építkezések 1985-ben fejeződtek be.⁴⁵ A megépült házak a már javított minőségű panel-lakások közé tartoztak, bár még nem érték el a Béke–Tatai úti lakótelep házainak minőségét. A telepen nincsenek nagy parkok, a jellemző szabad terület a beton. A lakóházak mellett megépült egy 16 tantermes iskola, 200 gyermek befogadására alkalmas óvoda és 100 gyermek részére bölcsőde. Az iskolát 1995 szeptemberében bezárták, hasznosításáról a kerületi önkormányzat még nem döntött.

A szegedi úti lakótelep megélt története

A lakótelep első lakásait 1980-ban adták át, a beköltözésről, ide kerülésről így vélekedtek:

„Amikor megjelentek a dózerek a barakk mellett, ahol laktunk, még nem volt kész ez a ház, amelyben most lakunk, azt mondták a tanácsnál, hogy amíg elkészül kapunk egy szükséglakást, na ez a Róbert Károly körúton volt, egy rozoga házban. Három vagy négy hónapig laktunk ott, akkor szóltak, hogy jöhetünk ide lakni. Ez 55 m². 1+2 fészobás tanácsi lakás⁴⁶, amikor megkaptuk még nagyon jó volt, de mostanra teljesen lerobbant. Föl kellene már újítani, de nincs miből. A lakást sem tudtam megvenni pedig felajánlották.”⁴⁷

„A lakást 1982-ben kaptuk meg. A férjem akkor a rendőrségnél dolgozott. Azon a tavaszon szültem, de nem Budapesten, hanem otthon Miskolcon.

Összel költöztünk a lakásba, amiért néhány ezer forintot fizettünk, ma már a miénk, megvettük. Ez BM által kijelölt szövetkezeti lakás volt. Előtte albérlésben éltünk.”⁴⁸

„Előtte még nem jártam itt, férjem is én is vidéken nőttünk fel. Amikor megtudtuk, hogy itt lesz a lakásunk kicsit megijedtünk, mert erről a környékről nem lehetett túl sok jót hallani. Amikor anyukám megtudta, hová jövünk lakni, kicsit meg is ijedt.”⁴⁹

„Nagyon örültem, hogy itt maradhattunk a környéken, mi a Petneházy utcában laktunk előtte innen 1 percre, a férjem itt is nőtt föl, idejárt iskolába, először azt mondták hogy itt nincs lakás, csak hogy mi nem voltunk hajlandóak kiköltözni, és 1981 tavaszán a buldozer elöl költöztettek ide, ebbe a tanácsi lakásba”⁵⁰

„Nagyon megkönnyebbültem, hogy itt kaptunk lakást, lehetett volna a Gyöngyösi útra is menni, vagy Újpalotára, ide volt a legjobb jönni”⁵¹.

Az itt élők egymás közti kapcsolatáról a következők hangoztak el:

„Nagyon jó hangulat alakult ki a házban, mindenki kötődött valamilyen módon a szervezhez és ez összehozta az embereket. Az is segített ebben, hogy a gyerekek is egykorúak voltak. Sokat jártunk össze, vagy vigyáztunk egymás gyermekeire. Ma már mindenki sokkal távolságtartóbb, vagy

éppen elköltözött. Akik rendőrként kaptak lakást ma már sokan nem dolgoznak ott. Néhányan elköltöztek.”⁵²

„Jó a kapcsolat a többiekkel, régen még fociztunk is mára ez valahogy abba maradt”⁵³

A szűken vett környékkel kapcsolatban a következőket jegyezték le:

„Itt van a Vasas, azt mindenki ismeri, a férjemék odajártak focizni, a helyén bolgárkertészet volt, vagy mi,

91
K É K

A Tripolisz is itt volt nem messze, ezek olyan híres helyek”⁵⁴.

„Semmit nem tudok a környékről, illetve nem sokat. Múltkor lepődtünk meg amikor a Történeti Múzeumban megnéztük a várostörténeti kiállítást és felfedeztük egy régi térképen a Béke teret és a Szegedi utat, az nem volt rossz érzés. Szeretünk itt lakni, bár nem ismerjük a környék múltját”⁵⁵

A szegedi úti lakótelep első lakásait 1980-ban adták át, az első beköltözők a Vizafogó helyén lévő barakkokból kerültek ide. A lakótelepre költözők jelentős része ide költözése előtt nem nagyon járt Angyalföldön,

nem lakott nem is dolgozott itt. Voltak olyanok, akik nem tudták hova jönnek, de olyanok is, főleg a kerületből ide telepítettek, akik örültek, hogy maradhatnak a környéken:

A lakótelep lakói nem szívesen beszéltek magukról. Mindez összefügghet azzal, hogy az itt lakók közül sokan dolgoztak karhatalomnál, így az elutasítás a zsigerekben van. Az ide telepített fegyverestületi alkalmazottak kiváltságos helyzete a rendszerváltozás időszakában megkérdőjeleződött. A lakótelepen felnőtt gyere-

gatlanpiaci ára ma négyzetméterenként 60-70 ezer forint körül mozog. Mindez a telep központi helyzetéből, tömegközlekedési szempontból könnyű elérhetőségéből fakad. Az önkormányzati lakásokban élők helyzetét a munkanélküliség is nehezíti.

A telep lakóinak kor szerinti megoszlását, a korstruktúrát vizsgálva, a építéskor – ami jellemző a teleszerű építésekre – fiatal, 20-30 éves korú népesség került a lakótelepre. Jelenleg ez a népesség az aktív kor közepén helyezkedik el, a lakótelepen élők legnépesebb korosztálya a 25-39, illetve a 40-59 évesek korcsoportja arányuk 46 százalék. A nyugdíjas korúak aránya mindössze 18 százalék ez az arány azonban folyamatosan növekszik. Magasnak mondható a 0-25 év közötti korosztály aránya is, 36 százalékos.

Foglalkozásukat nézve a lakosság 44,4 százalék -a inaktív, jellemzően tanuló vagy eltartott. Az aktív lakosság létszáma 47,2 százalék. Az aktív nők aránya az összes nőhöz viszonyítva 44,4 százalék, míg a férfiaknál ez az arány 50,9 százalék.

A szellemi foglalkozásuk aránya az aktív korosztályon belül 49,5 százalék. Ennek oka abban keresendő, hogy a telep lakóinak kijelölési joga részben a Belügyminisztérium, részben a Honvédelmi Minisztérium hatáskörébe tartozott⁵⁶, de a Fővárosi Tanács is azokhoz a szervezetekhez tartozott, melyek kijelölési joggal bírtak. A fegyveres testületek által kijelölt lakók nem szolgálati lakást kaptak, hanem ún. szövetkezetit, ami azt jelentette, hogy kedvező hitelfeltételek mellett megvehették lakásukat.

Iskolai végzettséget tekintve legalább 8. általánost végzett a lakosság 28,5 százaléka. Szakmunkásképző vagy szakiskolai végzettséggel rendelkezik a lakónépesség 10,2 százaléka. Az érettségizettek aránya a körzetben 20,7 százalékos. Felsőfokú iskolai végzettséggel a lakók 10,2 százaléka rendelkezik.

A lakótelep lakásainak tulajdonjoga szerint 1990-ben csupán 43 százalék volt személyi tulajdonban, 56,3 százalék volt tanácsi bérlakás, míg a fennmaradó 0,7 százalék szolgálati lakás. A bérlakások magas arányának okai a következők: a telep aluliskolázott csoportjához tartoznak azok, akik a Vízafogó II. lakótelep helyén „elterülő” alacsony-színvonalú lakásokból költöztek ide, meglehetősen gyenge anyagi háttérrel rendelkeztek. Önkormányzati tájékoztatás alapján elmondható, hogy a tanácsi bérlakásoknak csupán a felét vásárolták meg⁵⁷. A vásárlók közé azonban – általában – olyanok tartoztak, akik a Fővárosi Tanács kijelölési köréből kerültek ki.

A lakótelep háztartásaiban átlagosan 2,42 fő él, az egy háztartásra jutó aktív keresők száma 1,16 fő.

Az egy családra jutó gyermek létszám 1,1, míg a 15 éven aluli gyermekek száma az összes gyermekhez képest 65 százalék.

ÖSSZEGRZÉS

Áttekintve a vizsgált területek helyzetét a lakások építési idejét, nagyságát, komfortfokát a lakások birtoklási formáit, az ott lakó családok összetételét, kormegoszlását – megállapítható:

kek érzékelik e létbizonytalanságot. Sajnálatos, hogy a kábítószeresélynek erőteljesen kiszolgáltatott korosztályt nem segíti az infrastruktúra, a lakótelep ugyanis nem rendelkezik olyan közösségi térrel amely lehetőséget biztosítana a lakótelep közösségi életének fejlesztésére, segítésére. A telep élete ezzel együtt kiegyensúlyozott, a kerület egyik központja.

A vizsgálatok közül a „legfiatalabb” lakótelep, a legkisebb hagyományokkal, a telephez fűződő élményekkel. Az elvagyodás nagynak tűnik, de legtöbbször csak burkoltan kerül kimondásra, mivel az itt lakók közül azok vannak a legkilátástalanabb helyzetben, akik önkormányzati lakásukat nem tudták megvásárolni. A Szegeci úti lakások in-

A településrészek önálló csoportba sorolhatóak a *beépítés idejétől* függően.

A *birtoklás jellege* szerint : Két állapotot kell figyelembe venni, az 1990 előtti birtok viszonyt, illetve a jelenlegit.. Mai állapot szerint a lakások jellemzően magántulajdonba kerültek. A legtöbb önkormányzati lakás ma a Szegedi út házaiban található.

A *kerület szerkezetében elfoglalt helye* alapján : A Szegedi úti telep elhelyezkedése – pl. az Önkormányzat közelsége – alkalmassá tenné központ funkció betöltésére de a gyenge infrastruktúra, ezt nem teszi lehetővé. A Forgách utcai telep (Nyolcház) ma csendes, nyugodt lakóövezet.

A *munkajelleg csoportok* részaránya alapján. A legtöbb aktív dolgozót és a legtöbb iskoláskorút a Szegedi úti lakótelepen találjuk. A nyugdíjasok száma a Nyolcházban a legtöbb.

Annyit tehát dokumentálhatunk, hogy a vizsgált területek nem véletlenszerűen különböznek, hanem egy hierarchikusan is rendezhető, strukturált rendszer szerint eltérő sajátosságokat mutatnak.

Megfigyelhető, hogy a szűkített ökológiai típusú szempont⁵⁸ alapján olyan strukturális különbség képezhető, amely jól mutatja az adott terület státuszát. A státuszok a lakóterület helyétől függőek, ennek függő változója a lakók társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helye.

Az különbözőség okai

1. lakáshozjutási mechanizmus
2. városrendezési, város szervezési és városépítési folyamat

3. a lakóterület társadalmi strukturáltsága

4. a területhez köthető identitás foka.

A jövő a magasabb státuszú illetve a homogén lakóterületek irányába fog eltolódni, mivel a lakók ily módon is próbálják saját státuszukat megvédeni a leértékelődéstől.

Megállapítható hogy a legerősebb kötődés azoknál tapasztalható, akik gyermekkorukat is az adott telepen vagy annak környékén töltötték.

Ha a lakások birtoklásának milyensége minőséget is feltételez, akkor egyértelműen a saját tulajdonú lakások az értékesebbek. Csakhogy az elmúlt félszázad történetének ismeretében elmondható, hogy a lakáshoz jutás protekciós folyamat, amelyben a bérlakás alapvetően a hatalom eszköze. Erősíti ezt az, hogy a nagyértékű bérlakások, amelyek a magánosítási folyamat eredményeként magántulajdonba kerültek – általában – magas társadalmi státuszú személyek és családok tulajdonát képezik.

Társadalmi strukturáltságot tekintve megállapítható, hogy a csupán iskolai végzettség alapján történő besorolás egyre inkább vesztit súlyából, és szerepét a jövedelemhez való hozzájutás, illetve a jövedelem összege veszi át.

Talán a következő évtizedek fontos szempontjává válik a területhez való kötődés, amely az identitások erősségével ábrázolható. Ugyanis nem maguk a lakóépületek válnak meghatározóvá, hanem a terület, ahová a lakások épülnek.

- Adametz Gyula: Angyalföld Bp.1947
Az MSzMP KB határozatai és dokumentumai. (1956-1962.) Kossuth, Budapest,1964.
Borgess ,Ernest W.: A városfejlődés: hipotézisek egy kutatási javaslatához. In: Szelényi, 1973. 47-160 old.
Budapest Lexikon I-II. AKADÉMIA Bp.1993
Budapest Statisztikai Évkönyve 1990. KSH
Budapest Statisztikai Évkönyve 1991. KSH
Budapest Statisztikai Zsebkönyve 1992. KSH
Budapest Statisztikai Zsebkönyve 1996. KSH
Csanádi Gábor-Ladányi János: Budapest térben-társadalmi szerkezetének változásai. Akadémiai Kiadó, Budapest.1992.

93
K É K

- Dömötör Ákos: Vízafogótól Tripoliszig Bp. 1994.
Erdész Gabriella: Volt egyszer egy Tripolisz in.: Mozgó Világ 1981.3-6.l.
Gyáni Gábor: Az utca és a szalon Új Mandátum 1998.
Győri Péter: Budapesti városrészek társadalmi in.: Medvetánc 1982.4-1983.1. 89-114.l.
Halász Árpád: Budapest húsz éve Bp. 1939
Halász Árpád: A főváros építkezései 1939 évben Bp.1940
Halász Árpád: A főváros építkezései 1940. évben Bp. 1941
Hoyt, Homer: A városi struktúra klasszikus modelljének torzulásai In: Szelényi, 1973.
Jasszok, zsarók, cafkaságok (szerk.: Fazakas István) Budapest Fekete Sas, 1991.
Jelenics József: Angyalföldi ABC I-II. HNF XIII. 1985.
Kerületi Önkormányzatok Kézikönyve XIII. Kerület Főki 1994
Kézikönyv a XIII. kerületről Bp. 1992.
Önkormányzati Kézikönyv Főki 1991
Önkormányzati Kézikönyv Főki 1993

Petrák Katalin (szerk.) Angyalföld munkásmozgalmanak története 1867-1957 Bp.1989. MSZMP XIII. KB.

Pfeil, Elisabeth: Szomszédsági és érintkezési kör a nagyvárosban; elméleti megfontolások. In.: Szelényi 1973.

Preisich Gábor: Budapest városépítésének története – 2-3. kötet Műszaki, Budapest 1969.

Siklóssy László: Hogyan épült Budapest (1870-1930) Budapest 1931

Szelényi Iván: Városi társadalmi egyenlőtlenségek Bp. 1990. Akadémia

Tér és forma 1936-1946 -os évfolyamai

1990. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS. Az Országgyűlési Egyéni Választókerületek Főbb Népszámlálási Adatainak Térképi Ábrázolása Mágneslemezen. KSH 1993

BUDAPEST

fejezése héber, sváb vagy szláv eredetű.

7 Az elnevezés eredetéről több elmélet is leírtak néhány példát: – a név keletkezésének idejéről hitelt érdemlő bizonyíték nem áll rendelkezésre, de az tény, hogy először 1849-ben Emisch-Gusztáv gondozásában kiadott térképen találkozunk Engelsfeld (Angyalföld) elnevezéssel. Egyik feltételezés szerint a Teufel-Ördög árok névből, eredszójáték alapján az Angyalok földje elnevezés. Más feltevés alapján a rendezetlen területet Bhengensfeldne, csavargók földjének nevezték és ebből ered a terület elnevezése

8 E jelenség az ún. FORD-izmus, ami a közeli munkaerőt és olcsó munkaerőt tarja fontosnak

9 Az 1930-as években eltervezett beépítési program alapján az egész területet amely a Rákospatak és Újpest között terül el összefüggő lakóterületnek képzelték el. E beépítési tervnek megfelelően épült meg a Gyöngyösi úti lakótelep.

10 A kerület az 1930: XVIII. tc. 3. 5. pontja alapján „ azt a területet, amelyet e törvény életbelépésekor az .V., VI., VII., és X. közigazgatási kerületek külső részeiből a Dráva utca, Aréna út és Kerepesi út vágnaak le, két közigazgatási kerületre kell felosztani és pedig az Angyalföld és Lőportárdűlő a Zugló, Herminamező, Törökőr, Istvánmező, Alsórákosi rétek, valamint Rákospálya területét magukban foglaló közigazgatási területekre”

A törvényt a 2/ 130/1930 -as BM. rendeletben foglaltak alapján, az alábbiak szerint kellett végrehajtani:

„A XIII. közigazgatási kerület (Angyalföld) határvonala

A Dráva utcának a Duna középvezetékig meghosszabbított tengelye és a Dráva utca a Váci útig, innen az Aréna út a Vágány utcaig, a Vágány u. a Hungária krt-ig, innen a Hungária krt. a Dévényi útig, a Dévényi út a Szegeci út a Tatai utcaig a Tatai utca ill. annak meghosszabbítása az 1553-1560/57/66., ill./67. hrsz és a Magyar Állam Kővasút, ill. 1548., 1549., 1550-52., helyrajzszámától a telkek közös határvonala a főváros határáig, innen a főváros és Rákospálya, valamint Újpest Közös ha-

tárvonala a Duna középvezeték a vasúti hídon keresztül a kiindulási pontig.

11 Az 1930: XVIII. tc. -ben biztosított jog alapján 1938 évi május hó 13-án kelt 101/075/1938-IV. sz. belügyminisztériumi rendelet XIII. kerület címen Magdolnaváros néven új kerületet létesített. A kerület elnevezéséről: az Eucharisztikus Kongresszus alkalmából kapta nevét, a „keresztanya” Horthy Miklósné Purgly Magdolna volt. A kerület – jelenlegi területét a 4349/1949. MT. rendelet határozza meg.

12 A budapesti METRO 3/b szakaszát, amely összeköti Angyalföldet a Belvárossal 1990. December 23-án adták át

13 Az itt lakók között – a lakók elbeszélése alapján - meghatározó számban voltak művezetők, és „élmunkások”.

14 A „spájz” az itt élők elnevezése szerint.

15 A házak lakói „klinker”(sic!) téglának nevezik.

16 A nem felújított lakások félkomfortos besorolásúak.

17 Az interjúk 1995 őszén illetve 1996 tavaszán készültek.

18 B. Ágnes 35 éves elvált bolti dolgozó, jelenleg 17 éves fiával lakik a lakásban

19 H. János 30 éves segéd munkás a szüleiivel lakik a telepen egy lakásban

20 T. József és neje nyugdíjasok, a férj 76 éves gépkocsivezető volt a Volánnál, a feleség 72 éves ápolónőként ment nyugdíjba

21 T. József és neje

22 M. Katalin közigazdász 3 évig lakott a lakótelepen, élettársával, későbbi férjével, 33 éves

23 T. József és neje

24 N. Róbert elvált, jelenleg élettársával lakik itt eredeti szakmája autószerelő, taxizik, 37 éves

25 M. Katalin közigazdász

26 özv. L. Jánosné nyugdíjas tömbházfelügyelő, 70 éves

27 A lakóházak 1-től 8-ig számozva vannak az itt lakók számára a telep nyolc házán belül tájékozódást az épületek száma jelenti.

28 K. Róbert 35 éves műszerész, nőtlen, egy átalakított fürdőszobában él

29 A fazekba való „benézés” a gazdasági állapotot jelenti. Kinek mire telik.

30 özv. L. Jánosné

31 K. Róbert

94
K É K

1990. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS. A Városrendezési Körzetek Főbb Népszámlálási Adatai Mágneslemezen.: KSH 1996 dBASE Állomány

JEGYZETEK

1 ld Szelényi 1990. 191.

2 Lakótelep – alvóváros

3,4 ANGYALFÖLD elnevezés alatt a több generáció óta itt élők általában az Árpád-híd és a Rákospatak közötti területet értik, melyet a Váci út illetve a Béke út határol. A többi elnevezés többnyire meggyezik a lakóterület hivatalos nevével.

5 A kerület elnevezésének esetlegeségeire és a helyben lakók kultúrájában megjelenő nyomataira a későbbiekben még visszatérünk.

6 Jassz, jassz nyelv: A megnevezés alatt inkább csibézt, munkakerölőt, és nem gonosztevőt értünk. Sajátos nyelvének számos szava, ki-

- 32 Rákos-patak
 33 Tahí utca és a Máglya köz sarkán felépült három ház
 34 Ifjúság kútja Vedres Márk alkotása
 35 K. Róbert
 36 Palotai úti kislakásos telep, amely 1912-ben épült föl, melyet a környék lakói egy idő után a környék lakói Tripolisznak neveztek el. A név eredete arra a vendéglőra utal, amelynek tulajdonosa az éppen akkor folyó olasz-afrikai háború és a környező homokbuckák hatására a „Vendéglő a Tripoliszhoz”c. feliratot festette a cégablákra.
 37 Wekerle telep 1910-es években épült Kispesten Kós Károly tervei alapján
 38 K. Katalin alkalmazott 40 éves
 39 A környék egyik, nem túlzottan jó hírű, iskolája
 40 Sz. Béláné nyugdíjas díjbeszedő
 41 Az ún. Malomházak, amelyek 1885-ben épült munkáslakások a mai Kassák Lajos utcában
 42 Öreg Angyalföldi bércaszárnya, épület-tömbjét a Visegrádi utca-Zsilip utca - Árbóc utca-Váci út határolja, az épületet 1897 júniusában adták át. 1987-ben telje-

BUDAPEST

- sen felújították. Az épülettömbben eredtileg 449 lakás volt.
 43 Madarász telep, a Madarász V. utca-Faludy u.-Palotai út-Szobor u. által határolt területen épült, állami barakk telep. Rossz minőségű földszintes házaik az első világháború után 1921-ben adták át ideiglenes jelleggel. 1923-ban itt helyezték el a vagon lakók egy részét. 1977-ben, lebontásakor szociálisan hátrányos helyzetű csoportok, főleg cigány népesség lakta. Helyén épült föl a Gyöngyösi úti lakótelep.
 44 Angyalföld legnagyobb kiterjedésű rétje volt, melyet Délről a Rákos-patak, K-en a Béke út határolt, Ny-ron pedig a Madarász u. É-i határát a körvasút jelentette. A Milleneumi kiállítás után a területén álló vadász pavilonnal együtt egy Tarnay nevű úr vásárolta meg, nevét róla kapta.
 45 O. József nyugdíjas, 59 éves
 46 1996. december 31-ig
 47 A beépítési tervet Eltér István készítette az építésztervező Szmodits Gábor volt
 48 Ma önkormányzati besorolású
- 49 K. János, gépkocsivezető 37 éves
 50 T. Zsuzsa banki alkalmazott, 37 éves
 51 T. Zsuzsa
 52 B. Józsefné, Margit 40 éves varrónő
 53 K. János
 54 T. Zsuzsa
 55 K. János
 56 B. Józsefné, Margit
 57 T. Zsuzsa
 58 Az interjú alanyok közlése alapján
 59 1996. december 31-ig
 60 A társadalmi reprodukciós folyamathoz szükséges források és az e források kiaknázásához használt eszközök. (Szelényi 1990. 18.l.)

95
 K É K

Az anekdotikus történet pedig a következő: eredetileg, réges-régen persze mindenféle embernek volt helye a mennyországban. Békésen éltek ott mindennapi életüket, mígnem egyszer valaki elkiáltotta magát: kiárúsítás van a pokolban! Erre a zsidók felpattantak a helyükről és az égi birodalmat odahagyva, eszeveszett iramban elszárguldottak a pokolba. Szent Péter pedig becsukta mögöttük az ajtót. Hát ezért nincs zsidó a mennyországban, ezért vesztették el az oda szóló jussukat.

Gerő András

Miért nincs a zsidóknak jussa a mennyországban*?

(részlet)

A történet, a népi anekdota szerepel a Magyar Népmese-katalógusban (szerk.: Kovács Ágnes, Budapest, 1989. 88-89., 470-471. old.) Megtudhatjuk, hogy a magyar kutatók – alakváltozatokban – öt ízben is feljegyezték. először Biharban 1878-ban, utolszor 1972-ben Tolnában. Arra is fény derül, hogy – mint a népi motívumok többségében – nemcsak Magyarországon fordul elő a fenti kis elbeszélés, hiszen nemzetközi katalógus is számon tartja.

Mindenesetre figyelemre méltó, hogy a történet eddigi, évszázadot átívelő sorsában Biharon, Szatmáron és a felvidéken át eljutott a Dunántúlra is, s úgy tűnik, hogy fennmaradásában, terjedésében annak is szerepe le-

het, hogy mesélői, hallgatói, találónak, szellemesnek, továbbadásra méltónak ítélik; érdemes hát kicsit jobban megvizsgálni.

Olvasatomban ez a kis történet arról szól, hogy a haszonelvűségben gondolkodó ember kirekesztődik a legfőbb jóból. Azaz: a haszonelvűség rút, a mennyország szép és jó, s a haszon iránt fogékony embertípus éppen azáltal válik nevetségessé, hogy kapzsisága miatt elveszti a legfőbb kellemtességet, amit ember – igaz, csupán halál után – élvezhet. Tehát azt gon-

97
K É K

dolom, hogy ebben a – szakszóval – trufában a zsidó az szimbólum. A tartalom tehát a haszonelvűsége s nem a zsidóra van kihegyezve. Az természetesen már egy további, más kérdés, hogy miért éppen a zsidó lehet az a személy, aki a fenti értékkel összehozható.

Ha már most a haszonelvűség képviselőjét kicsit általánosabban fogalmazzuk meg, akkor eljutunk egy latin-görög öszvér kifejezésig, a „homo oeconomicus” fogalmáig. A kifejezés szó szerint annyit tesz, mint „gazdálkodó ember”, de jelentése mégsem ezzel egyenlő, hiszen nemcsak a gazdálkodásra, hanem a motivációra és a metódusra egyaránt utal. Rendszerint

* In: Gerő András: Utódok kora. Bp., 1996. Új Mandátum. 153-161 old.

azt az embertípust értjük alatta, aki gazdasági érdekből, a haszon elve által vezérelve cselekszik és – nem utolsó szempont! – a lehető legkisebb befektetéssel a lehető legnagyobb hasznot akarja elérni. Ebben az értelemben tehát a „homo oeconomicus” egy eléggé határozott értékrendet, magatartásformát képvisel, amely kihatásában többé-kevésbé egy teljes életformát, életfelfogást is jelenthet. Az is nyilvánvaló, hogy a haszonelvű ember csak akkor és ott alakulhat ki, amikor és ahol egyáltalán van lehetőség az effajta ma-

gatartás érvényesülésére. Minden biztonnal közel járunk az igazsághoz, ha történetileg a polgárosodáshoz kötjük, s akkor sem tévedünk nagyot, ha elterjedését, társadalmi megítélésének változásait és változatait valamiképpen olyan mércének fogjuk fel, amely jelzi egy adott társadalom polgárosultságának mértékét. Így tehát a kis történet sokkal többről beszél, mint kitálói, elmesélői, hallgatói gondolnák: tulajdonképpen azt a kérdést teszi fel, hogy miért neveléses a homo oeconomicus, miért ő a természetellenes, s végül, de nem utolsósorban: miért a zsidóban személyesül meg. Vagy, ha kicsit átfogalmazuk, általánosabbá tesszük kérdésünket: miért idegenszerű, furcsa a polgárosodás alapvető

BUDAPEST

mentalitásbeli jellemzője?

Nem ígérhetem, hogy kimerítő és teljes értékű választ, válaszokat találok egy rövidke kis írás keretében, hiszen a haszonelvűség problémája önmagában is lenyűgöző mennyiségű elméleti kimunkálást mondhat magáénak – Marxtól Max Weberig, Adam Smith-től John Stuart Millig. Jószérivel csak arra vállalkozhatom, hogy – néhány, remélhetőleg konszenzusos általánosság közbeiktatásával – egy magyar történelmi metszetet készítsek.

Ha a „homo oeconomicus” magyarországi karrierjét vizsgáljuk, akkor elméleti-politikai értelemben jó kiindulópontnak látszik a polgárosodás tudatos vállalásának kezdete, azaz a reformkor. Azon belül is külön figyelmet érdemel gróf Széchenyi István 1830-ban kiadott *Hitele*, hiszen – szempontunkból – már pusztán a mű tartalomjegyzékének áttekintése is arra utal, hogy átgondolt igényként jelenik meg a „homo oeconomicus”. Talán nem árt felidézni a fejezetcímeket: „A magyar birtokos szegényebb, mint birtokához képest lennie kellene”;

„A Magyar nem bírja magát olyan jól, mint körülményei engednék”; „A magyar gazda ma nem viheti mezeit a lehető legmagasb virágzásra”; „Magyarországnak kereskedése nincs”; „Mit kell tenni s’ min kell kezdeni?”

A felsorolás is érzékelteti: olyan értékek, megközelítések válnak fontossá, amelyek elemi erővel igénylik a haszonelvű mentalitást. S ez valóban valami újnak a meghonosítását jelenti, hiszen a feudális értékvilág számára – paraszttól a főnemesig – egészen más

tényezők a fontosak. A robot – jellegéből következően – nem hasznával, hanem időben méretik. 52 nap igazságvagy 104 nap gyalogrobot: ennyi a telkesjobbágy kötelezettsége s természetesen szó sem esik arról, hogy milyen az intenzitása, hatékonysága. A feudális világkép rangban, címben, jogi helyzetben és – azonos jogi helyzet esetén – vagyonban mér, de nem számolja sem a befektetett energiának és a megtérülésnek a hányadosát, s persze a változatlanúságra, és nem a „homo oeconomicus” eredendő dinamizmusára tekint feltű szeretettel. Amikor Széchenyi a gazdaságért emel szót, akkor egy új embertípus és egy új magatartás mellett tör lándzsát. S ez nem pusztán elvont következtetés, hiszen az ő esetében is – akárcsak Nyugat-Európában a már korábban lezajlott folyamatokban – hihetetlenül felerősödik a morál-filozófiai gondolkodás. Egyfolytában arra keresi a választ, hogy a magyar nemes hogyan legyen nemes magyar – mint ahogy, példának okáért, a XVIII. században a brit morálfilozófia (Thomas Reid, Jeremy Bentham vagy a már említett Adam Smith) egyfolytában azon gondolkodik, hogy milyen etikája lehet a haszonelvűségen alapuló emberi magatartásnak. Nem véletlen, hogy, mint ahogy a XVIII. században Angliában (illetve Franciaországban), úgy a XIX. századi Magyarországon is élesen körvonalazódik a „homo oeconomicus” etikájának kérdése. Nem csak arról van szó, hogy egy feudális világképhez új normarendszert kell kidolgozni. Legalább ennyire fontos az is, hogy a haszonelvűségben és a mindennapi cselekvésben benne rejlő végtelen túlzásokkal szemben is egyfajta nor-

matív, erkölcsi gátat teremtsenek. Hiszen a „homo oeconomicus” könnyen válhat szélsőséges individualistává, mások jogait semmibe vevő érdekdtatórrá; saját érdekét érvényesítve sárba tiporhat s talán meg is semmisíthet más embert.

Senki sem állíthatja, hogy a polgárosodás új embertípusának erkölcsi arcát könnyű harmonikussá formálni. De az sem vonható kétségbe, hogy Magyarországon is megindult a polgári értékek kimunkálása, normává tétel s bármennyire is problematikusnak látszott az etikai magatartáskódex érvényesítésének lehetősége, pusztán ezért senki nem vonta kétségbe, hogy a „homo oeconomicus” a jövő egyetlen lehetősége. Sőt! Felfogásom szerint még a hazai morálfilozófia is inkább arra irányult, hogy ne feddően számon kérje, hanem segítse, támogassa ezt a folyamatot. (Itt talán elegendő Kölcsey 1837-es Parainesisének hangvételére utalni!)

Mi is hát akkor a baj? Ha Széchenyi, Kölcsey ennyire pártolták az új embertípus meghonosodását mi több: egyetlen olyan lehetőséget láttak benne, amely az ország hön hajtott polgárosodását képes elősegíteni –, akkor miért maradt az új idegenszerű?

Bármennyire is akart a reformnemzedék hatni a magyar nemességre, ez vajmi kevés eredménnyel járt – legalábbis abban az értelemben, hogy más gondolkodású, mentalitású emberré formálja önmagát. Az évszázadokon át kikristályosodott belső normák, viselkedési sztereotípiák erejét amúgy sem könnyű legyűzni, de nem ez volt a döntő oka annak, hogy viszonylag visszhangtalan maradt a sokirányú

felszólítás. Talán lényegesebb az, hogy a legaktívabb, legtudatosabb rész, a reformellenzék élite inkább a politikai s kevésbé a társadalmi s még kevésbé a gazdasági normateremtés mezejére kényszerült. Kényszerült, hiszen a magyar polgárosodás fő átcspási pontjává a politika világa vált; itt kellett elérni azokat a változásokat, amelyekre egy izmosodó, társadalmi-gazdasági értelemben vett polgárosodás ráépülhet. Ahogy Kossuth fogalmazott (szabadon idézve): nálunk már az is politikai kérdés, hogy valaki honi vagy brünni posztót vesz, hiszen Magyarországot hátrányosan érintő, a birodalom belüli vámrendszer a hazai iparosodás vállalását a politikai hatalomhoz való viszonyként veti fel. Így tehát, ha példának okáért Magyarországon a „homo oeconomicus” szemszögének megfelelő s oly fontosnak ítélt iparosodást akarnak, akkor kénytelenek a haszonelvűségnek ellentmondó emberi magatartást hirdetni. Nevezetesen: ne az olcsóbb és jobb külföldit, hanem a rosszabb és drágább magyar árut vedd! (Védegylet) S mindezt a „pipás intolerancia” (Pesti Hírlap, 1842. 150. szám) közegében mozogva, a tradicionálisan ily kérdések iránt érdektelen nemesség világában kell mondaniuk!

Így tehát hiába képviselik politikailag a polgárosodás kívánalmait, a gazdasági mentalitás terén – sokszor – pontosan a polgárosító, liberális kívánalmak ellenében ható elvárásokat kell megfogalmazniuk. Természetesen ezek a normák – politikailag bármennyire indokolhatóak is – a társadalmi magatartás szintjén nem segítik elő, hogy a

nemesség magáévá tegye a „homo oeconomicus” látószögét és értékeit, hiszen tunyaságára, érzéketlenségére e téren nagyszerűen ráépülhet az, hogy hazaszeretet és nem haszon kérdése, hogy mit, hol vesz vagy ad el.

Persze sokat jelent a személyes példa is, hiszen egy-egy nagy ívet befutó közeleti személyiség példája – elméletileg bármennyire is meghasadt a politikában és a társadalmi-gazdasági szférában vett viselkedése – nagy vonzóerőt jelenthet. Itt azonban meg kell jegyezni, hogy a „homo oconom-

99
K É K

icus”-t tudatosan akarók tábora nem tudott igazán szerencsés, azaz sikeres példákat nyújtani. A Védegylet – mint várható volt – politikai hasznát elérte, gazdaságilag kimúlt. Az Ipar egyesület sem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A Gyáralapítók Társasága hamvába holt kísérlet maradt csupán s a Kereskedelmi Társaság kudarcát – a Társaság pénzével megszökött titkár miatt – még Kossuth szerény vagyonszáma is bánta. (Szabó, a szökött titkár az emigrációban borkereskedőnek felcspó Szemere Bertalant is megfosztotta maradék pénzétől – immár Angliában.)

Talán Széchenyi volt az egyetlen, aki a haszonelvűség értékeit a nyilvánosság számára is elismert sikerekben

tudta visszaigazolni, de az ő példája több ok miatt sem volt követhető. Először is az ő nagy sikerei mint nemzeti s nem az egyéni hozzáállás alapján minősültek, hiszen a Lánchíd vagy éppen a vasút nemzeti, azaz kollektív s nem egyéni győzelmet jelentettek. Másrészt Széchenyi maga – felörlődött saját dilemmáiban – s így személyében egy teljes kudarc képét mutatta. Harmadrészt pedig – s ezt is tudták – Széchenyi társadalmi helyzete nem volt elérhető egy amolyan középember számára; joggal gondolhatták, hogy egye-

di, kivételes a nemes gróf pozíciója.

Azt mondhatjuk tehát, hogy a „homo oeconomicus” mint magatartásforma nem tudott az egyébként politikailag egyre nagyobb számban a polgárosodás mellett elkötelezett nemesség sajátjává válni – legalábbis tömeges mértékben nem. (Jól jelzi ezt a Mocsáry Lajos által írott, 1855-ben kiadott A magyar társasélet című munkája, ahol is a szerző legnagyobb problémája pontosan a fent említett jelenség.) 1848-49 leverésével egyébként még inkább elmélyült a nemesség orientációváltásának problémája, hiszen a gazdasági modernizáció nemzetellenes politikával járt, s a neoabszolutizmus jó néhány önmagában racionális eleme egészében csak tagadható volt. (Lásd

BUDAPEST

Madách Imre: Civilizátor.)

A nagyrészt a reformkornak s a leverett 1848-49-nek köszönhető polgárosodás viszont egyre nagyobb erővel indult meg – még akkor is, ha a politikai feltételek messze nem a legjobbak voltak. Előállt az a helyzet, hogy a harmincas, negyvenes években sürgetett magatartás társadalmilag-gazdaságilag mindinkább nagyobb teret nyert – miközben sem a politika, sem a nemesség világa nem volt igazán fogadóképes. A „homo oeconomicus” markánsan megjelent, de „homo novus”-ként. S itt az „új ember” alatt nemcsak azt értem, hogy eleve a feudálistól eltérő gondolkodásról van szó, hanem azt is, hogy nagyrészt nem az addigi társadalmi elitből vált ki ez a csoport és értékvilág, hanem máshonnan. Németek, növekvő számban zsidók s csökkenő számban görögök alkották jobbára a haszonelvűség hazai lételeményeseinek körét.

A kiegyezés mit sem változtatott ezen, sőt még erősítette is a folyamatot, hiszen a nemesség számára – alternatív területként – biztosította az állam, a vármegye, a közszolgálat kulcspozícióit.

A magyar társadalom polgárosodási folyamatában, a Monarchia időszakában egymás mellett, s részben össze is fonódva, két uralkodó „kultúrantropológiai” mező jött létre. Ha kicsit durva is ez a „tömbösítő” megközelítés, ha el is mossa a finom átmeneteket, azért még értelmezésre alkalmas – mint ahogy stigmatizálni is lehetett vele egykoron.

A közéleti normák s részben a ma-

gánérinkezés terén megmaradt egy úrivá szelídült, de velejét tekintve feudális mentalitás. Ha szempontunkból, a „homo oeconomicus” látószögéből nézzük, akkor ez a magatartás egyenesen a haszonelvűség tagadásaként létezett, sőt, ebből a tagadásból csinált a maga számára ethoszt. A magyar urat arról lehet, lehetett megismerni, hogy „fizetett”, mint egy katonatiszt. (Megjegyzendő, hogy a katonatisztek körében volt talán a legerősebb a dzsentri származásúak csoportja.) A társadalmi norma egyik alapvonása éppen az volt, hogy többet illett költeni, mint keresni. Az egyéni életvitelben bocsánatos bűnnek számított, ha valaki irracionális kockázatot vállalt, lett légyen szó párbajról, vagy arról, hogy egy lapra feltéve egész birtokokat lehetett elveszteni. Itt alig leljük nyomát a polgári haszonelvű mentalitásnak, s miután nagyrészt ezzel ellentétes értékekre és magatartásra alapult, éppen ezért le is kezelte, ha nem éppen ellenségnek tartotta a tőle eltérőt.

Persze ahhoz, hogy ez a norma-rendszer létezessen, valakinek finanszíroznia kellett. A fenntartás nemes feladata arra a rétegre illetve értékvilágra épült, amely valójában a gazdaságban és persze magánélete jelentős részében kifejezetten a polgárosult, „homo oeconomicus” normái szerint élt, tevékenykedett. Igaz, a közéletben asszimilálódott az úri világhoz, de valójában más volt. A napot – még ha gazdag volt is – végigdolgozta, akár Lánczy Léonak, akár Weis Mannfrédnek hívták. Nem költött többet, mint keresett, s lehetőleg nem vállalt a szükségesnél nagyobb rizikót. Nem a tivornyák, hanem a szolid családi élet

ígérete töltötte el a kellemesség érzésével. Igaz, ebbe a csoportba tartozott néhány „rég” család sarja is, de ők inkább a fehér hollók kivételes részét alkották. (Gondolok például a család anyagi összeomlása után munkát vállaló s ökonomikus gondolkodásra kényszerülő, a ficsúságot csak öltözködésben s nem életértekeiben képviselő báró Podmaniczky Frigyesre.)

Lehet, hogy a magyar polgárosodás két „antropológiai arca” egymás láttán titokban fintorgott, de azért nyilvánosan – inkább mosolyogtak egymásra. Díszmagyaros, nemesített zsidó vállalkozók egyrészt, semmittevő igazgatótanácsi tagként fungáló nagy történeti nevek viselői másrészt. (Lásd Varga Jenő: A magyar kartellek. Budapest, 1912.) Házasodási stratégiák, életviteli engedmények (földbirtokvásárlás) s még ki tudja, hány életmód-elem-variáció jelzi, hogy a szimbiózis létezett, még ha mélységesen eltérő motivációkra épültek is az életutak.

S persze a szimbiózisnak megvolt az a jó tulajdonsága, hogy egyszerre, egymást fenntartva illetve „elismervé” létezhetett a feudális eredetű antikapitalizmus és a legpolgárosultabb vállalkozói attitűd, akár egy emberben két lélek is. (Az anekdota szerint a már beteg Ady Endre kikérte a bárósított és előnevet szerzett zsidó nagytőkés, báró Hatvany-Deutsch véleményét arról, hogy elvegye-e Csinszkát feleségül. A válasz – természetesen – kettős volt, s így hangzott: Attól függ Bandikám, hogy kit kérdezel. Ha Deuschot, a zsidót, akkor azt mondom, nősülj meg, hiszen szükséged van a nyugodt otthoni légkörre, a családias szeretetre. Ha báró Hatvanyt kérdezed, akkor azt

mondom: miért vennél egy zsémbes asszonyt a nyakadba? Mi lesz akkor az átmulatott éjszakákkal, az asszonykalandokkal?) A kettős – nemesedett és egyben polgárosult – lélek, ha másként is, de azért megjelent a dzsentrí és az arisztokrata életfelfogásban, életvitelben is. Ragaszkodott a vidéki magyarság illúziójához, de azért – ha tette – a városban lakott. Lenézte a rang nélküli pénzt, de nem egyszer csak arra várt, hogy valaki megvegye, azahogy pénzért eladhassa magát vagy szolgálatát. Szüksége volt a kapitalizmusra, de azért valahol lenézte s időnként utálta is képviselőit.

Létrejött tehát egy olyan társadalmi szerkezet; amely alapvonalaiban egészen a második világháború végéig megmaradt, s amit – Erdei Ferenc nyomán (A magyar társadalom a két háború között. Valóság, 1976. 4-5. szám.) – kettős struktúrájának hívhatunk. Számunkra azonban itt most fontosabb, hogy nemcsak szerkezetében, hanem – minden egymásbajátság ellenére – életértekeiben és mentalitásában is megduplázódott a társadalom. Pontosabban szólva: nem egyszerű kettőződés jött létre, hanem inkább egy olyan amalgám, amelynek erejét a polgárosodás adta, de amely ennek a polgárosodásnak a minőségét amolyan félkész állapotban hagyta, hiszen a közélet, a politika, az emberi magatartás világában a magas társadalmi presztízst azoknak adta, akik nem polgárként viselkedtek. Ezzel szemben viszont azok, akik a szerkezetet polgárként finanszírozták, pusztán a finanszírozás, illetve a magánélet terüle-

tén lehettek azonosak önmagukkal.

Ezt az undorkodó, „bekebeli” szimbiózist nem volt nehéz kikezdeni, támadni, de kétségtelenül nem mindegy, hogy a támadás a polgárosodás kiteljesítéséért vagy pedig annak további visszaszorításáért, illetve kiiktatásáért folyik.

A századelő polgári radikálisai (úgy is mondhatnánk: demokratai) a polgárosodás közeleti erejéért szálltak síkra; teljes értékűvé kívánták azt tenni.

A formálódó munkásmozgalom –

amely azután részben a kommunista pártba torkollott – és az agrárszocialista mozgalmak az adott polgárosodási forma elleni tiltakozásul a polgárosodás egészét akarták kiiktatni.

S végül jött az a válaszreakció, a Katolikus Néppárt formájában, amely ideológiailag a két háború közötti keresztény kurzust előlegezte meg, s amely konzervatív alapról még azt a polgárosodást is redukálni akarta, amely addig lezajlott. Támadta Budapestet, a bűnös várost (mintha az urbanizációnak lenne alternatívája), a zsidó tőkét élősdinek tartotta (mintha nem azok lettek volna az „élősdiek”, akik éppenhogy társadalmi-politikai okokból, egyfajta sajátos „gazdaságon kívüli kényszerként” rátelepültek a

gazdaság tőkés mechanizmusaira s ezáltal a legteljesebb „anti-homo oeconomicus”-ként léteztek), s megelőlegezték az „úr és paraszt a magyar élet egységében” alap gondolatú polgárellel-nes koncepciót.

A politikai folyamatokban mind a polgári demokrata, mind a kommunista megoldás vereséget szenvedett, s így az a keresztény kurzus maradt a porondon, amely polgárellelenségét antiszemitizmusban fejezte ki, s amely végképp törekennyé tette a polgári és refeudalizált társadalmi magatartások

együttelését.

A probléma súlyához képest kicsit megkésett, de a két háború közötti Magyarországon kialakult az a tábor, amely a parasztpolgárosodás nyomaszto hiányára reflektált. Azok, akik a magyar parasztpolgárosodás legfőbb akadályát – nem kevésbé éppen a keresztény-nemzeti kurzus hatására – a magyar polgárságban lelték fel, csatlakoztak a kurzushoz és nyitottá váltak arra is, hogy jobbról, a feudalizálódás felől haladják azt meg. Többségük azonban a polgárosodás legfőbb gátját a nagybirtokrendszer és a polgári tulajdonviszonyok együttesében látta s ezért valamiféle harmadik út mellett voksolt. Így azonban – logikusan – kacér viszonyba került a meglevő pol-

BUDAPEST

gárságot gyengíteni akaró, politikai antiszemitizmussal átitatott kurzussal éppúgy, mint a kapitalizmust így vagy úgy ellenző baloldali erőkkal. (Mind Illyés Gyula, mind Németh László pályája jelzi ezt az ambivalenciát.)

Természetesen ezt a népies tábort az is nagymértékben motiválta, hogy mind a dzsentri, mind a városi, polgári értékekkel szemben kulturális, mentális normákat hozzon létre, megteremtse a többszörösen lét alá szorított paraszti társadalom önálló, akár magaskultúra szintjére is emelt közeleti imagóját, életviteli „képviselét”. Úgy is mondhatnám, hogy a parasztot tekintette magyarnak, amivel persze nyitott felületeket hagyott az antiszemitizmus és a polgárellelenség felé. Gondoljunk csak a városi kultúra idegenszerűségének hangoztatására, s méltán nagyra értékelt népzene kizárolagossá emelésének igényére s persze arra, hogy a munkacentrikus paraszti életvitel dicsőítésével óhatatlanul szembekerült a „homo oeconomicus”-szal. Nem véletlen tehát, hogy a vállalkozó, a tőkés egy ilyen megközelítésében gyanús, sötét alak, aki állandóan azon töri a fejét, hogy miként csinálhatna hasznot – minél kevesebb munkával. Ez persze a baloldal felé tette nyitottá a gondolkodást – anélkül, hogy tényleges alternatívát kínált volna fel.

A népiesek tehát a magyar társadalom egy harmadik – részben a dzsentrivel, részben pedig a polgárral szembeni – arcát szándékolták kimunkálni s ezzel a „magyar” fogalmát saját kulturális értékeik szerint akarták ér-

telmezni. A lényegyet tekintve persze a parasztpolgárosodás problémájával kínlódtak, de a már kialakult történeti-társadalmi milióben ezt csak számtalan eszmei és politikai kacskaringóval tudták megjeleníteni. S ha gondolataik egy része zsákutcásnak is bizonyult s ha sokan közülük túl sok politikai kanyart vettek is, azért a probléma, amivel létük alapvetően magyarázható, kétségkívül a magyar társadalomfejlődés egyik meghatározó vetületét jelenti, s nem kevésbé éppen hogy a magyar polgárosodás belső nehézségei tartották felszínen a kérdést. Hiszen gondoljuk csak meg: mint ahogy 1848 a jobbágyfelszabadítás ügyében megtette a döntő lépést, úgy 1918 is megkísérelte ezt a földosztás terén. Csakhogy ami 1848-ban sikerült, az 1918-ban elhalt (megölt) kísérlet maradt – noha a magyar társadalomfejlődés, a magyar polgárosodás beláthatatlan energiái szabadultak volna fel s értelemszerűen egy egész más tartalmú „népiesség” nyert volna teret.

A második világháború után olyan helyzet állt elő, amely – a háborús pusztítások ellenére – nagy belső fejlődési lehetőségekkel kecsegtetett. Megtörtént a földosztás s megbomlott az addigi társadalmi-politikai záróréteg. Igaz, a magyar polgárságot a holocaust megritkította, de jó esély volt arra, hogy a parasztpolgárosodás tömegessége – ha nem is azonnal – a magyar társadalmat soha addig nem látott mértékű polgárosodási energiával tölti fel s a „homo oeconomicus”-t teljesen elfogadott normává teszi.

A politikai fordulat pontosan az ellenkező utat jelölte ki. A polgárosodás egészének kiiktatására épülő be-

rendezkedés kifejezetten a bűnözés szerepébe szorította a haszonelvűséget, illetve képviselőit; a parasztpolgárosodást radikálisan letörte, hiszen grandiózus terveihez a társadalom leszegényesítésével és jobbágyi sorba taszításával tudta csak a tőkét előteremteni. (Logikus, hogy – feudális mintára – ugyanakkor megteremtette a maga nemességét, az így vagy úgy privilegizáltak társadalmi körét.) A beszolgáltatási kötelezettség (régiben: kilenced, tized) a káderek (régiben: főrendek, szolgabírák stb.) világát hozták létre.

Az újbóli jobbágyfelszabadítást akaró, polgárosodási igényeket tükröző, 1956 után berendezkedő neabszolutizmus – akárcsak a múlt századi elődje – a politikai szabadságot korlátozta, de részlegesen teret engedett a „homo oeconomicus” tevékenységének. Igaz, ezt azért is tette, hogy önmaga számára részleg finanszírozási alapot teremtsen. Az is igaz, hogy mindeközben csendes utálattal, adminisztratív korlátozásokkal igyekezett gúzsba kötni a polgárosodási energiákat s miközben – a hetvenes, nyolcvanas években – egyre hangzatosabban hirdette a haszonelvűség igényét, már végzetes pazarlásba csapott át – anélkül, hogy ténylegesen pártolta volna a polgári mentalitást.

Előállt az a helyzet, hogy az eldzsentrysedett állam számára nem maradt más lehetőség, mint hogy a társadalom polgárosodásával teremtsen meg szánálásának lehetőségét. Csakhogy – úgy tűnik – eközben a társadalom jelentős része olyan helyzetbe került (éppenhogy a „homo oeconomicus”-t

ténylegesen korlátozó politika miatt), hogy képtelen polgárosodási energiákat termelni – örül, hogy él. Egy másik rész viszont hihetetlen ambícióval veti rá magát a megnyíló lehetőségekre – de ezekben sincs a pazarló államot szanalni, mi több, utálja, hiszen azt érzi, hogy az ő energiáit lefőlözve akarják konszolidálni az eddig olyannyira ellene működő szerkezetet.

Aki kimarad a polgárosodásból, az könnyen a haszonelvűség ellen fordítható, aki belekerül, az – némi politikai propaganda- és ideológiai körítéssel – a nép ellenségévé varázsolható. S persze ott a harmadik rész, amely teljesen tanácstalan. Fél és kapkod, esetleg apatikus.

Magától értetődőnek tartom, hogy egy ilyen helyzetben felélednek, új erőre kelnek azok az ideológiai, eszmei reminiscenciák, amelyek a magyar polgárosodás – s benne a „homo oeconomicus” – eddigi ellentmondásainak, belső feszültségének termékei. Nem nehéz fellelni a polgári radikalizmus, a keresztény kurzus s más orientációk töredékes vagy teljes folytonosságát. Így van ez a népiesek eszmeileg tarka táboraival is, ahol is a helyzetértékelés és az eszmei előzmények kombinációja jelöli ki az ellenségképet, a járhatónak vélt (első? második? harmadik?) utat.

Persze ami érthető és természetes, az nem mindig elfogadható. S nem pusztán azért nem elfogadható, mert az embert személyes ellenszenvnek vezérlik. Sokkal lényegesebb mozzanatok szabhatják meg a megközelítést. Például az, hogy nem lehetséges egy archaizált na-

iv kultúra dominanciája egy jól-rosszul (inkább rosszul) iparosodott társadalomban. Vagy hogy nem lehetséges a „homo oeconomicus” ilyen-olyan jogcímen történő farigcsalása. Pontosabban szólva: ideig-óráig megtehető, de akkor súlyos árat kell érte fizetni, hiszen – mint azt éppen a magyar polgárosodás zezgugos útja bizonyítja – nincs alternatívája a társadalom polgárosodásának, legfeljebb annak, hogy felemás, kudarcokat produkáló, avagy lehetőleg minél teljesebb s így sikerek lehetőségét magában hordozó folyamat lesz-e.

Azt hiszem tulajdonképpen nem nagy baj, ha a zsidónak, avagy a „homo oeconomicus”-nak nincsen a mennyországhoz jussa. Minek is kellenne ott a haszonelvűség, ahol kommunizmus van?! Igaz, hogy kevesek juthatnak be a mennyek kapuján, s arról se feledkezzünk meg, hogy előbb meg kell halni.

A juss inkább ide kell, a földre.

Mert itt élünk – ha élni hagyjuk egymást.

De ehhez tudnunk kell, hogy a mennyország nem a földön van.

Budapest történetében 1873 hozta talán a legjelentősebb fordulatot. A városegysítés jogi aktusa mintegy szentesítette a tényt, hogy a kiegyezés nyomán alkotmányos önállóságát részben visszaszerző Magyarország politikai központja végérvényesen Pest-Buda lett. 1873 más szempontból is kivételes fontosságú a város életében. A közigazgatási téren addig különálló három város közös adminisztratív és fizikai (infrastrukturális) keretbe foglalása ugyanis megnyitotta az utat a következő évtizedek bámulatosan

1905-ben csatoltak újabb és újabb helységeket. Hasonlóképpen vált Berlin közel négy milliós metropolisszá az első világháború végére. 1861 és 1911 között a város határát több alkalommal is kiigazították, így jött létre végül Nagy-Berlin. Párizsban szintén az erődvonallébon lebonthatásával indult meg a város területi expanziója (1860). 1911-től pedig a metropolis körüli hús községet – bár nem csatolták Párizshoz – a francia fővárossal együtt igazgatták a Hotel de Ville-ből. Londonban 1855-ben merült fel a gondo-

Gyáni Gábor

Az egyesített főváros nagyvárossá fejlődése *

(részlet)

gyors urbanizációja előtt. A felívelő nagyvárosi fejlődés eredményeként Budapest a dualizmus végére közel milliós metropolisszá nőtt.

A városi közigazgatási határok fokozatos vagy éppen egyszeri, ám annál radikálisabb kiterjesztését illetően Budapest nem haladt járatlan úton: a XIX. század második felében az európai (és az észak-amerikai) nagyvárosok növekedésének ez volt az egyik lehetséges útja-módja. A Budapesthez közeli Bécs például egyenesen határai fokozatos kitolásának köszönhetette, hogy 1914-ig kétmilliós nagyvárossá fejlődhetett: a birodalmi székhelyhez először 1874-ben, majd 1890-ben és

lat, hogy a környező településeket a városmag közigazgatási fennhatósága alá vonják, erre 1899-ben került végül sor! A múlt század leggyorsabban urbanizálódó országában, az Egyesült Államokban sem ritka, hogy a közigazgatási határok kiterjesztése hozzájárul a gyors ütemű növekedéshez. Igaz, ez többnyire ott történt, ahol a várost sűrű települési háló vette körül. Ilyen „külső” adottság segítette New York kifejezetten látványos növekedését a XIX. század utolsó negyedében: 1876-ig New York lényegében Manhattan szigetére korlátozódott, ekkor viszont kibővült Bronxszal; 1898-ban úgy jött végül létre a mai New York,

105
K É K

* In: Gyáni Gábor (szerk.) Az egyesített főváros (Pest, Buda, Óbuda.) Bp., Városháza, 1998 7-9., 20-25 old.

hogy a városba beolvadt Brooklyn, Queens és Staten Island.²

Akad persze némi különbség Budapest és az említett európai (és amerikai) nagyvárosok között: az utóbbiak népességszám tekintetében már akkor számottevő, nemegyszer igazi nagyvárosok voltak, amikor határaitak kiterjesztették. A magyar főváros esetében azonban éppen Pest, Buda és Óbuda egy csapásra megoldott egyesítésével jött létre az a települési konglomerátum, amely azután a jövőbeli nagyvárosi fejlődés alapja lett.

106 K É K

A városegysítésnek mindenképpen nagyobb tehát a jelentősége Budapest, mint a többi európai főváros életében. Ezért hat különösen meglepőnek, hogy történetírásunk milyen kevés figyelmet szentelt mind ez ideig a városegysítés sorsdöntő eseményének.

Rövid historiográfiai szemle

Ahogy rendszerint történni szokott, a városegysítés historikuma is többnyire csak a kerek évfordulók alkalmával keltette fel a történészek figyelmét. Az első alkalom azonban, melyet a főváros akkori vezetése méltóképpen kívánt emlékeztetessé tenni, nem a felszázados, hanem a negyvene-

BUDAPEST

dik évforduló volt. Az emlékezések sorában kapott helyet a történetírói tanúságtétel is. A századelőn a városi levéltár volt az egyedüli, amely a főváros történeti dokumentációjának és múltja szakszerű feldolgozásának intézményes keretét szolgálhatta. Am a véletlen is közrejátszott abban, hogy a *Negyvenéves Budapest* emlékezéssorozat kiegészülhetett a Fővárosi Levéltárban folyó kutatások eredményeinek közreadásával. Az intézményt hosszú időn át vezető Toldy László igazgató nyugdíjazásával 1912-től új korszak kezdődött a levéltár életében. A korábban jószerivel csak irattárként működő levéltár, a fővárosi tanács szorgalmazására, ekkortájt kezdett tudományos intézménnyé válni. Gárdonyi Albert ambiciózus fiatal levéltárnok dolgozta ki az új munkaprogramot, melyben kiemelt feladatként szerepelt a főváros múltjára vonatkozó kútfőkiadások szerkesztése és publikálása. Gárdonyi, a levéltáros, kizárólag a források kiadására, és nem történetírói feldolgozásukra helyezte a hangsúlyt.³

A papírra vetett elképzelések gyorsan valósággá is váltak: már a következő, vagyis a városegysítést követő negyvenedik évben napvilágot látott az esemény teljes dokumentumanyagát közlő forráskiadvány, melyben mindössze tizennégy oldalnyi helyet foglalt el az eseményről szóló, Gárdonyi tollából származó történészbeszámoló („A főváros egyesítésének története”); ugyanakkor több mint hatszáz oldalon volt olvasható az esemény dokumentálására kiválasztott 149 forrás szövege.⁴

Ezzel aztán hosszú időre feledésbe is merült Budapest születésének a története mint történetírói téma. Még az ötvenedik évforduló sem adott újabb lökést a kutatómunkának. Gárdonyi, aki időközben a levéltár igazgatója lett, maga is csak olyan kiadvány megjelentetésére vállalkozott ekkor, amely a város elmúlt fél századáról, és nem szűkebben a városegysítésről szólt.⁵ A hatvanadik évforduló egyedüli eredménye pedig az volt, hogy megindult az azóta is megjelenő főváros-történeti szakfolyóirat, a *Tanulmányok Budapest Múltjából* kiadása.

A százéves évforduló lendített a szokottnál is nagyobbat a kérdéskör historiográfiáján, mert akadt egy kiváló történész, Vörös Károly, aki hosszú éveket szentelt a dualizmus kori fővárosi múlt kutatásának. A *Budapest története...* monográfia negyedik kötetén⁶ dolgozó historikus az évforduló alkalmából jelentette meg olvasmányos, ám a már készülő szintézis tudományos eredményein nyugvó könyvét, melynek egyedül a városegysítés volt a tárgya. Ez a „történelmi útkönyvnek” álcázott mű a téma első (és máig az egyedüli) monografikus feldolgozója.⁷

Amint a vázlatos áttekintésünkben is kiviláglik, a főváros 1849 és 1918 közötti historikuma még sok kutatnivalót rejt. Ez a felismerés vezette tanulmánykötetünk szerzőit is, amikor az 1870-es évek Budapestjének egy-egy fontos mozzanatát, néhány különleges epizódját helyezték nagyító alá. Azt tűzték ki célul, hogy feltárva az eredeti levéltári és nyomtatott forrásokat, az elemzések során úgy rekonstruálják a városegysítés eseményét,

hogy egyúttal bemutassák a nagyvárossá átalakuló Budapest történetét is.

A nagyvárosi fejlődés gazdasági és társadalmi feltételei

A hagyományosan kereskedőváros jellegű Pest és a hosszú időn át rezidenciális szerepet játszó Buda egyesüléséből létrejött főváros fokozatosan modern gyárvárossá alakult át, így megteremtődtek a nagyvárossá válás szilárd alapjai. Nem maradt ki a folyamatból a mezővárosias Óbuda sem. Már kezdetől fogva, később pedig egyre inkább az egyesített főváros volt az ország legnagyobb kiterjedésű áru-piac, jóllehet 1873 után nem annyira a kereskedelem, hanem inkább a feldolgozóipar állt a középpontban. A tüzelő (a tűzifa és főként a szén), a gabona, az építőanyag, valamint a vas- és acéláru voltak a fővárosi áruforgalom fő tételei. A város országos és nemzetközi elosztó szerepét tekintve viszont idővel a felkész- és készáru-kereskedelem jelentősége nőtt meg.

A legfontosabb azonban mindeknél a mezőgazdasági nyereségek (gabona, hús) kereskedelmi forgalma. A kereskedelemről az iparra való fokozatos átállás során azonban a mezőgazdaság termékei hamarosan feldolgozott állapotba kerültek be az áruforgalomba. Különösen jellemző a malomipar kivételes konjunktúrája a tárgyalt korszakban. A budapesti malomipar – a legnagyobbak egyike a világon – szinte az egész Monarchia lisztszükségletét kielégítette, a főváros iparfejlesztésének elsőrendű húzóágazata volt a század végéig.⁸ Számottevő a fővárosi húsipar is: a kőbányai sertéshiz-

BUDAPEST

láló 1896-ban százezer sertés tárolására alkalmas teleppé nőtt, és az egész közép-európai régió húsexportját kezében tartotta.

A nagybani kereskedés igényeinek megfelelően az 1870-es éveket követően Budapest az ország pénzügyi központja is egyúttal. Az 1873-as pénzügyi válság megtépázta ugyan a budapesti pénzintézetek többségét,⁹ ám 1880-tól ugrásszerű fellendülés indult meg a banki szférában. Ennek nyomán az 1890-es évek derekán az ország banki részvénytőkéjének és értékpapír-állományának egyöntetűen a *két-harmada*, jelzálogkölcsokeinek pedig *több mint a fele* az ország bankjainak hat százalékát jelentős tizennégy budapesti pénzintézet tulajdonában volt.

Ezek a pénzintézetek kiterjedt jelzálogügyletek lebonyolításával kapcsolódtak be a városépítés finanszírozásába. Az 1890-es évek házépítési és beruházási konjunktúráját éppen a felfűtött jelzálogpolitika tette lehetővé.¹⁰ Az országos, sőt közép-európai kisugárzású budapesti kereskedelem- és hitelügy hatékonysága szempontjából ugyanakkor kulcsfontosságú volt az egyesítés évében megnyitott Budapesti Áru- és Értéktőzsde.

A gyáripari expanzió az 1880-as évtizedtől öltött mind szembeeszkőbb méreteket; így azután a millennium évében az ipar gazdasági súlya már vetekedett a kereskedelmével. Kezdetben a mezőgazdasági feldolgozóipar fejlődött gyors ütemben; az említett malomipar és húsfeldolgozás mellett a szesz- és sörgyártás. Később, az évtized vége felé, a városépítési boom idején a

téglagyártás, továbbá a vas-, gép- és fémipar, valamint a közlekedési eszközök gyártása, egyszóval a nehézipar töltötte be a húzóágazat szerepét. A budapesti iparfejlesztés sajátossága, hogy meghatározói kezdetől fogva a nagyüzemek voltak. Olyan vállalatokról van többnyire szó, amelyek nem mindig felelnek már meg a családi vállalkozási formának: a korszak valóban nagyipari vállalatait rendszerint részvénytársaságokként alapították. A koncentráció itteni mértékét jelzi, hogy 1891-ben a hús munkásnál töb-

bet foglalkoztató üzemek négyötödébe a száz főt is meghaladta a dolgozók száma. Három év leforgása alatt, 1893 és 1896 között pedig ötven százalékkal nőtt a hús munkás fölötti létszámmal dolgozó műhelyek száma. Ugyanakkor a nehézipari részvénytársaságok – keisei megjelenésük ellenére is – 1894-ben már legalább annyi értéket termeltek, mint maguk az egyéni vállalatok.

A budapesti nagyipar fejlődését elősegítette az állam iparpártoló politikája, melynek megszokott eszköze a lakóházépítés terén már kipróbált (és bevált) szubvenció (adókedvezmények nyújtása) volt. Mindezek együttes eredményeként a század végén Budapest vitathatatlanul az ország legnagyobb gyárvárosa: Magyarország népességé-

BUDAPEST

nek 1890-ben csak három százaléka, az iparból élőknek viszont egytizede, a nagyipari dolgozóknak még ennél is nagyobb hányada volt budapesti.

A főváros társadalmát az iparosodás mindjobban polarizálta. 1880-ban az aktív népesség hetvenegy százalékát, 1890-ben kétharmadát alkotják különféle proletár népcsoportok. A magyarországi társadalom vagyoni elitje és más elit csoportjai szintén zömmel itt, Budapesten éltek.

A polarizáltság mellett a gazdaság tőkés szektorainak a fejlettsége hatá-

Az átrétegződés a társadalom egyetlen csoportját sem hagyta teljesen érintetlenül. Az elit körében szembe-tűnő a hagyományos, zömében német ajkú pesti és budai vagyonos polgárság városeyesítést követő deklasszálódása. Az ő helyüket lépésről lépésre újsütetű (parvenű) polgári vagyoni elit foglalta el, gyakorta zsidó származású vagy más bevándoroltak. A legnagyobb fővárosi vagyonok gazdái meghatározott jövedelmi és vagyoni küszöb felett nagy előszeretettel fektették a pénzüket házingatlanokba; ez egyszerre volt oka és következménye az egyesített Budapest századfordulói kifejezetten viharos nagyvárosi fejlődésének.

Megindult az arisztokrácia egy részének, főként politikailag aktív tagjainak a fővárosba költözése. A század végére a Nemzeti Múzeum körüli és a várbeli arisztokrata negyedek lakói a kereskedő-bankár, majd ipari vállalkozó nagypolgársággal együtt alkották a főváros vagyoni elitjének legfelső magját. Több-kevesebb kapcsolatot tartott velük az inkább a politikának, olykor pedig egyenesen magából a politikából élő közép- és felsőközéposztály, amelyhez tartozni egyre vonzóbb a gazdaságilag süllyedő valamikori középbirtokos nemesség leszármazottai számára.

A középosztály gerincét a közép-vállalkozók, a szabadfoglalkozású értelmiség és az egyes tisztviselői állásokat betöltők képezték. Az értelmiség (ügyvéd, orvos, mérnök, pedagógus, művész, újságíró) aránytalanul nagy hányada, *fele*, esetleg még nagyobb

tömege koncentráldott Budapestre. A társadalom végeletes megosztottságára utal, hogy a választóképeséget biztosító adócenzussal meghatározott középosztály és jobb módú kispolgárság a budapesti népesség legfőljebb öt-hat százalékát alkotta. A század végéhez közeledve a választópolgárság is átalakult kissé, mivel egyre többen tartoztak közülük immár a kispolgársághoz. (A cenzusos választójogon nyugvó politizálás sajátosságait Szabó Dániel mutatja be az 1872-es országgyűlési választások fővárosi lefolyását rekonstruáló tanulmányában.)

A kispolgárság többségének azonban ekkor is legfőljebb csak vágyálma volt a biztos középosztályi jövedelem és az annak megfelelő életmód. Ennek a kispolgárságnak, a főváros vállalkozó és értelmiségi középosztályának, valamint tőkés nagypolgárságának igen tekintélyes hányada volt zsidó származású. Ennek az is oka, hogy a zsidóság aránya a teljes budapesti népességben számottevő volt: megközelítette az egyötödöt. Nem egyedül a zsidóság feltűnően magas képviselési súlya tette Budapest társadalmát multietnikussá, hanem méginkább az, hogy Pest és Buda törzssökös népessége – a két város török kiűzését követő újrabenépesítéséből fakadóan – nagyjából német ajkúakból állt. Az 1770-es évek vége felé Pest lakosságának egytizede, a budai népesség ennél kisebb hányada volt magyar anyanyelvű. A magyarok beköltözését adminisztratív akadályok nem gátolták ugyan, de polgárjogot idegenek (beköltöző magyarok) mindig is nehezebben nyerhettek, mint az őshonos (a német) népesség. Ráadásul a XVIII-

rozta meg a társadalmi tagozódást. 1880-ban a kereső népesség több mint kétötöde, egy évtized múlva már a felét is meghaladó hányada élt ipar-forgalmi foglalkozása vagy jövedelme után. A házicselédek feltűnően magas aránya pedig abból adódott, hogy Budapesten számottevő volt a cselédtartó középpolgárság.

A roppant gyors ütemű népességnövekedés, az, hogy a városeyesítés körüli alig 300 ezer fős budapesti lakosság szám 1896-ig valamivel több mint a duplájára emelkedett (618 ezer); továbbá az ezzel együtt járó tömeges beáramlás, sőt nemritkán elvándorlás volt az oka, hogy a mobilitás gyakori tapasztalatként rögzüljön a kortársak tudatában.

XIX. század fordulójáig úgyszólván csak katolikusok telepedhettek be Pestre és Budára, ami az Alföld református felekezetű magyarságát eleve kirekesztette a lehetséges bevándorlók köréből.¹¹ Az új bevándorlók szintűgy sok német ajkú, illetve szlovák és egyéb elemmel gazdagították a népesség már korábban is színes palettáját. Amilyen mélyen meghatározza a fővárosi társadalmat az etnikai, s egyúttal kulturális (felekezeti) pluralitás, olyanira jellemző rá az akkulturáció (a nyelvi elmagyarosodás) és vele az asszimiláció hihetetlenül gyors lefolyása is. E folyamatok eredményeként az 1870 körül még kifejezetten „magyartalan”, és a fővárosi rangra ezért egyesek által legalábbis „méltatlannak” tartott Pest-Buda a század végén nyelvében már erősen homogénnek (magyarnak) tetszik. 1890-es adatok szerint a budapesti népesség kerekén kétharmada vallotta a magyart az idő táj anyanyelvének. Igaz, közülük nem mindenki asszimilálódott maradéktalanul, az akkulturációt tekintve viszont Budapest vitathatatlanul hatékony olvasztótégelynek bizonyult.¹²

A népesség abszolút többségét alkotó bér munkások két jellegzetes típusa az ipari–kivált a gyáripari–proletár és a hajadon házcseled. Budapest volt a kor legnagyobb kiterjedésű ipari és házcseled-munkaerőpiaca; mágnesként vonzotta a munkavállalókat az ország minden tájáról, olykor még távolabbról is. A proletariátus–melynek létszáma 1870-ben a százazert sem érte el, 1890-ben viszont már közel járt a kétszázezerhez–a főváros felettebb heterogén társadalmi csoportja. Éppúgy megtaláljuk benne a

jól kereső, konszolidált körülmények közt élő, kispolgári eszmények iránt fogékony külföldi eredetű gyári szakmunkást, mint a bizonytalan helyzetű, gyakorta munkanélküli, rendszerint al- és ágybérletben tengődő és folyton vándorló építőipari segédmunkást, a napszámosokat, vagy a hozzájuk sokban hasonló házcseledék tízezrekre rúgó, népes seregét. A nagyvárossá válás demográfiai mozgatórugója éppen az utóbbiak nagy tömegeinek szakadatlan Budapestre áramlása volt.

Budapest mint nemzeti kulturális központ

Az egyesítés, amint arról már szó esett, a kifejezetten németes kultúrájú (nyelvű) Budából és Pestből teremtette meg a nemzeti fővárost. Budapest nem magyar nyelvi-kulturális arculatát ugyan előbb tovább színesítette a nagyváros fő növekedési forrása, a tömeges bevándorlás, mégis: a város elmagyarosodása gyors eredményeket ígért és hozott. Döntően azért, mert Budapestet éppen akkor tették meg az ország politikai központjává, amikor a nemzetállam-építés éppoly fontos ügynek számított, mint a gazdasági-társadalmi polgárosodás programja.

A nagyvárosiasodás folyamata tehát a nemzeti kulturális szerepkör követelményei által meghatározott keretek között bontakozott ki 1873-at követően. Elsőként a magyar nyelvű felsőoktatás kiépítése vett komoly lendületet, a hallgatók száma a millennium táján már duplája (4100) a két évtized-

del korábbinak. A tudomány- és a műszaki egyetem mellett kibővült (vagy éppen megindult) az orvosi és állatorvosi egyetemi képzés, a felsőfokú tisztképzés (Ludovika), illetve a gazdasági képzés (Kereskedelmi Akadémia).

A tudományos kutatás fellendítésére külön kutatóintézetek is alakultak az egyetemek mellett, 1869-ben a Földtani Intézet, 1870-ben a Meteorológiai Intézet, 1880-ban az országos Filoxéra Kísérleti Állomás, 1892-ben pedig az Országos Chemiai Intézet és Központi Vegykísérleti Állomás.

A tudományos élet szakmai egyesületei is kivétel nélkül Budapesten és zömmel éppen az egyesítést követő évek során alakulnak: a Magyar Földrajzi Társaság (1872) a Budapesti Philológiai Társaság (1874), a Magyar Jogászegylet (1879), a Magyarországi Néprajzi Társaság (1885) vagy a Matematikai és Fizikai Társulat (1892).

Figyelemre méltó a közgyűjtemények fejlődése is. Nem véletlenül, hiszen ezek az intézmények különösen lényegesek a nemzeti identitást megalapozó tudományosság szempontjából. Az 1802-ben alapított Magyar Nemzeti Múzeum az Országgyűlés anyagi támogatásával korszakunkban indult észrevehető fejlődésnek. 1874-ben újjá-

szervezik az Országos Levéltárat, 1877-ben felállítják az Országos Tanszer Múzeumot, 1887-ben megnyílik a Fővárosi Múzeum, szintén ebben az évben alakul át a Fővárosi Levéltár irattárból történeti archívummá, s végül 1892-ben kezdik szervezni a XX. század elején megnyíló Fővárosi Könyvtárat. Könyvtári téren különben a főváros már ekkor az ország tényleges központja: a millenium évében a Széchényi Könyvtár állománya félmillió kötet, és száztíz működő könyvtárat tartanak nyilván a városban.

A magyarosodó Budapest talán legfontosabb kulturális médiumai: a sajtó, a könyvkiadás és a színház. Az egymás után részvénytársasággá átalakuló nagy kiadóvállalatok mind ekkoriban jöttek létre, többek között az Athenaeum, a Franklin társulat, a Pallas, a Singer és Wolfner vagy a Révai Testvérek. A felsorolt cégek lesznek a magyarországi könyv- és folyóiratkiadás meghatározó intézményei a következő közel egy évszázad során. Némelyikük a folyóirat mellett (*Vasárnapi Újság*, *Új Idők*) napilapok megjelentetésére is vállalkozik (*Pesti Napló*, *Kis Újság*). 1878-ban indul a Légrády Testvérek kiadásában a *Pesti Hírlap*, 1887-től jelenik meg Rákosi Jenő orgánuma, a *Budapesti Hírlap*. Jóllehet

BUDAPEST

a *Budapesti Hírlap* és a régebbi fővárosi sajtótermékek mind-mind országosan terjesztett lapok, a példányszámuk ennek ellenére sem túl magasak, hiszen ekkor még kizárólag előfizetés útján lehet a napilapokhoz hozzájutni.

Budapest színházi életében 1870 után mind szembeötlőbb a műfaji differenciálódás folyamata. A magyar nyelvű színjátszás központja a Kerepesi (ma Rákóczi) út elején álló Nemzeti Színház, amely népszínműveket, operetteket, klasszikus drámákat és operákat egyaránt bemutat. A Népszínház átadásával (1875) a mai Blaha Lujza téren (ez lesz később a Nemzeti otthon) a népszínmű és az operett kikerül a Nemzeti repertoárjából. Az Operaház Andrassy úti palotájának átadásával (1884) az operajátszás is önállóul végre. A Német Színház épületének 1889-es leégése viszont pontot tesz a nagy múltú pesti és budai német színjátszás történetének végére.

A középítkezések következményeként a kor neves akadémikus festőit és szobrászait megbízások tömegével halmozták el (Lotz Károly, Benczúr Gyula, Székely Bertalan).¹⁵ A festők és a szobrászok tágabb köre az 1877-ben az Andrassy úton átadott Műcsarnok kiállításain jutott némi nyilvánosság-hoz.

A zenei életben az állami és a magánmecenatúra egyaránt szóhoz jutott. Az 1867 óta működő Nemzeti Zenedét 1875-ben váltja fel az állami beruházásként épült, Liszt Ferenc pártolta Zeneakadémia, amely 1877-ben kap méltó otthont az Andrassy úton. Ugyanakkor társadalmi alapon szer-

veződött még 1853-ban a Filharmónia Társaság, amely az 1890-es években nyolcvantagú szimfonikus zenekart tartott fenn. A kórusmuzika terén pedig a pesti Zenekedvelők Egylete, valamint a Budai Zeneakadémia Egylet vitt meghatározó szerepet.

Az oktatás terén mindenekelőtt az elemi és a középfokú oktatás szervezeti fejlődése és hatókörének számottevő kibővülése volt fontos fejlemény az Eötvös-fele népiskolai törvény (1868) utáni időszakban. Az 1873/74-es tanév 67 fővárosi elemi iskolájával szemben 1896/97-ben 151 iskola fogadta a hetven százalékkal több tanulót. A szakképzést tekintve 1884 hozott átöröztést, midőn segédképzés céljából beindultak az iparos- és kereskedő tanonciskolák. A felsőbb iskolatípusok közül a polgári iskola fejlődött legerőteljesebben: az 1873/74-es tanév kilenc polgári iskolájával szemben a millenium évében már 27 ilyen intézményben tanulhatott a közben hétszeresére duzzadt diákság. A klasszikus nyolcosztályos középiskolát a gimnázium és a reáliskola képviselte. Budapestnek 1876-ban még csak három gimnáziuma és négy reáliskolája volt, 1896-ig azonban számuk összesen tizenkettőre emelkedett, s ezzel együtt megnégyszereződött a tanulói létszám is.

Az alfabetizáció előrehaladását, valamint az iskolázottság javulását tekintve oly fontos negyedszázadban az alsó és középfokú iskolai képzésben részt vevő diákok száma együttesen száztíz százalékkal nőtt a fővárosban. Így azután az írni-olvasni tudás a hat éven felüli népességben az 1870. Évi hetvenről nyolcvan százalék fölé emelkedett a század vége felé.

BUDAPEST

A tömegkultúra szórakozással és önműveléssel kapcsolatos szféráját fokozott heterogenitás jellemezte ebben az időben. Egymás mellett és egymástól szinte tökéletesen elszigetelve élt a törzsök pest-budai német kispolgárság városi kultúrája, a bevándorló magyar kispolgárság és munkásság vidékies magyar kultúrája, az ugyancsak bevándorló idegen ajkú, esetleg külföldi eredetű ipari munkásság németes vagy szlávos kultúrája, és nem utolsósorban a tömegesen beáramló zsidó kispolgárság jiddis nyelvhez kötött, sajátos kultúrája.¹⁴ Ebben a közegben jutott szerephez a magyaros, egyúttal asszimiláló erejű tömegkultúra is, aminek egyik jellemző megnyilvánulása a nagyvárosi népies tömegzene (erről Sárosi Bálint szól elemző módon tanulmányában).

A tömegkultúra szervezeti kereteit egyfajta kettősség határozta meg. Fennmaradtak és folyamatosan bővültek a kulturális öntevékenység különféle formái, s újdonságként teret hódított az egyesületi formába szervezett önművelés és szórakozás. Ugyanakkor mind jobban terjedt a kultúra tisztán kereskedelmi árucikként való adásvétele is. Ezt a kettősséget egyszerre jutatta kifejezésre a szórakoztató központtá váló Városliget, és kivált a virágkorát éppen a városegysítést követő évtizedekben élő Vurstli. A Vurstliban a népi szórakozás hagyományos formái iránt tömegesen megnyilatkozó igényt immáron valódi (kis)vállalkozók elégítették ki.¹⁵

A tömegkultúra prizmáján át felárul társadalmi sokféleség általában is arra figyelmeztet, hogy ne tekintsük magától értetődő adottságnak a budapesti élet és vele a budapestiek egyöntetűségét. A városok egyesítése talán még nyilvánvalóbbá tette a közöttük eleve fennálló különbségeket, a különpesti, a különbudai és a különóbudai értékek és életviteli elvek szembeszökő eltéréseit. Az 1873 után hamar kibontakozó viharos nagyvárosi növekedés újabb és gyökeresen másfajta belső megosztottságot eredményezett, ám vélhetően enyhítette az öröklött „városrészi” partikularizmusok merevségét.

JEGYZETEK

- 1 Szekeres József: Nagy-Budapest kialakulásának előzményei. *Tanulmányok Budapest Múltjából XXV.* Budapest, 1996, 282-283. old.
- 2 Thomas Bender – Carl E. Schorske: Budapest and New York compared. In Thomas Bender – Carl E. Schorske (szerk.): *Budapest and New York. Studies in Transformation, 1870/1930.* Russel Sage Foundation, New York, 1994, 1. o.
- 3 Horváth J. András: Budapest Főváros Levéltárának története. BFL, Budapest, 1996, 70. o.
- 4 Gárdonyi Albert (összeáll.): A főváros egyesítésére vonatkozó okmányok gyűjteménye. Budapest Székesfőváros Közönsége, Budapest, 1913.
- 5 Gárdonyi Albert: Ötven esztendő Budapest székesfőváros történetéből (1873–1923), K. n., Budapest, 1925.

- 6 Vörös Károly (szerk.): Budapest története. IV. köt. Budapest története a márciusi forradalomtól az őszirózsás forradalomig. Akadémiai kiadó, Budapest, 1978.
- 7 Vörös Károly: Egy világváros születése. Kossuth, Budapest, 1973.
- 8 Sándor Vilmos: A Budapesti nagymalom-ipar kialakulása (1839–1880). Tanulmányok Budapest Múltjából XIII. Budapest, 1959, 315§. old.
- 9 Kövér György: 1873. Egy krach anatómiája. Móra, Budapest, 1986. (Kozmosz Könyvek.)
- 10 Gyáni Gábor: Bérkaszárnya és nyomortelep. A budapesti munkáslakás múltja. magvető, Budapest, 1992, 40–43. old.

111
K É K

- 11 Gyáni Gábor: Asszimiláció és akkulturáció a századfordulós Budapesten. Regio, 1995, 1-2. sz., 01–114. old.
- 12 Uo.
- 13 Például Bakó Zsuzsa: Székely Bertalan freskói. In Zádor Anna (szerk.): A historizmus művészete Magyarországon. MTA Művészettörténeti Kutató Intézet, Budapest, 1993, 242–249. old.
- 14 Vörös Károly: A művelődés és a kulturális élet alakulása Budapesten (1873–1945). Tanulmányok Budapest Múltjából XX. Budapest, 1974, 97-98. old.
- 15 Granasztói Péter: Tömegszórakozás a Városligetben – A Vurstli. Budapesti Negyed, 16-17 sz., 1997. nyár-ész, 163-191. old.

Mit kell azon érteni, hogy a nagyváros nyilvánosság-szférája funkcionálisan egyszerűsödik, miközben határozottan elkülönülnek egymástól a kifejezetten a magán- és a nyilvános viselkedésnek fenntartott téralakzatok? Mindenekelőtt arra kell itt gondolni, hogy például az utcai és egyéb köztér nem tolerálja többé a magánéleti megnyilvánulásokat, vagy legalábbis csökken az esélye minden magánéletinek minősülő életfunkció ottani megjelenésének. Holott a megelőző századokban az utca minden to-

életviszonyok materialis elemeinek a fejlődése (a civilizálódás) és egyéb fejlemények nyomán mindinkább megszilárdult a világ külsőre és belsőre szétágazó rendje. A 19. század végén azután szinte általános az az érzület, hogy az egyes egyént komolyan veszélyezteti, fizikai és erkölcsi tekintetben egyaránt sérti az utcai élet nyilvánossága.³⁸ A szóban forgó folyamat az angolszász országokban vált végletessé (viktorianizmus), jóllehet mindenhol mélyreható következményekkel járt a nagyvárosok, első helyen a fővárosok tárgyi fel-

A nyilvánosság pluralizálódása: városi mikroterek* (részlet)

113
K É K

vábbi nélkül egyaránt szolgált a köz- és a magánélet (persze ekként talán nem is definiált) terepe gyanánt. „Ez a középkori utca – jegyzi meg Ariés –, akár a mai arab utca, nem ellentétes a magánélet intimitásával, e magánélet külső meghosszabbítása, a munka és a társadalmi kapcsolatok családi kerete. Amikor a művészek viszonylag megkésve megpróbálják a magánéletet ábrázolni, először az utcán ragadják meg, mielőtt követnék a ház belsejébe. Nagyon is lehetséges, hogy a magánélet legalább annyira, ha nem inkább az utcán zajlott, mint a házban.”¹

Az individualizmus szelleme, az intimitás belső szükségletté válása, az

építésében és térszerkezetében. Egészen más külső illette meg – stílusát tekintve is – a középületeket, mint a csak lakás céljára emelt közönséges épületeket; ráadásul az egyik és a másik térbelileg is jól elkülönült egymástól, mint lakónegyed és üzleti vagy kormányzati negyed.

De nemcsak erről van szó. A körút és a sugárút, a 19. századi modern urbanitás e két szimbólumértékű zeniális találmánya s egyúttal megtestesülése, gyakorlati funkcióknak is kiválóan megfelelt. Túl azon a közismert katonai megfontoláson, hogy az utak kiszélesítésével és a külvárosok rendszertelenül épített negyedein való ke-

¹ In: Gyáni Gábor: Az utca és a szalon. Bp., 1998. Új Mandátum. 34–37. old.

resztülvezetésével hatékonyan vessenek gátat a lázadásra hajlamos városi népesség barikádépítő lehetőségeinek, ez a városi térszerkezet (utcahálózat) volt egyszersmind a legmegfelelőbb a nagyvárosi ember- és árutömeg gyors áramlásához-áramoltatásához is. Az utca e formájával vált valósággá a járművek előretörése a gyalogosok rovására, ekkor és itt vette kezdetét az utcának egyoldalúan a járműforgalom céljaira történő kisajátítása. Ez viszont parancsoló követelménnyé is tette a forgalomban részt vevők, az emberek és

póját kényszerítette rá a városiakok időbeosztására, hogy „mozgó káosz” változtassa, lényegítse át a modern nagyváros, a metropolisz életét.⁵

Az imént mondottakból következik, hogy az utca mint a nyilvánosság színtere, aligha játszhat többé átfogó szerepet; immáron nemcsak a magánéleti, de a szociabilitást megengedő „közéleti” viselkedésformáknak is mindinkább ellenségévé lesz. A találóan a sivatag képzetével jellemzett század végi párizsi körút és sugárút⁴ mellett, – ám térben tőle elkülönülve, – így kezdtek megsokszorozódni azok a nyilvános társas élet céljait szolgáló közterek, amelyek utóbb pótolják az utca kieső nyilvánosságát. Azt nem állítjuk, hogy a 19. században születő modern nagyváros elsőként hozta létre a közterület egymástól egészen elváló, speciális résztevékenységeknek fenntartott mikrotereit. Korábban sem volt teljesen ismeretlen, hogy a köztér adott válfaja egyetlen meghatározott tevékenységet szolgált ki. Ami viszont kétségkívül újdonság, az a specializált terek számbeli megszorodása és merrev „szakosodása”⁵

A résztevékenységeknek megfelelő egyfunkciós mikroterek kialakulása mögött döntő tényezőként hatott a munka- és a lakhely terjedő (vélegessé soha nem való) szétválása, tudniillik, hogy a családi gazdaság mind többek életében családi bér gazdasággá, majd családi fogyasztási gazdasággá alakult át, s a munkavégzés térbelileg is az otthonon kívül koncentráldott. A városi nyílt terek használatát illetően ennek mélyreható következményei

vannak. De túl ezen, városi parkok, folyó- és tópartok, hegyek és városkörnyéki erdők stb. adtak fokozatosan otthont a természeti környezettől mindinkább elidegenedett városiakok munka utáni időtöltésének, hogy a természettel való újratalálkozás vágyának hódolhassanak. A hétvégi kirándulás szokásának elterjedése igen prózai velejárója a modern nagyvárosi ember életvitelének. „A szabadidős tevékenységek modelljei nemcsak a városon belüli lehetőségek és magatartások változásait tükrözték vissza, hanem az azon túli környezethez való új viszonyt is. Ebben az időszakban (az 1920-as években – Gy. G.) az olyan nyílt terekre, mint a Casa de Campo vagy a Sierra Navacerrada, történő kijárások mind divatosabbak. Hegymászás, síelés és a természetimádat... mind részei lettek a liberális polgárságot képviselő ifjak életmódjának” – olvasuk egy Madridról szóló tanulmányban.⁶

Továbbá: adott épületek afféle közenteriorok módján – a félnyilvánosság keretei között – kezdik kielégíteni a társas együttlét, a közvetlen, ám nyilvános érintkezés nem lanckadó szükségletét. Itt, ezekben az épületekben rendezkednek be a társadalom vagyoni és presztízshierarchiáját leképező klubok, kaszinók, olvasókörök, munkásotthonok, egyéb társaskörök nyilvánosság fórumai. Szintén a nyilvánosság zárt térbe kényszerített formájaként honosodik meg a kulturális intézmények egész sora, a régóta létező színházakhoz felzárkózó könyvtár, képtár, múzeum vagy a cirkusz és századunkban a mozi stb. Látozóik bennük egyéni érdeklődésü-

a járművek összehangolt mozgását. A szabályozás arra irányult (és irányul ma is), hogy fennakadás nélkül biztosítva legyen a mozgások koordinált folytonossága. A folytonosság fenntartásának szükségessége minősíti funkciótlannak a pusztá lézengést, a tömegmozgásokat akadályozó „értelmetlen” utcai jelenlétet. Az összevissza tartó mozgások koordinálásának várva várt technikai megoldását – távlatosan – az 1905 körül elsőként az Egyesült Államokban alkalmazott közlekedési lámpa hozta meg. Az így szabaddá tett, ugyanakkor megrendszabályozott utcai (körúti és sugárúti) ember- és járműforgalom ettől a pillanattól kezdve felrúgott minden idő- és térbeli korlátot; a város összes zugába behatolva a maga tem-

ket egyénileg, nem feltétlenül közösségi módon, viszont elvileg mindenki által egyaránt hozzáférhető helyen (közös helyiségben) elégíthetik ki. Aminek egyedül csak az képezheti akadályát, hogy a látogatásukért (használatukért) követelt anyagi hozzájárulást, a belépti díjat széles néprétegek sokáig nem tudták megfizetni.

A nyilvánosság szociális-fizikai terének újabb sajátos változatát a fogyasztási szükségletek egyéni, de közösségi keretek közötti kiszolgálására specializált éttermek, kocsmák, bárók, egyéb énekes vagy táncos szórakozóhelyek, valamint az üzletek és kivált az áruház alkotják. Nem feledhetők végül a „közlekedő ember” funkcionális térigényéből megszülető nagyvárosi vasúti pályaudvarok,⁷ melyekhez századunkban buszpályaudvarok és a repülőterek csatlakoznak. A vasúti pályaudvarok ugyan csak egyetlen funkció céljából épültek a múlt század derekán és második felében, gyakorlatilag viszont tágabb nyilvánosság szerepet olvasztottak magukba. A pályaudvari élet elengedhetetlen kellékei, az étterem (helyesebben csak resti), a postahivatal, a boltok stb. mind-mind hozzájárulnak ezen intézmény funkciógazdagodásához.

A magánéletől elkülönülő közszférának és a köztérnek ez a szétaprózódása ugyanakkor oldotta is a nyilvános viselkedést erősen gúzsba kötő polgári kódokat. Az utóbbiak az önfegyelem, a visszafogottság, és az idegenek, tehát a nagyvárosok tömegtársadalmát alkotó individuumok közötti személyes érintkezés erős korlátozása jegyében változtatták – Sennett kifejezésével – „holt térré” a nyilvános

megjelenés színtereit. Persze csak lazított e kódok merevségén, de nem helyezte azokat hatalyon kívül. Ám a változatok vizsgálata nem tartozik futó áttekintésünk körébe. Annyit azért megjegyezhetünk, hogy a viselkedés, a nyilvánosság számára szóló magatartás új értelme korántsem tekinthető spontán folyamatok eredményének, mert nagy része volt benne az irányításnak, a hatalmi eszközökkel kikényszerített alkalmazkodásnak, a morális ideológizálással kísért rendőri erőszaknak. Beszédes példái ennek a köztér használatával kapcsolatban megfogalmazott helyi szabályozások, városi törvények és maga a mindennapi rendőri gyakorlat.

Igen leegyszerűsítsenénk a képet, ha a „magán” és a „köz” fogalmainak elválását elintéztünk gondolnánk az otthon és a rajta kívüli világ kettősségével. Nemcsak azért nem kielégítő ez a beállítás, mert maga a külvilág is – láthattuk – különböző minőségű terek sokaságára osztódott szét, melyek a merev oppozícióban szemlélt magán- és közszféra kisebb vagy nagyobb fokú elegyítését valósították meg. Ha az utcat tekintjük a köztér legszemélytelenebb, legsemlegesebb megnyilvánulásának, mennyivel több a személyes és szociális elem az olyan fényvilágos köztérben, mint amilyen a kávéház, nem is beszélve például az exkluzív klubok, kaszinók világáról. De jellemző különbségek állhatnak fenn e tekintetben ugyanazon „köztér” használói között is. Merőben másként viselkedik az étteremben (szórakozóhelyen) az alkalmi és a törzsvendég, illetőleg az,

akinek ez a munkahelye (pincér). Az utóbb említett személy számára a semleges, idegenekkel benépesített köztér már szinte személyes jelleget ölt, melyben „otthon” van, amely tehát már inkább félprivátnak bizonyul számára.⁸

De azért sem elégedhetünk meg az otthon és a rajta kívüli világ kettősségének pusztá feltételezésével, mert a privátnak számító otthoni világ sem egészen mentes a „köz” és a „magán” dichotómiájától. Újfont az angolszász országok múlt századi fejleményei mutatják legplasztikusabban, hogy az

otthon falai között is bekövetkezett a terek feldarabolása s megsokszorozódása. A tágas közép- és nagypolgári lakásokban, majd idővel a kontinensen megszokottnál jóval nagyobb munkáslakásokban is megfigyelhető a helyiségek, a szobák funkcionális megosztására való törekvés. Mindenekelőtt elkülönült egymástól a család és a háztartás lakrésze – az utóbbi, a konyhán kívül, felölelte a cselédszemélyzet szobáit is. A családi lakrészt tovább differenciálta a kor és a nem: a felnőttek éppúgy elkülönültek a térben a gyerekektől, mint amennyire a felnőtt férfi és nő szintén külön húzódott a lakás egy-egy szögletébe. Sőt a közösen használt helyiségek is szegregálódtak nemek szerint: az ebédlő inkább a fér-

fiak, a szalon inkább a nők szférájához tartozott. Számunkra itt most mégis az a döntő, hogy rámutassunk: az otthon privát terén belül is kialakult a „magán” és a „köz” megosztottsága. A „családi szobák” állományán belül a hálószoba képviselte a teljes intimitást és a szalonban valósult meg az otthonba becsempészett nyilvános tér. Már maga a helyiség eredete is beszédesen vall erről. Mint az amerikai szalonokról írott könyvében Grier igazolja, a lakások szalonjait időben megelőzte és megelőlegezte a nyilvános szalon. Ez

BUDAPEST

minden esetben a nyilvános szalonok leszámítottja. Tény viszont, hogy értelmük és szerepük mindenhol teljesen azonos: csak és kizárólag házi társas összejövetelek céljaira használják, köznapi használatára nincsen példa. Mint az otthon külvilág felé fordított arca, a szalon különösen alkalmas a hivatkozásra, a magamutogatásra, a reprezentációra. Innen ered, hogy ebbe a helyiségbe zsúfolják a legtöbb értékes bútort és dekorumot, ide összpontosul egy-egy otthon ingóságából az értékek zöme.¹⁰

Általánosságban érvényes, jegyzi meg Daunton, hogy minél inkább differenciálódik a lakáson belüli tér, annál nagyobb hangsúlyt kap a magán- és a közszféra közötti szigorú különbség.¹¹ De vajon milyen ökológiai struktúra és szociális térszerkezet képezi ennek a hátterét?

- 3 Marshall Bermann: i. m. 159. o.
- 4 Zola nevezi így a 19. század végén Párizst. Lásd Anthony Vidler: i. m. 100. o.
- 5 P. M. Hohenberg – L. H. Lees: *The Making of Urban Europe 1000–1950*. Cambridge, Mass., 1985. 293. o.
- 6 Pilar Folguera: „City Space and the Daily Life of Women in Madrid in the 1920s.” *Oral History Journal*, 13, 2, (1985), 53. o.
- 7 A 19. századi nagyvárosi pályaudvarokról lásd Donald J. Olsen: i. m. 69, 161–162, 171–172 és 177. o.
- 8 Ennek jellegzetes eseteit tárgyalja Lyn H. Lofland idézett művében.
- 9 K. C. Grier: *Culture and Comfort: People, Parlors, and Upholsters, 1850–1930*. University of Massachusetts Press, 1989.
- 10 C. E. Clark, jr.: „Domestic Architecture as an Index to Social History: the Romantic Revival and the Cult of Domesticity in America, 1840–70.” *Journal of Interdisciplinary History*, 7, 1, (Summer 1976), 33–56. o.
- 11 M. J. Daunton: „Housing.” In F. M. L. Thompson (ed.): *The Cambridge Social History of Britain 1750–1950*. Vol. 2. Cambridge, 1990. 207–208. o.

116
K É K

utóbbi, mint szállodák, vasúti szerelvények, gőzhajók tartozéka, igen gyakori a múlt század második felében az Egyesült Államokban. Ezeknek a szalonoknak alapvető szimbolikus funkciójuk volt, hogy a középosztályi kifinomultság és elkülönültség látható megnyilvánulásaiként szolgáltak.⁹

Nem állítom, hogy a középosztályi otthonok univerzális lakrésze, a szalon,

JEGYZETEK

- 1 Philippe Ariés: „A gyermek és a családi élet az ancien régime korában.” In: *Uő: Gyermek, család, halál. Tanulmányok*. Bp., 1987. 213–214. o.
- 2 François Bedarida – Anthony Sutcliffe: „The Street in the Structure and Life of the City. Reflections on Nineteenth-Century London and Paris.” *Journal of Urban History*, 6, 4, (1980), 387. o.

A magyar kabaré a tízes években és a század első évtizedében kapcsolódik a kor liberális-polgári irányzataihoz – sok szerzője gondolkodásában progresszív, mint ahogy a műfaj, fiatalosága folytán, természetesen az. Nálunk vannak világszínvonalú tehetségek, akik kabarészerzők: Molnár, Lengyel, majd később Szőke Szakáll (Vadnay is, mint Szőke Szakáll Hollywoodban kötött ki, de kevésbé ismert); azonban nincs Pesten Thristan Tzara, aki dadaista kabaréban működik (a tízes-húszas években Hugo Ball-lal) és

szág és a világ viszonyában; és megváltozik a kabaréközönség is – a kabaré az alsó-középosztály ízlésvilága felé tolódik azáltal, hogy a Nyugatosok lassan kezdik elhanyagolni ezt a műfajt (Babits 1927-es kinevezése a Baumgarten-alapítvány kurátorává anyagilag kevésbé kiszolgáltatott helyzetbe hozza őket.) Ebben a korban Vadnay László, Harmath Imre, Harsányi Zsolt, Szőke Szakáll, Rejtő Jenő válnak a legjelentősebb kabarészerzőkké. Nagy Endre fénykora 1908-tól (Bonbonniere), még inkább

Kozma György

A pesti kabaré*

(részlet)

nincs Tucholsky vagy Brecht, mint a kor Németországában, akik nemcsak progresszívek és tehetségesek voltak, de „magas művészett” is váltak az utókor számára – talán ezért (is) mert az ő közösségük, a nyugat-európai középosztály évszázadokkal korábban kezdte el úgy csiszolni humorát, mint iparát, hogy ne ártson, építsen is, akkor is, ha érthetetlen vagy ijesztő.

Pesten nem könnyű viccelni – már Molnár is panaszkodik 1932-ben a Színházi életnek, hogy „Ha valaki hidegen köszön, már nem is kérdezem az okát, bizonyosan valami vicc jutott a fülébe, amit én találtam ki róla...”

A húszas-harmincas években megváltoztak az arányok Magyaror-

1910-től (Modern Színház) kezdődik. 1912-ben a Royal Sörkabaré ad ott-hont a nem-nagyendrei kabarének (de azért Nagy Endre is fellép itt); a Nagy Endre utáni sztárok, Békeffi és az előbb említettek itt válnak ismertté.

A húszas évek híres kabaréi: az Apolló és az Andrássy úti (1925-ig Nagy Endre Teréz körüti Színpada is jelentős, itt születik majd meg a Hacsek és Sajó, Herceg Jenő és Komlós Vilmos tolmácsolásában).

1924-34. között működik a Blaha Lujza Színház – s a konferanszié: Békeffi László.

Az első világháború alatt három stabil kabaré működött; a második világháború idejére is három kabaréja

117
K É K

* In: Kozma György: A pesti kabaré. Bp., 1984. Művelődéskutató Intézet, 23–24., 37–38. p.

van a fővárosnak (és több rövid életű vállalkozása is), a Komédia Kabaré, a Kamara varieté és a Pódium, amely 1921-től 1923-ig Nagy Endre vállalkozása volt, és 1936-ban indította újra Békeffi László.

A háború előtti kabaré egyrészt a melodramatikus jelenet-építéssel működő házassági bonyodalmakról szól (dramaturgiai szempontból a legprofitibbnak Rejtő és Szőke Szakáll mellett Forró Pál tűnik, csak kevésbé szellemes), és így a témán keresztül a kabaré vállalja azt a szerepet, hogy kifeje-

zője legyen egy olyan kultúrának, amelyben az emberek viszonya szexualitásukhoz – enyhén szólva ambivalens. Ezen kívül természetesen szinte minden, a korabeli közönséget foglalkoztató probléma felmerült a kabaréban: a paródiában a „magas kultúrához” való viszony természetes kétértelműsége fogalmazódik meg; s különösen érdekes a kabarének a divathoz való viszonya, szereplői mindig élen járnak a divatokban, s mégis állandóan kifejezve konzervatív közönségének közízlésében a minden újtól (így a technikai újdonságoktól) való ösztönös idegenkedését.

1901-1955-ig hetvennégy kabarévállalkozás nyílt Budapesten. A tízes évektől kezdve mindig volt egyszere-

BUDAPEST

két-három – néha négy-hat – kabaré, havonta változó műsorral. 1945 és 1949 között hét kabarévállalkozás indult, majd az ötvenes évek elején megnyílt a Vidám Színpad.

Egy ideig monopóliumhelyzetben volt, de hamarosan megnyílt kamara-színpada, a Kis Színpad, és 1954-től ismét kabaréként működött a 39-ben alapított Kamara Varieté.

Az 1945-ben nyílt Pódium Kabaré felvonultatta a háború utáni kabaré nagyjait.

1946-ban működött Alfonso vezetésével a Thököly úti Sportcsarnokban a Népvarieté. 1945-ben újra megnyílt az Arizona (Básti volt a rendező) és a Royal-Revü Varieté, ahol Karády Katalin is fellépett.

1954-ben nyílik a Budapesti Varieté is (Kálvária tér 6.), Nádasi, Zágón, Bondy Endre és Tabi László szorul ide.

1955-ben a Kis Színpad a Vidám Színpad Kamaraszínháza lesz és Darvas, Királyhegyi, Szenes dolgoznak a műsorban.

1956-ban Kijavítjuk a történelmet címmel játszó a Kamara Varietében Nádasi László kabaréját, és újra műsorra tűzik Szőke Szakáll Vonósnyegyesét.

A Vidám Színpadon Darvas Szilárd konferál a Mi van a függöny mögött című áprilisi műsorban, novemberben Lehet beszállni címmel konferálja a műsort Kellér Dezső. A szerzők: Alfonsó, Nádasi, Királyhegyi, Stella Adorján, Karinthy, Tardos Péter, Halász Rudolf, Fényes Szabolcs, Szenes Iván. A kamaraszínházban irodalmi

összeállítás megy, klasszikus kabarékból – ismét megjelenik Molnár Ferenc neve Móricz, Karinthy és József Attila mellett.

A Budapesti Varietében Humor Expressz címen Bodor Zoltán, Halász Rudolf, Kovács Dénes, Kisjő Sándor kabaréja fut, Ferrari Violetta és Kazal László magánszámaival.

1957-ben a Kis Színpadon Molnár-Kellér A doktor úr című bohózatát játsszák, s ettől kezdve a Kis Színpad egyfelvonásosokat játszik 1968-ig (kivételesen 1965).

1957-ben a Kamara Varieté játssza tovább a Vonósnyegvest, a mostanáig hallgató Királyhegyi ismét jelen van a színen, mellette Tardos Péter, Darvas Szilárd.

1957-ben a Vidám Színpadon Színe-java címmel Nóti, Zilahy, Herczeg Ferenc és Móricz jeleneteit játszó, majd a Pestről jelentik című műsorban Brand István és Királyhegyi Pál Čapek átdolgozása mellett Nóti, Vadnai László és Szenes Iván-Fényes Szabolcs neve is szerepel, és a konferanszié: Brachfeld Siegfried.

Ebben az évben bukkan fel a kabarészerzőként Fejér István neve – aki a Vidám Színpad új igazgatója is lesz egyben.

1958-tól kezdve a Kamara Varieté is, a Vidám Színpad is évente két-három műsorral jelentkezik. 1958-ban és 1959-ben a legtöbbet író kabarészerzők: Nádasi László, Darvas Szilárd, Gádor Béla, Fényes-Szenes, Királyhegyi színpadán – a Vidám Színpadon ugyanők, kiegészülve Fejér Istvánnal és Markos Józseffel, azaz Alfonsóval.

1960-ban bukkan fel a Kamara Varieté színlapján Szilágyi György,

Galambos Szilveszter, Valamint Tamásy Zdenkó és S. Nagy István neve – a Vidám Színpad színlapján pedig Róna Tiboré, Dénes György már-már ismerősen csengő neve mellett: többnyire ugyanazon szerzők írják mindkét színháznak. Ugyanez évben jelenik meg egy műsorban a Kamarában Rapcsányi László is. A Kis Színpadon pedig Gádor Béla színdarabot játszanak.

1960-tól működött a főleg egyfelvonásosokat, revüket bemutató Tarka Színpad a Dohány utca 42-ben.

1961-ben meghal Darvas Szilárd, úgyhogy a Vidám Színpad és a Kamara Varieté műsorát Nádasinak, Kellérnek, Nótinak, Tabinak, Fejérnek, Galambos Szilveszternek, Szilágyi Györgynek és Tardos Péternek kell összeállítani, miközben a Kis Színpadon Nagy Endrét fedezheti föl újra a közönség, a Miniszterelnök című darabját játsszák.

1961-ben a tíz éves a Vidám Színpad, a műsorban Rejtő jelenet is van.

1962-ben a Vidám Színpadon egy Gyárfás Miklós jelenetet is bemutatnak, miközben a kor új, jellegzetes problémáival viaskodnak a kamara Varieté ígéretes új tehetségei: Tardos Péter az Autóstop című kabarét írja, Peterdi Pál a Nem az én aszfaltomat, ennek rendezője Marton Frigyes. A Vidám Színpadon egy Kováts Judit-jelenet, valamint Szőke Szakáll ki tudja hányadik felújítása – de a legtöbbet Szilágyi, Galambos és Királyhegyi dolgoztak ebben az évadban.

1963-ban a megszokott szerzők mellett felbukkan Ősz Ferenc neve, 1964 novemberében Róna Tiboré a Kamarában – s a Vidám Színpadra is Róna ír, továbbá megjelenik a színla-

pon Ágoston György neve. Új előadó a Kamarában: Bodrogi Gyula. (Egy Halász Rudolf szerzeményt ad elő.)

1964-ben mindenki pihen a Vidám Színpad írói közül – egy Királyhegyi darabot, a Könnyű kis gyilkosságot játsszák.

1965-ben egyre gyakrabban találkozik G. Dénes György nevével a zeneszerzők között a Kamarában, itt lesz kabarészíniesszé Verebes Károly és szerzővé Csizmarek Mátyás – miközben a Vidám Színpadon Nehéz a választás címmel „demokratikus kabaré” fut Fejér, Tardos, Stella, Ősz írásaiból. Ebben a műsorban bukkan föl Sándor György.

1966-ban a Krimihullám foglalkoztatja a Kamarát, Jereb Ervin zenéjére, Kaposi Miklós és Kürti András feltűnésével egyidejűleg – miközben a Vidám Színpadon újra feltűnik Mikes György és Feleki László neve. Kaposi ettől kezdve a legtöbb Vidám Színpad-produkcióban részt vesz, de ez az év – az egyetlen – amikor Moldova is házi szerzővé avatódik mindkét kabarészínházban, s feltűnik egy új csillag: Felföldi Anikó.

A Vidám Színpad nagysikerű Nyugalom, a helyzet változatlan című kabaréját Róna Tibor – Litványi Károly – Romhányi József írták.

1967-ben Fejér István átadja a Vidám Színpad igazgatói tisztét Rónának, s ő a Kamarának ír – a Helló dolcsiban – a Kis Színpadon pedig bemutatják Urbán Ernő: A nagy baklövés c. vígjátékát. A Vidám Színpadon új téma bukkan fel: beat-kabarét adnak. A harmadik kabaré megnyílt: a Mikroszkóp.

1968 annyira liberális év volt, hogy a Kamara Varieté Királyhegyivel az élen (aki már évek óta nem írt) Hungarosex címmel próbálta a beidegződött puritán-dzsentroid és puritán-proletár erkölcsi merevségeket lazítani párhuzamosan a gazdasági puritanizmus remélt oldódásával.

1969-ben volt a kamarában az Amerikából jöttünk című műsor, ahol Rátonyi Hajnalkával együtt lépett fel Rátonyi Róbert, mindenki legnagyobb meglepedésére.

1970-ben Fejér István Mars a Marsra című kabaréja ment a Kamarában, a Vidám Színpad pedig egy Bencsik Imre írta színdarabot adott. Felnőtt egy új táncos generáció – a Kamara Varietében részleteket adtak az akkor még aktuálisnak számító Hair című musical táncából.

1971-ben a Vidám Színpadon Alfonsó gyermekműsort készített. Ide figyeljetek, gyerekek címmel Csala Zsuzsa és Lóránc Lenke vonzotta a közönséget. A Kamarában Abody Béla az igazgató, G. Dénes, Ősz Ferenc és Halász Rudolf jeleneteit játsszák.

1972-ben a Kamarában Galambos, Szenes, Fejér írják a legtöbb számot – a Vidám Színpad viszont nagy sikert

arat Alfonsó Ide figyeljenek, emberek című műsorával.

1973-ban a kamara új szerzőt avat, Ősz Ferenc mellett Somogyi Pált, aki a Hosszú, forró ős című műsor közreműködője Halász Rudolf mellett. A Vidám Színpad vállalkozik Brecht-Weill: Happy and című vígjátékának bemutatására. Ne érje szó a ház elejét. Aztán Karinthyval és Csorkával próbálkozik Abody, az új igazgató, de Pestnek kabaré kell, jön hát a Lassan a Pesttel című műsor – oszlopai: Kaposi, Peterdi és Szilágyi György.

BUDAPEST

1974-ben jelenik meg a megszo- kott szerzők közt Árkus József neve – a tévéből – és Farkasházy Tivadaré; Abody maga is ír konferanszot és új kabarészerző Molnár Gál Péter is. A Kamarában is vannak új nevek: Schöck Ottóé és Szécsi Palé tűnik fel ebben a műfajban újként.

A hetvenes évek utolsó éveit a Vidám Színpadon Kaposi Miklós szerkesztette, Kellér Dezső konferálta, s az eddig felsoroltakon kívül főleg Árkus József és Peterdi Pál írta, Szilágyi Györggyel, Farkasházy Tivadarral, Abody Bélával, Ágoston Györggyel és Kállai Istvánnal, Tabi Lászlóval karöltve.

Az 1978-ban megszünt Kamara Varietében is sokat írt ebben az időszakban Peterdi, de itt több volt a varieté és a zene, tehát hangsúlyosabb volt Bradányi Iván, G. Dénes György, Halász Rudolf és Szegedi Molnár Gé-

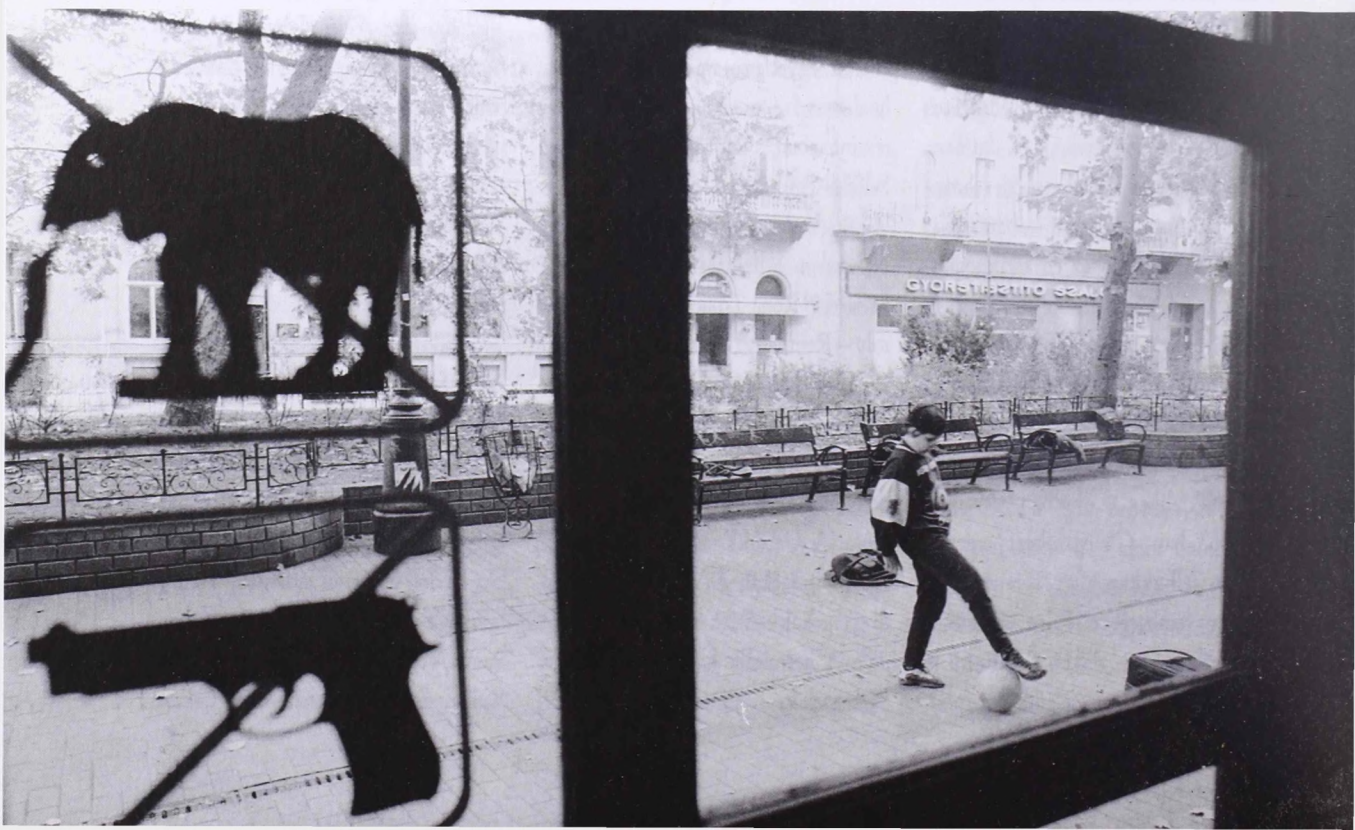
za, valamint S. Nagy István és Horváth Jenő vagy Máté Péter szerzősége.

De ennek az időszaknak a legérdekesebb kabaréja már az 1967-ben alapított Mikroszkóp Színpad, ahol Komlós János, Hofi Géza a fő sztárok és szerzők, s mellettük Kaposi Miklós, Marton Frigyes és Szilágyi György, sőt Örkény István.

Továbbá 1971-ben bemutatnak egy Alj Danyilin darabot, 1972-ben és 1973-ban egy Borisz Vasziljev darabot, valamint 1973-ban, 1976-ban egy-egy, 1979-ben két Csingiz Ajtmatov darabot.

Alpár Ágnes köteteiben felsorolja a magyar kabaré-előadásokat, ennek alapján foglaltuk össze mi is a szigorúbban vett tényeket. Most eltűnődünk, hogy lehet az, hogy az évszázad első negyven évében kétszer annyi (939) kabaréműsort mutattak be, mint a háború óta eltelt szintén majdnem negyven évben (443)? Válasz nincs.

120
K É K

A ZENE AZ ÉLETNEK olyan szükséglete, mint a levegő. Hogy levegő nélkül nincs élet, sokan csak akkor veszik észre, ha már nagyon hiányzik. Némely ember igen kevéssel beéri, mikor például éjszakákon át füstös szobában kártyázik. Mégsem élhet nélküle.

Hogy milyen és mennyi zenét fogyaszt: rendkívül jellemző minden népre és nemzetre. Ezért a zenei élet formái mindenütt mások, változtak a századok folyamán, de mindig a nép vagy nemzet karakterét, annak esetleges változásait követték.

Kodály Zoltán

Zene és társadalom*

Az olasz zeneélet már harmadik százada az opera jegyében áll. Egy idő óta mindinkább tért hódít a szimfonikus zene. Az operettnek semmi talaja. A német zenei érdeklődés körülbelül egyformán oszlik meg az opera és szimfonikus zene közt. Hollandiában, Angliában nagy szimfonikus és ének-kari kultúra mellett opera egyáltalán nincs, csak mint külföldi vendég. Látjuk, a civilizáció nivelláló hatása a zeneéletre nem terjed ki. Nincs két ország, melynek zeneélete teljesen egyforma.

Melyek a mi zeneéletünk jellemző formái? A nép, ott ahol még nem bomlottak föl a falusi kultúra formái, az ősi

önellátással gondoskodik zenei szükségletéről. Mindenki dalol, magának is, együtt is, s a régi hagyomány, hogy napjainkig életben maradt, erejét és ellenállóképességét bizonyítja a városi befolyással szemben. a bomlás fokai szerint, sokféle falutípus van, a várost mindjobban megközelítő formákkal és anyaggal. A hivatásos cigányzenész megjelenése falun elég új keletű. Még félszázaddal ezelőtt vagyonos helyeken is megelégedtek egy dudással a tánc-hoz. A dudás (citerás, tekerős) ugyan szintén kapott fizetést, de csak alkalmi

121
K É K

zenész volt, más főfoglalkozásból élt. A cigánnyal a városi zene is egyre jobban terjedt, és ma már a mezővárosok, nagyközségek zenei légköre alig különbözik a városokétól.

Zeneéletünk tipikus formája ugyanis még mindig a cigány melletti borozgatás. Középosztályunk nagy tömegei számára a zene még nem olyan lelki táplálék, amely nem tűr maga mellett testi táplálkozást, sőt némi figyelmet, koncentrációt kíván. Amint a Nemzeti Színházban sincsenek asztalok és a harmadik felvonásban még emlékezni kell az elsőre.

Ezért a magasabb zenét ápoló intézményeink közönnyel küzdenek. A

* In: Kodály Zoltán: Visszatekintés II. Zeneműkiadó Bp., 1974.

hetvenmillió Németországra hetven operaház esett, több mint száz szimfonikus zenekar. E kulcs szerint nálunk tíz operaháznak kellene működni, s vagy tizenöt szimfonikus zenekarnak. De ha nem mérjük is állapotainkat a bőségre, mely még a német fejedelemsegek korában gyökerezik, bizonyos, hogy a magasabb zenének aránytalanul kevés nálunk a közönsége.

A kultúra palántái nem egyszerre nőnek, nálunk a zene maradt hátra leginkább. Kultúránk inkább vizuális

jellegű, nagyműveltségű emberek zeneileg teljesen tájékozatlanok. Az egyoldalúan vizuális (francia) vagy auditív (német) kultúrák mellett ott az olasz példa, szerencsés egyensúlyával a kettő közt és nagy alkotásaival mind a kettő terén.

A cigány melletti mulatás, bár eredeti magyar szokás, még nem zenelet, csak zenével kísért szórakozás, melyben naiv módon nyilvánul az egyéni aktivitás ősi hajlama. A parasztnál természetes, mert kultúrájába harmonikusan beleillik, a városi művelt embernél kisé groteszk csökevény, egy általa alsóbbrendűnek tartott életformából hozta át mostani felsőbbrendű életformájába. Kétségtelen: hagyományoszerű elem (bár múltját nem látjuk világo-

BUDAPEST

san), csak az a kár, hogy tartalma, a zene, már éppen nem hagyományos.

Értelmiségünk kultúrája nem a népkultúrából fejlett, szerves, homogén kultúra, hanem innen-onnan összekapkodott mozaik, a magyar és idegen elemek kellő egyensúlya nélkül. Nyelve: a nép és a régi irodalom gyökereitől elidegenült, már csak külsőségekben magyar, lényegében fordításnyelv. (Részletesen kifejti Karácsony Sándor, Magyar északjárás c. könyvében.) Ilyen a zenéje is. A elhagyott népzene helyett fejlesztett magának egy felemás, fél- vagy álnépi stílust. Népies sallangjai még visszavágynak az elhagyott falusi életformába, de idegen elemei nem hoztak magasabb kultúrát. Ez a zene formában nem fejlettebb mint a népé: csakúgy egyszólamú. Igénytelen és lényegtelen kísérete veszteség nélkül elválasztható a dallamtól. Formában sincs felette, de tartalomban, etikai és esztétikai értékben, ízlésben, magyarságban mélyen alatta van. Hogy a nép beéri 20-70 szótagnyi dalstrófával, mint legnagyobb zenei egységgel, az nála igen fejlett zenekultúrát jelent. Ha az értelmiség felfogóképessége nem több ennél: az, egyeb kultúrájához viszonyítva, műveletlenség.

Hogy lehetséges ez? Hisz csak az érettségizett ember hat-nyolc évvel tovább járt iskolába, mint a paraszt. Ennyi idő alatt nem vitte többre a zenében? Nem, mert köznevelésünk a zenét sem mint általános nevelő eszközt, sem mint a nemzeti tudatosítás eszközt nem használja fel. Innen ered középosztályunk zenei pauperizmusa

és magyar zenei érzékének bizonytalansága. Mert magyar zenei tájékozottságát az a pár nóta és csárdás jelenti, amit véletlenül megismert. Mint egész műveltségében, a zenében is fél-lábbal (a táncos lábával) idegen talajon áll. Sőt tán ez a nagyobb fele zeneismeretének. A bálokon szereplő tömegtelen idegen tánc miatt alapos tanulmányokat végez a külföldi tánczenében. Itt már a cigányhoz is hűtlen lesz, gramofonlemez és jazz-zenekar szolgálatja az anyagot. Angol nyelvismeregre gyarapítására megtanulja és éneklie táncok szövegét is. S ez még jobb, mint ha a szörnyű magyar szövegeket éneklie. Van egy réteg, mely teljesen ennek a zenének világában él. A magyarság számára már elveszettnek tekinthetjük.

Ha itt-ott magasabb zenével találkozik, számára érthetetlen, akár magyar, akár idegen, mert abcéjét sem tanulta meg. Általában messze el is kerül az olyan helyeket, ahol efféle hallhatna. Más kérdés: Operánk és zenekaraink mindig a legjobb utat választották-e a közönség megnyerésére és nevelésére? Bizony nem egyszer kínálták olyan táplálékkal, hogy joggal menekült vissza a cigányhoz.

Most azonban a rádió házhoz szállítja a nemesebb zenét is. Úgy látszik nem mindig csavarták el, legalább eleget akadtak, akik levélben tiltakoztak a „komoly” zene túltengése ellen, sokkalták a „Cé-durr, Bé-durr” és „ópusz” elnevezésű műveket.

Igaz viszont, hogy a rádió komoly műsoraiban valamelyes tervnek, nevelő, vagy tájékoztató rendszerességnek árnyékát sem sikerült felfedeznünk. Pedig nagy hivatása volna e téren is.

Mert rendkívül vékony réteg az, mely igazi, mélyreható zenei műveltséget tudott szerezni, akár otthon, akár a zeneiskolákban. Annak is túlnyomó része a zsidóságból és az idegen eredetű városi lakosságból kerül ki, s így a magyar zene felől teljesen tájékozatlan. Nem ismeri egyik hagyományt sem, s ha véletlenül elébe kerül, egyaránt lenézi, akár néphagyomány, akár cigányzene, mert magasabb műzene egyik ágába sem tudja beleilleszteni. Még a zenei szakképzés is csak néhány éve gondoskodik róla, hogy a leendő zenetanárok a magyar zenének legalább elemi kérdéseiben eligazodjanak.

A cigányról, mint a nemzeti hagyomány fenntartójáról, kötetnyi frázist olvashattunk az utolsó évtizedben. Aki még nem látott cigányt kottából muzsikálni, láthat a Gyöngyösbokréta estéin. Nem ismeri ugyanis a falusiak dalait, s hogy kísérhesse, papíron kellett elébe tenni. Így is sok a baj a próbákon. Nehezen megy. Sokszor csak zavar a kíséret. „Se testem, se lelkem nem tudja bevenni ezeket”, mondta a prímás (Ethnographia, 1938, 427. l.). Pedig a Gyöngyösbokréta a hagyományok csak csekély, felületi töredékét mozdította meg idáig. Annál kevésbé ismeri a cigány a mélyebb réteget. Hát akkor mit játszik tulajdonképpen?

Műsora jó része, talán a nagyobbik fele, nemzetközi szórakoztató zene. Közönsége ezt kívánja tőle elsősorban. Magyar része: 1850 utáni csárdások, nóták. A XIX. századnál régiebb pár darabjukat felkezőnkön megszámlálhatjuk. Az sem folytonos hagyomány náluk, hanem millennium körüli felújítások eredménye. De főképpen és elsősorban élő szerzők nótáit játsszák.

Ez volna „nemzeti hagyományunk”? Az avatatlan idegennel el tudjuk hitetni, ahogy gyanútlanul megveszi az áltérpi iparművészet termékeit is. S vajon hány érettségizett magyar tudná külföldi vendégét pontosan felvilágosítani: mi az, amit a cigánytól hall, s mi van itt még azon kívül?

A magyar közönség látókörét tágítani kellene, de Magyarország felé is.

A cigány, a legjava is: félművész, akkor van igazán elemében, mikor félművészetet játszik. Magyar tánczenét, „talp alá valót” alig lehet jobban előadni. A magyar előadástílus ritmikus hagyománya itt teljes virágában van. Már a lassú, érzelmes dalokban nem tudom hány magyar vállalja azt a nyivákoló, vinnyogó, a folytonos csúsztatás következtében betegesen érzélgős hangot, ami inkább a sátoros cigányok kocsai után futó rimánkodását fejezi ki, mint a magyar karaktert. Igen kevés prímást találni ma, aki a lassúban azt a nemes, heroikus hangot meg tudja szólaltatni, amiért Biharit magasztalták kortársai. Igaz: az újabb nóták egyre vizenyösebb siránkozása szinte követeli ezt a könnyfacsaró előadást. A derű, az egészséges tréfa, minden időkbén annyira jellemzője a magyarnak: jóformán kiveszett belőlük. S ha igazi, magávalragadó táncritmust keresünk, azért is vissza kell mennünk a XIX. századba.

Az a társadalom, mely a cigányok mai műsorával minden zenei igényét kielégíti, művészi érzelme fejletlenségén kívül végtelenül megszűkülött nemzeti öntudatról tesz tanúságot. Azt bizonyítja ezzel is, amit egész életével: hogy

a néphagyományban élő régiebb, tágabb nemzeti lélekhez nincs köze. Ezért zárkózik el a néptől, bízza sorsára, ezért közömbös a nagy átfogó nemzeti gondolatok iránt. Végül ezért nem teljesíti azt a funkciót, amely nemzeti művészet megteremtésében a közönségre vár. Mély gyökerű művészet csak akkor keletkezik, ha milliók éreznek és gondolkodnak egyformán, s ezt egyeseknek sikerül kifejezni. A magára hagyott művész olyan, mint a vezér sereg nélkül vagy a pap hívek nélkül. Legjava erejét nem fejtheti ki.

S itt nem segít, ha – mint pl. újabb magyar zenének – külföldön is van közönsége, több, mint itthon. Sőt ez újabb veszedelem. Ha a művész nem érzi maga mögött a saját nemzetét, könnyen lankad az ereje, mint Anteusé. Vagy akarva, nem akarva, idegen ízlés felé hajlik. (Egy pillantás az ügy gazdasági oldalára: a magyar komoly zenének még nyomtatási költségét sem fedezi a belföldi fogyasztás. Kiadói üzletünk, kottanyomó iparunk fejletlensége miatt a kották sem készülhetnek itthon, s így a szellemi export ipari és kiadói haszna nagyrészt külföldre jut. Szép sikerrel nevelünk szakzenészeket immár hatvan éve. De semmit sem tettünk, hogy a zeneértő közönség is szaporodjék. Ezért nagy részük itthon nem jutott munká-

hoz. Főlöleges zenészeink azelőtt külföldön találtak kenyeret. Ma minden ország elzárkózik idegenek elől. Rákosi Jenő már a 80-as években vezércikkben tiltakozott az ellen, hogy magyar pénzen külföldnek neveljünk zenészeket. A kivándoroltakat rendszerint elvesztettük. A külföldön élő olasz zenész mindenütt hazája zenekultúráját terjesztette, olasz maradt. A magyar, mert nem vitt ki magával olyan kultúrát, amely szinte akarata ellenére megtartaná magyarnak, igyekezett beolvadni új környezetébe.)

BUDAPEST

Társadalmi életünk elavult, kisvárosias formái sem kedveznek a zeneéletnek. Nálunk elképzelhetetlen, amit Angliában falun látunk, hogy a földesúr családja, személyzete, a tanító és egyszerű munkások közös énekkarba állnak össze. Pedig az angol csak úgy, vagy még jobban fenntartja a társadalmi korlátokat. De a közös munkával elérendő célt mindennek elébe teszi. Nálunk hiányzik az összeműködés, szolidaritás szelleme, ezért nem fejlődnek énekkaraink. Pedig számunkra ma és jó ideig az énekkar az egyetlen járható út a nagy zene, a zenei közművelődés felé, mert a legke-

vésbé költséges. Nem a férfikar, korlátozott és művészetben inneni irodalmával, hanem a vegyeskar. De hol vagyunk még attól, hogy köztudattá legyen: amit a zene nagyjai mondtak a világnak, azt nem pótolja semmi más, s a nélkül emelkedettebb életet nem élhetünk.

„A magyar közéletnek kevés az esztétikai tartalma, hiányzik abból a levegőből, amelyben a társadalmunk lélegzik, a művészeti érzék szomja hiányzik a bensőség melege” – mondta Prohászka 1903-ban. Ma ugyanezt mondhatná, zenéről különösen. Vannak biztató jelek, de lényegében semmi sem változott, s a java tennivaló még hátra van.

124
K É K

... Sok dolgom volt a partitúrával (úgy-e tudod, miről van szó): azokról a zenekari táncokról, amelyeket nov. 19-én, egy ünnepi hangversenyen fognak Pesten előadni; a partitúrának aug. végéig kell meglenni, hogy a zenekari szólamokat Bécsben el tudják készíteni...

(Bartók Béla édesanyjának. Radvány, 1923. aug. 13.)

FŐVÁROSI VIGADÓ	FŐVÁROSI VIGADÓ
Hétfőn, 1923. évi november hó 19-én este 7 órakor	
PEST-BUDA EGYESÍTÉSÉNEK 50-IK ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL	
RENDKÍVÜLI	
FILHARMÓNIAI DÍSZHANGVERSENY	
Vezényel: Dr. DOHNÁNYI ERNŐ	
Közreműködik: Dr. SZÉKELYHIDY FERENC A PALESTRINA KÓRUS Dr. DOHNÁNYI ERNŐ	
MŰSOR:	
1. Dohnányi . Ünnepi nyitány (Kézirat, első előadás)	
2. Kodály... Hő. zonglár. Tavaszközt, ének- és zonglára (Kézirat, első előadás)	
3. Bartók... Tavaszközt (Kézirat, első előadás)	
4. Liszt... Magyar ábránd L-dur Előadja: Dr. DOHNÁNYI ERNŐ A zenekari szólamnyit: SZINKLA ADOLF	
5. Bar-Baz... Népközi-ábránd	
Jegyek 5.000-40.000 koronás árban Rózsavölgyi és Tórsáni (IV., Szervita-tér 5.) válthatók	

...Az est másik zenetörténelmi jelentőségű szerzőjének talán legfrissebb, legragyogóbb zenekari műve. Bartók az ősi primitív szenvedélyek forradalmi felfedezője, az élet legmélyebb dinamikáját feltáró géniusz, itt csillogó játékedvvel szövi népies (de saját és nem népdal-) témáit öt táncba, melyet finom melankóliájú ritornell köt össze és duhaj, vad finálé zár le. Földalatti, sötét erők misztikus súlyos ritmusaiból színes, csodálatosan tarka világ bontakozik ki: ez a harmonikus „játékköröm” ilyen letisztult formájában új hang Bartók költészetében. Magát a hihetetlen gazdag hangszerelelfantáziát is búvkörébe vonja ez a játékharmónia, minden könnyen folyik, még a legszeszélyesebb fordulatokat is csillogó hullámjáték tartja egyensúlyban...

T—Tóth Aladár

A családi nevelés rendszere

Menhelyeink nem lencházak. Nem szakítják ki a gyermeket a társadalomból, hanem iparkodnak azt az élő társadalom szerves részesévé tenni. Ezért ültetjük el a zsenge palántát a magyar nép tűzhelyei mellé, hogy annak melegét, szeretetét, gondosságát bírják, hogy a családnak szerves részesévé legyenek, hogy abba mintegy belefejlődjenek és abból kiszakíttatásuk lehetetlenné váljék.

Ruffy Pál

Az állami gyermekvédelem*

(részlet)

Legnagyobb gondossággal azon vagyunk, hogy gyermekeinket magyar földmivescsaládoknál helyezzük el. A gyermekvédelem története megragadó példákkal igazolja, mily bensővé válik a viszony a gyermek és a nevelőszülő között. A családi nevelés rendszere azonban nemcsak a gyerekekre előnyös, hanem előnyös a nevelőszülőre is, de a helyi társadalomra is. A nemzeti művelődésnek a legerősebb fegyvere ma az állami gyermekvédelem, mely a gyermekkel együtt a közegészség és az etikai élet minden követelményét vezeti be abba a házába, ahol gyermeket elhelyez.

A gyermekvédelem iparkodik jól megválasztani azokat a családokat,

melyeknek gyermeket ad, de ha megválasztotta, azoknak erkölcsi tisztessége érdekében őrökdi is.

Ne feledjük, hogy a gyermeket látogatja a telepfelügyelő, a telep-orvos, az igazgató; ahol lelkes és karitatív érzések iránti fogékonysággal bíró jótékony hölgyek vannak, látogatják őket ezek is. Ez az állandó érintkezés a műveltebb elemekkel nemesisítő hatással van a földmives népre. Több oldalról hallottam, hogy azok-

127
K É K

ban a házakban, amelyben állami gyermek van, már nem káromkodnak úgy, mint azelőtt, már nem folyik úgy a duhajkodás. A családi perpatvarok sincsenek többé napirenden. Az ily házaknak tisztaságérzete – bár a magyar földmivesnél tisztább népelemet hiába keresünk – fejlődésben van. Az orvostól nem idegenkednek, a jó tanácsot meghallgatják, a javasasszonyt kiüldözik, a babonától kezdenek elszokni.

Tanítóktól hallottam, hogy azokból a házakból, ahol az államnak van gyermeke, még a saját gyermekeiket is tisztábban, rendesebben felöltözködvé küldik az iskolába.

* In: „A tettetésnek minden mesterségeiben jártasok...” Szerk.: Léderer Pál, Tenczer Tamás, Ulicska László. Bp., 1998. Új Mandátum. 285–289. old.

Midőn a gyermeket nevelőszülőnek gondozásra kiadjuk, óvakodnunk kell, hogy a nevelőszülőkből egy aféle gyermekgondozó kasztot ne neveljünk, vagyis hogy a menhelynek *ex professo* nevelő szülői legyenek. Azért kell annyi telepet alapítani, amennyit tudunk, és annyi nevelőszülőt gyűjteni, amennyire képesek vagyunk. Ekkor fog bekövetkezni telepeink között egy egészséges váltógazdaság, melyben lesznek nemcsak új alapításaink, fejlődő telepeink, de lesznek telített és pihenő-telepeink is, melyekben új tele-

mert azokat a helyi iskola befogadni nem képes. 2. Gyermekeinknek a közösségbeli gyermekek ruházatától eltérő ruházata. Erre a helytelenségre még visszatérünk. 3. A mi gyermekeink számára külön rendezett karácsonyfák, tavasi mulatságok. (...)

A társadalom

De midőn így az állami gyermekvédelemnek nagy rendszerét felépítve látjuk, ennek a nagy alkotásnak minden sikere attól függ, hogy mily erővel, mily lelkesedéssel sorakozik ahhoz a magyar társadalom.

A magyar állami gyermekvédelemnek ereje és sikere nem a menhelyekben, nem a telepeken, nem egyéb gyermekvédelmi intézményekben, hanem a társadalom munkásságában van. Az állami gyermekvédelmet rendeletek szabályozzák, irányítják. A bürokrácia beköbba kötheti a szabad akaratot, elfojthatja az invenciót. A biblia mondja: „a betű öl”.

Társadalom közremunkálása nélkül az állami gyermekvédelem *aes sonans cymbalum tinniens*: csengő érc és pengő cimbalom lenne. Mert a társadalmi gyermekvédelem, dacára erői fogyatékoságának, képes a nagy munkában helyét megállania. De a hivatalos gyermekvédelem a társadalom közremunkálása nélkül bürokratikus géppé súlyedne alá. Az állami gyermekvédelem kénytelen lenne hivatalnokainak mechanikus munkájára szorítkozni. A bürokratikus gőg pedig szereti a legszentebb érdekeket is hatalmi szférájának alárendelni.

Az állami bürokratizmussal szemben a társadalom független elemeket sorakoztat az állami gyermekvédelem munkásai mellé a csatasorba és megnyitja számára azokat az ethikai és materiális segélyforrásokat, melyek az államnak rendelkezésére nem állanak. E mellett lelkesíti, buzdítja, irányítja az állami igazgatást, hogy ez ki ne merüljön, hanem a fejlődés útján tovább haladjon. Ez által azonban maga a társadalom is fejleszti a saját erkölcsi értékét és saját magában kifejleszti azokat az arányokat, melyek a civilizáció nagy törvényeinek és az ember-szeretet örök gondolatának nagy eszméihez vezetnek. Mert minden cselekvőségünkbe nemcsak a kötelességet, nemcsak a hivatalos pontosságot, hanem a lelket is bele kell vinnünk. Lélek nélkül nincs boldogságot adó munka. A bíró a lelkét viszi abba az eljárásba, mely neki jogot ad, hogy élet és halál fölött mondjon véleményt. Az a főszolgabíró, aki végigmegy a járás faluján, a lelkével látja a falu szociális érdekeit, a lelkével veszi észre, hogy üres a templom, roskatag az iskola, de zsúfolt a korcsma. Aki nem a lelkével lát, az úgy méri a törvényt, mint a szatócs, aki hamis mérleggel méri selejtes portékáját. Aki nem a lelkével érez, annak nincs helye a szociális igazgatásban, mert a mechanikus munkát nálánál jobban végzi el a gép.

A gyermekvédelem „horret vacuum” – irtózik az üres lélektől. De van-e nekünk ilyen társadalmunk? Kívánhatjuk-e a vízcsepptől, hogy szomjoltson? Kívánhatjuk-e a csermelytől, hogy malmot hajtson? A mi társadalmunk ma még szerte-szójjel szakadozott, olyan, mint a sivatag cserjeje,

pítést csak akkor kezdünk, ha az első telepítés zsengeit már az élet küzdésének átadtuk.

Kivételt fog képezni az intézetekbe elhelyezett gyermekek nevelése, az iparosinasok beszerződöttese – ezek nem fognak felszívódni – de ezeknek az ily helyi felszívódásra szükségük sincs. A családi felszívódásnak legbiztosabb megnyilatkozása, ha a nevelő szülő a gyermeket ingyen tartásba fogadja, ez a gyermek már belemélyítette annak a családnak belső életébe az ő életének gyökérszárait, ezeket onnan vihar kitepni, a fagy elorvasztani többé nem fogja.

A társadalmi felszívódásnak akadályai: 1. Ha gyermekeink számára külön iskolát kell fenntartanunk,

BUDAPEST

mely társ nélkül senyved a forró homokban. Aki tehát a társadalmat vádolja: vagy nem akarja a társadalom kisegítő ellenőriző munkáját, vagy nem képes oly magasra felemelkedni, hogy felfogja a társadalom erejét. Én nem féltém a magyar társadalmat. Vízcepppek összefutnak és lesz belőlük patak, folyam, hatalmas tenger. Ha nincs társadalmunk, akkor nevelnünk kell ilyen társadalmat.

Mert az állami gyermekvédelmi igazgatás csak a váz, melyet a társadalomnak kell megtöltenie vérrel, izomzattal, erővel. Egy főszolgabíró mondta, hogy: „bizony a mi uriaszonyaink nem fognak patronizálni”. Nem fognak és miért nem? Talán nem érnek rá? Talán lefoglalja őket a toalett, a frizura, a laza olvasmányok, az erkölcsstelen színház és a léha zsúr? Nem főszolgabíró úr! A mi aszszonyaink azért foglalkoznak ily léhaságokkal, mert unatkoznak. Ezek a mi aszszonyaink azért keresnek szórakozást a divatban, a zsúrokban, a színházakban, a turfón, a korzón, mert nem tudtunk nekik eddig munkát adni. De ha bevettük őt a mi lélekemelő munkánkba, akkor lealkonyodik a zsúr napja, üres lesz az erkölcsstelenséget hirdető színház és a szalonba be fog vonulni az ember szeretet nagy törvénye: a caritas.

Ne aggódjunk. A közelmúlt évek bebizonyították, hogy a mi társadalmunknak mily hatalmas életereje van. Csak az Országos Gyermekvédő Ligának, csak az Országos Gyermekszanatórium Egyesületnek nagy sikerére utalok, ahol oly rövid idő alatt oly nagy eredmény előtt állunk, ott a társadalmat könnyen megvádolni nem lehet.

Akik az országos patronázs-egyesületek III. kongresszusán, Kassán jártak, látták azt a hatalmas, azt a nagy érdeklődést, mely a patronázs-egyesületek országos szövetségei felé fordul, azok látni fogják, hogy a kassai határozatokat mint fogja fejleszteni az 1914. évben Kolozsvárott létesítendő, immár IV. kongresszus.

Társadalmunk tehát van és ennek a társadalomnak van akcióképessége is. Csak ne forduljanak el tőle. Vegyék észre, hogy ez a társadalom szervezkedni akar, csak az a baja, hogy vezetője nincs.

De akkor, midőn mi e beszélgetésünk során egymás mellé állítjuk az állami gyermekvédelmet és a társadalmi munkát, e kettőt egymásba kapcsoló hatalmas láncszemről megfejtetünk. Megfejtetünk az élet-organizmus egy hatalmas szervéről. Ez a vármegye, a törvényhatósági város, a rendezett tanácsú város. Egy nagy államférfiu mondotta, hogy dacára a megyei és városi önkormányzatnak, sehol sem oly erős a centralizáció, mint épen Magyarországon. Ennek pedig nem a központi kormány az oka, hanem az önkormányzat, amely nem találja meg a modern szellem által neki nyújtott munkakört, mely ragaszkodik a választási rendszerhez, mely azonban nem karolja fel a közegészségügyi, közgazdasági és szociális érdekeket.

A gyermekvédelem, melyben ezek a karitatív, hygienikus és szociális érdekek mint a gobelin színes pamut és selyemszáli harmónikusan szövődnek össze, a gyermekvédelem a vármegyék és városok tanácstermében eddig még idegen.

Ha a vármegyék a gyermekvédelemmel eddig foglalkoztak, leginkább azért volt, mert felírtak az 1901 : XXI. t.-c. 3. §-ának abbéli rendelkezése ellen, mely a 7. életévét betöltött gyermek eltartási költségeit az illetőségi községre rója.

Én készséggel elismerem, hogy annak az árva-, vagy liptó-megyei községnek kevés része van abban, hogy a községi tehénpásztor leánya Budapesten megesett; és én magam is aláírom, hogy az ily községen segíteni kell, mert 1–2 ily gyermek eltartási költ-

129
K É K

sége egész háztartását felborítja, mégis azt hiszem, hogy sem a vármegyéknek, sem a városoknak nem állhat érdekében, hogy az állam teljesen kisajátítsa ezt a díszes, a szeretet melegétől áthatott munkakört. Ha a vármegyék, ha a városok egy afele nyomozást, investigációt rendelnek el az általuk, vagy a hatóságuk területén őrzött alapok és alapítványok után, sok oly alapra fognak találni, melyeknek rendeltetése idejét multa, s melyek modern kulturcélokra felhasználhatók lennének és annak a szegénysorsú községnek a feje nem fájdul meg a rajta követelt gyermektartási költségek miatt.

Bocsássanak meg nekem, de nekem, kit a vármegye közigazgatása nevelt, őszintének kellennem. A vár-

megyek és városok még mindig a régi százados minták szerint dolgoznak. Agg menházakat és árvaházakat tartanak fenn. Az agg menházak kérdése nem tartozik ide és csak azért említtem meg, mert sok helyütt láttam, hogy együtt van az élet virága a korhadó törzsekkel: a gyermek és az agg alkoholista koldus. A gyermek inasa a koldusnak, kötelessége, hogy kiszolgálja és mulattassa. Kénytelen hallgatni durva káromkodásait, erkölcstelen beszédét, kénytelen szagolni poshadt szobájuk gőzét.

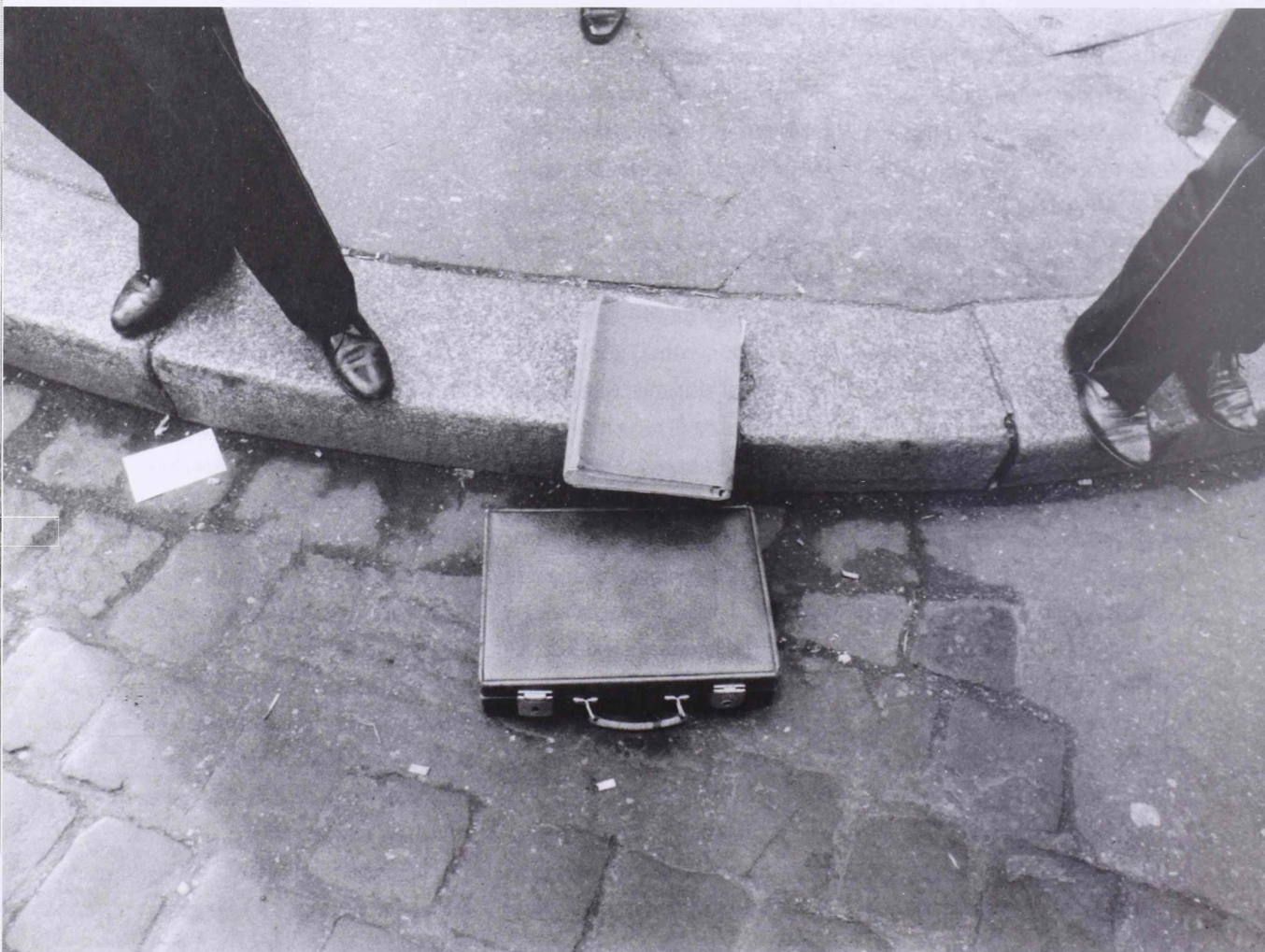
BUDAPEST

De ez nem tartozik ide.

Hadd idézzem Dantet: „Ne időzünk ezeknél, menjünk tovább.”

Árvaházainkat reformálni kell. Mi értelme van annak, hogy az árvaházak – és ehhez a helyi protekciónak nagy köze van – 5–6 éves gyermekeket vesznek fel, akiknek elsősorban anyára lenne szükségük és nevelnek belőlük automatákat. Hugó Viktor a „Nevető Ember”-ben mondja, hogy a középkorban divatban volt törpéket nevelni, akiknek különféle formákat adtak a nagy urak szeszélye szerint.

Az árvaházak a lelket deformálják és oly nevelést adnak a gyermeknek, mely képtelenné teszi őket arra, hogy az élet piacán a helyüket megállják. Midőn egy leányárvaházban, – hol a leánykákat zsenge koruktól 16 éves korukig nevelik, azután cselédeknek kiadják, – azt kérdeztem az elnöknőtől, hogy mi a nevelés eredménye, nekem azt felelte: „hát nem látja, virágokat öntöznek, a maguk stafírungját himezik.” Mire én azt feleltem, de azután, ha kimentek? Az elnöknő csak azt felelte: „kérem ne kérdezze, szomorú tapasztalataink vannak.” Én tehát nem kérdeztem.

A munkán nyugvó erkölcsös és ép-egészséges világ nemcsak a munkátlan csavargó szegényeket, de azokat is marginalizálni kívánta, akik megélhetésüket a családon kívüli nemi életre alapozták. A viharos urbanizáció társadalmi feltételei között számszerűen látványosan megnőtt a szexuális promiskuitás tömegessége, egyúttal felértékelődött gazdasági hasznossága (árúvá lett). Ami ebből igazán fontos számunkra, az az, hogy milyen módon intézményesült a prostitúció a XIX. századi Európában.

Gyáni Gábor

A „veszélyes” női szexualitás és a prostitúció-politika*

A prostitúcióként definiált megélhetés nyilvánvaló diszkriminálását elsősorban az tette lehetővé, hogy a női testnek ez a fajta gazdasági hasznosítása nem került bele a munka legitim fogalmába. Az emberi test mint a megélhetés forrása, vagyis a munkavégzés ekkoriban megszilárduló fogalma tehát a szexuális célú hasznosítás egyértelmű kirekesztésével nyerte el végső értelmét. S természetesen magába foglalta a nemek és az egyes életkori csoportok munkához fűződő viszonyának újra meghatározását is. Minderre a gyári törvényhozás keretei között került sor, midőn meghozták a női és a gyermekmunka korlátozásáról szóló rendelkezéseket.

Azzal, hogy a családon kívüli és pénzkeresés végett űzött női nemi promiskuitás nem vált legitim munkává, a liberális állam minden további nélkül jogosulttá lett a prostitúáltak magánéletébe történő közvetlen beavatkozásra.

Amíg a férfiak a munkaerejük (a testük) értékesítését illetően teljesen autonóm módon járhattak el (a munkaszerződés magánjogi természetű ügylet), addig a szexuális céllal kötött „szerződések” teljesen más kategóriába tartoztak. Itt az állam feljogosítva

131
K É K

érezte magát, hogy szabályozó (korlátozó) befolyását érvényesítse a partnerek közötti kapcsolatot illetően.¹ A második, ami szinte kézenfekvővé tette az állami beavatkozást a (női) magánautonómiába, az, hogy csupán a család berkein belüli nemiség számított erkölcsileg elfogadottnak. Ahogy a kérdés egyik kutatója írja: „A 19. századi skót társadalomreformerek számára a nukleáris család volt az egészséges test (testület): minden egyéb a betegséget képviselte.”² Ezért azután a prostitúció nemcsak a családot, hanem általában az (egészséges) női szexualitást is beárnyékolta, mivel az a képzet tapadt hozzá, hogy a férfi számára a nő komoly veszély forrása.

* In: „A tettetésnek minden mesterségeiben jártasok...” Szerk.: Léderer Pál, Tenczer Tamás, Ulicska László. Bp., 1998. Új Mandátum. 20–25. old.

Mégpedig azért, mert a promiszkuitás a morális lazaság társadalmi rendet fenyegető veszélyességén túl biológiai tekintetben is katasztrófális következményekkel jár. És éppen ez képezi az alapját annak, hogy a prostitúciót később mint kifejezetten egészségügyi, tehát igazgatást kívánó problémát tudatosítsák.

Ha a testnek a prostitúció formájában megnyilvánuló gazdasági hasznosulása nem fér bele a legitim munkavégzés fogalmába, ráadásul ez a családon kívüli, tehát szabályozatlan női

nemiség még járványos betegségek forrása is egyúttal, akkor az államnak kötelessége a vele való közvetlen foglalatosság. Ez a felelősség hasonló terhet ró a hatóságokra, mint a csavargó koldulás jelensége, vagyis arra kötelezi őket, hogy megvédjék tőle a civilizált társadalmat. Nem csoda tehát, ha a prostitúció intézményesítése során kísértetiesen hasonló hatalmi technikákat vetnek be, mint amilyenek alkalmazására a csavargó szegények esetében szokott sor kerülni. Ám mégsem tehetünk egyenlőségjelet az egyik és a másik megítélése közé, jöllehet sem a koldulással egybekötött csavargás, sem pedig a prostitúció nem tartozik a szó szigorú értelmében vett szegénypolitika illetékességi körébe. „A prostituál-

BUDAPEST

takkal, illetve a »veszélyeztetett« nőikkel és lányokkal kapcsolatos jóléti politika, jegyzi meg Susan Zimmermann, mindkét fővárosban (Bécsben és Budapesten – Gy.G.) alapvetően megmaradt a szocialreformerek érdeklődési körén belül. Sem Bécsben, sem Budapesten nem jelentkezett e téren ahhoz fogható intenzív tevékenység, mint amilyen mozgalom például a gyermekvédelem ügyében kibontakozott. A prostituáltakkal és a »veszélyeztetettekkel« szemben tanúsítandó gondoskodásra irányuló törekvés igen kis szerepet játszott a polgári és a szocialreformeri filantropia gazdag tárházán belül.³ S noha mindezt, a szerzőtől eltérően, nem egyszerűsíteniém le valamely kizárólagosan nem-specifikus diszkrimináció következményére⁴ az azonban tény, hogy a prostituált identitásának mint valami ártalmas másság képzetének a (polgári) megkonstruálása döntően a férfiakra veszélyt hozó ellenőrizetlen női szexualitás fantazmagóriájából merített.

A prostitúciónak ez a röviden vázolt imázsa, a belőle kinövő női identitás éppoly fontos a prostitúció intézményes működésének megértése szempontjából, mint amilyen elengedhetetlen volt előzetesen tisztába jönnünk a »szegény« morálisan átértelmezett korabeli fogalmával, hogy kellően értékelhessük a dologház funkcióját, a neki tulajdonított szerepet.

A prostitúció – mint afféle abnormalis emberi (sőt: női) magatartásforma – kezelésének számos egymással párhuzamos, olykor egymást váltó hatalmi technikája érvényesült a »hosszú

XIX. század» Európájában. A csavargó koldusokról való gondoskodást tárgyalva már említettük a jelenség kriminalizálási törekvését, amely nem állt távol a prostitúcióval kapcsolatos hatósági attitűdtől sem. A prostitúció eleve mindenhol a rendőrség illetékességébe került át, amelyen belül kezelésére egy külön alhivatal szakosodott: az erkölcsrendőrség. Az általa gyakorolt felügyeletnek – legalábbis kezdetben – két fő gyakorlati eszköz állt rendelkezésére: a közönséges elzárás (az utcai »kéjlegesen« kapott lányok és asszonyok börtönbe vagy dologházba csukása), valamint a tevékenység valamifajta legalizálása, vagyis munkavégzésként történő burkolt elismerése. Ez utóbbi a rendőrség kizárólagos kompetenciájába tartozott: felhatalmazást kapott rá, hogy megkülönböztesse egymástól a prostitúciót jogszerűen vagy jogosulatlanul, tehát bűnözőként folytatókat. A legalizált prostitúció kétféle megszorító változással járt magát a tevékenységet és annak végzőit illetően: szoros és állandó felügyelet alá került és egyúttal élesen szegregálódott. Vagyis: a prostitúció bordélyházi keretekbe szorítása, ami municipális szabályrendeletek eredményeként valósult meg, egyúttal azt eredményezte, hogy a prostitúció eltűnt a nyilvánosság és a láthatóság teréből (az utcáról), hogy befészkelje magát a privát (vagy inkább a félnyilvános) szféra sejtelmés, ám azért könnyen kontrollálható világába. Ami, ráadásul, összhangban állt mindazon kívánalmakkal, amelyek minimalisra igyekeztek korlátozni általában is a nők nyilvános jelenlétét.

Ettől az időtől egyedül az utcai, vagyis a mesterséget jogszerűtlenül űző

prostituált testesíti meg a bűnöző fogalmát; ugyanakkor a bordélyos prostituált, bár nem teljes értékűen, valamelyest mégis elfogadottá lett mint egyfajta szolgáltatás (munka) végzője. A kiküszöbölhetetlen, de ezúton bizonyos fokig domesztikált prostitúció azzal kecsegtetett, hogy mérsékelhető a tevékenységgel együtt járó járványveszély. Hiszen a bordélyok felügyeletének integráns része volt a folytonos és szigorú egészségügyi felügyelet, az utcai prostitúció viszont a kriminalizálás folytán tűnt visszaszoríthatónak.

Elég futó pillantást vetni például a XIX. század végi budapesti erkölcsrendészeti statisztikára, hogy nyomban kitűnjék: elsősorban hol és mire irányult a (rendőr)hatósági felügyelet és szankcionálás? A rendőrség mindenelelőtt a kriminalizált prostitúció üldözésére törekedett, vagyis azon örködött, hogy csak olyanok éljenek prostitúcióból, akik élvezik a rendőrség arra jogosító felhatalmazását. 1896-ban az erkölcsrendészet által megindított 2279 eljárás csupán egyhetede érintette az engedélyes bordélytulajdonosokat, ám minden *második* esetben illegális bordélyház üzemeltetése adott okot a fellépésre és minden *harmadik* esetben utcai vagy egyéb bordélyon kívüli szexuális szolgáltatás („titkos kéjelgés”) szankcionálásra került sor. A bordélyházak falai közé száműzött zabolátlan női szexualitás egészségügyi kontrollja ugyanakkor kellő garanciával szolgált a prostitúció mint járványgóc okozta veszélyek elhárítására. Hiszen, amíg 1896-ban a bordélyban dolgozó 466 prostituált 958 alkalommal került kórházba orvosi kezelés végett, a 756 számon tartott magánpros-

tituált csak 454 alkalommal járta meg ilyen okból a kórházat.⁵

A prostituáltaknak a közegészségügyi diskurzus keretei között ekként konstruálódó identitása volt a vezérlő elv akkor is, midőn a századforduló táján Európa-szerte módosult a tevékenység szintere. A bordélyrendszerrel, ezzel a felülről diktált intézménnyel szembeni ellenállás jegyében ugyanis kezdett előtérbe kerülni az utcai prostitúció, melynek kezelésére a hatóság egyszerre használta a kriminalizálás megszokott kellektárát (a bebörtönzést), valamint a medikalizálás politikáját. Ekkoriban terjedt el széles körűen a járványos betegség mint metafora használata a prostitúcióval kapcsolatban, ami egyszersmind indokul is szolgálhatott arra nézve, hogy mi szól a társadalmi csoport kriminalizálása mellett. Korántsem arról van tehát szó (pedig e nézetet ma is számosan tovább éltetik a prostitúció múltjának kutatói közül), hogy a hivatásszerű női nemi promiszkuitás kivételes biológiai veszélyessége folytán került volna be a szociális (közegészségügyi) gondoskodás rendszerébe, lévén hogy a szifilisz a prostituáltak jóvoltából úgymond népbetegséggé vált az idők folyamán. A dolog nem ilyen egyszerű. A nyilvános (immár nem bordélyos) prostituáltak gyógykezelése valójában a kényszerítés elvén alapult, olyan hatósági felügyelet volt tehát, melyet orvosok útján (is) gyakoroltak. A cél ekkor, éppúgy, mint a csavargó koldusok esetében, magának a deviáns személynek a „normalizálása”, bár az most a (női) test biológiai reparálására, a másik

esetben pedig az elfajzott emberi jellem hibáinak a kiigazítására irányul. A prostituáltak így megoldott egészségügyi ellátása és állandó felügyelete folytán a kórházak és az orvosok nem pusztán gyógyító és megelőző céllal, hanem kifejezetten a kényszerítő hatalom képviselőiként foglalkoztak a rájuk bízott nőkkel.⁶

A prostitúció bordélyhoz kötött formájának a háttérbe szorulása az utcán és más nyilvános tereken űzött „titkos kéjelgés” mögött tovább fokozta a hatóságok ama törekvését, hogy

133
K É K

szoros kontroll alá vonják a női testet. Egy 1893-as magyarországi belügyminiszteri körrendelet például kötelezővé tette a szállodák és vendégfogadók egészségügyi ellenőrzését a tiltott prostitúció megakadályozása érdekében. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy minden ott dolgozó nőt rendszeresen kényszervizsgálatnak vetettek alá, vagyis úgy kezelték őket, mint feltételezett prostituáltakat.⁷ Hasonló megfontolásból tilalmazták hosszú időn át (1907-ig), hogy nők pincérként dolgozhassanak a kávéházakban.⁸ Ez a munka ugyanis könnyen asszociálódott a szexuális szolgáltatás fogalmával.

A hatóság prostitúcióhoz fűződő viszonya jó példája annak, milyen mé-

lyen ivódott be a társadalom organikus szemléletmódja a liberális eszmevilágba. E szemléletmód szerint a betegséért teljes egészében az egyén viselte a felelősséget, mivel amazt a testtel való rossz bánásmód következményének tekintették, melyet a közegészségügy helyes igazgatása hivatott korrigálni.⁹

Ha betegnek lenni merőben magánügy, a beteg emberen csak önmaga segíthet. Más a helyzet a közösséget veszélyeztető betegekkel, akik megfertőzhetik embertársaikat. Az ő testi nyavalyájuk az állam felelősségét érin-

BUDAPEST

kásreform). Ebbe a sorba illeszkedik tehát a prostitúcióról folytatott diskurzus, valamint a prostitúció igazgatásának gyakorlata.

A prostitúció azonban nemcsak metaforikusan, a betegség mint társadalompatológiai tünet révén vált a társadalmi dezintegráció lehetséges forrásává, de prózaibb módon szintűgy, miután szorosan összekapcsolódott a törvénytelen gyermek fogalmával. Köztudott, hogy sok leányanya folyamodott előbb-utóbb ehhez a különösen lukratív mesterséghez, miközben házasságon kívül született gyermekét mások gondozására volt kénytelen bízni.¹⁰ A sorsukra hagyott újszülöttek és az elhagyott gyermekek (a lelencek), valamint a fiatalok normaszegők (bűnözők) alkotják azt a további társadalmi kört, amely lassanként szintén bekerült a szociális gondoskodás, az állami szociálpolitika látókörébe; ám ez megintcsak az individuális magánautonómia kikapcsolásával, tehát a hatósági felügyelet intézményesítése jegyében történt.

ti; a járványveszély elhárítása végett velük szemben helye van a kényszer alkalmazásának is. S az állam (és mindenféle hatóság) emellett természetesen egyéb eszközöket is bevet a járványgócok felszámolására (csatornázás, la-

JEGYZETEK

- 1 P. Levine: „Rough usage: prostituon, law and the social historian”, In Adrian Wilson (szerk.): *Rethinking Social History. English Society 1570-1920 and its Interpretation.* Manchester University Press, 1993, 275, 283. oldal.
- 2 A. Blaikie: „The map of vice in Scotland: Victorian vocabularies of causation”. In Judit Forrai (szerk.): *Civilization, Sexuality and Social Life in Historical Context. The Hidden Face of Urban Life.* Semmelweis, 1996, 118. oldal.
- 3 S. Zimmermann: „Making a living from disgrace. The politics of prostitution, female poverty and urban gender codes in Budapest and Vienna, 1860-1920”, *History Department Yearbook, 1994-95.* CEU, Budapest, 1995, 90. oldal.
- 4 Amint korábban tapasztalhattuk, mindkét nembeli csavargó koldusoktól szintűgy megtagadták a szegény, tehát gondoskodásra szoruló ember státusát – zömük, ráadásul, férfi volt.
- 5 Forrai Judit: „Fények és árnyak a milleniumi ünnepeken”. In Nagy Beáta – S. Sárdi Margit (szerk.): *Szerep és alkotás. Női szerepek a társadalomban és az alkotóművészetben.* Debrecen, Csokonai Kiadó, 1997, 223-224. oldal.
- 6 P. Levine: „Rough usage...”, 281. oldal.
- 7 Forrai Judit: „Kávéházak és kénjők”, *Budapesti Negyed*, 1996. nyár-ősz, 114. oldal.
- 8 Nagy Beáta: „Nők a kávécsok és a kávéházi alkalmazottak között”, *Budapesti Negyed*, 1996. nyár-ősz, 100. oldal.
- 9 B. S. Turner: „Az étrendről folyó diskurzus”. In M. Featherstone – M. Hepworth – B. S. Turner: *A test. Társadalmi fejlődés, kulturális teória.* Jó Szöveg Kiadó, 1997, 62-65. oldal.
- 10 Gyáni Gábor: *Család, háztartás és a városi cselédség.* Magvető, 1983, 116-117. oldal.

Könnyű lehet nekik itt cikázni napfényben, külföldi gépkocsival, melynek akkora a zászlócskája, mint egy nyakkendő, ülni ruganyos párnán, beszívni fogaik közt a rohanás üdítő szelét, kacagni az ifjúságtól, közönytől, nézni folyót, hegyet, házakat, mit szaladó díszleteket, s ínséges, szörnyű alakokat, mint színpadi szereplőket és érezni mellükben idegen szívvel, zsebükben idegen pénzzel, hogy mindehhez nincs semmi, de semmi közülük, és akkor mehetnek tovább, amikor akarnak.

Kosztolányi Dezső

Budapest

De itt élni nehéz és félelmetes. Tudni, hogy a járókelőkkel egy a sorunk, és magukon viselik mindnyájunk közös végzetét, melyet majd át kell adnunk gyermeinknek is. látni napról napra az üres bendő és üres fő kétségbeesett táncát. Figyelni, hogy ez a kedves és óriási vidéki város, melyet még békéből ismertünk, pár év alatt milyen baljós és kicsiny világvárossá zsugorodott, melyet már meg nem érthetünk többé. Találkozni régi urakkal, kik megdöbbennek rongyaikkal, és találkozni új urakkal, kik megdöbbennek pompás ruhájukkal, tudósokkal, kik megvették könyveiket. Szemlélni a nyomorúság következetes és természetes munkáját. Bámulni az embereket, mint mozgó rejtélyeket,

kikről nem tudjuk, mi az életük, mi a foglalkozásuk. Megpillantani ingyenélőket, kik a kávéház déli csöndjében ülnek, unottan, minden tapasztalattól tetézve, a kalandorok világlátottságával, egy márványasztalka mellett, halcan suttogva egymással, olyan arccal, melyet egy zugszálló poloskás ágyából hoztak ki és olyan szemmel, melyet egy zugtőzsde aranya felé irányítanak, majd észrevenni, hogy egy kanárisárga hajú, fonnyadt nő telepedik le közéjük, kivel számolni kezdenek, józanul, mint a halál, s egyszerre eltűnnek vele, a

135
K É K

halál, s egyszerre eltűnnek vele, titokban, egy hátsó ajtón, hogy sovány és beteg légtornászok gyanánt tovább bukfencezzenek a paragrafusok görbéi körül. Meggyanúsítani mindenkit szükségképpen és meggyanúsíttatni mindenkitől, szintén szükségképpen. Látni szájakat, melyek betegségtől fehérek, mint a pondrók, és tisztázatlan homlokokat, melyeket szinte a szemétdombról vettek föl tulajdonosaik. Hallani vasárnap éjjel, záróra után, a hazafelé bandukoló, sápadt részeket dörmögését, kik egyheti gyalázatukat borral locsolták le, és a fal mellett haladva, gonoszul és bizalmatlanul sunnyognak, ki tudja, milyen tervekkel kóválygó fejükben. Olvasni a rákos-szentmihályi gyilkosról, ki nem is an-

nyira kórjelenség, mint korjelenség, a budapesti vicéről, ki szurtos mestersége ellenére pirosította száját, rizsporozta arcát, elképzelni, hogy hány napig, hány hónapig nem sejtettünk semmit, míg a bűntény lassan-biztosan szövögette halóját a sötét villában, a sötét bérházban, s közben akármikor együtt ehettünk-ihattunk velük egy vendéglőben, egy kávéházban, és aztán elgondolni, hogy micsoda lelkiismeretek, micsoda szurdokok lehetnek még itt, közvetlen közelünkben.

136 K É K

Budapest, rettenetes város, egykor a miénk, az édes miénk, vannak pillanatok, mikor tisztán látjuk föld alatti mélységeid, s szédület fog el itt, mint ismeretlen helyen, idegenvezetőt óhajtottunk, hogy kalauzoljon bennünket veszedelmes ösvényeiden, mert már magunk is félünk tőled.

Pesti Hírlap, 1923. június 17.

Istenfi, 1873-ból

E kedves szellemidézés során minden tisztázódott: megtudtuk, milyenek voltak akkor a politikusok, a delnők, az arszlánok, a rablógyilkosok stb. Ezután valaki azt is megkérdezte tőlem, milyenek voltak az írók.

Erre vajmi kevés választ tudnék adni. Hiszen abban a számomra nagyon boldog időben még nem éltem. Valahol az alföldi televényben gallyakat hajtott az a fa is, melyből később bölcsőmet faragták.

Ennélfogva ma éjszaka magam elé idéztem az akkori pesti írók, ki indulandó volt a Parnasszust megostromolni, s mint hű társamat rendre kivallattam, miféle állapotok uralkodnak a literatúrában.

Cingár ifjú lépett be. Nem szélhajtó köpenyben, mint sejtik, hanem úri-as és finom, európai öltözetben. Nyakendőcsokra is úgy volt megkötve, mit Degré Alajosé.

– Ön – mondta –, bátyám, vagy helyesebben öcsém, hiszen tudtommal még meg sem született, szóval, kedves hazafi, a mi irodalmunkról óhajt fölvilágosítást szerezni, jelesül a pesti literatúráról. Legszívesebben Vadnay Károlyhoz utasítanám, a *Fővárosi Lapok* szerkesztőjéhez, ki mindent tud. De ha hozzám fordul, ki még névtelen vagyok, készörömet álllok rendelkezésére.

– Kérném.

Igen – dünnyögte, és csodálkozva nézett szét a szobában, megpillantva

íróasztalomra a telefont, villanylámpát, töltőtollat.

– Mi újság? – kérdeztem hirtelenül, hogy kiségitsem zavarából

Tóth Kálmánt, a hírneves poétát ma kirabolták. A *Fővárosi Lapok* is megírja. Elvitték százötven forintját, de asztalán hagyták arany cigarettatárcáját és azt az ezüst dísztollat, melyet a törököktől kapott ajándékba. „A rendőrségnek – mint a cikkely közli – sejtelve sincsen, ki az elvetemült tettes.” Ilyen városban, mint Pest, minden előfordul.

Kezembe adta az újságot. hosszú tanulmány volt benne Walt Whitmanról, az amerikai költőről. Böngészni kezdtem. A költészetről beszélgettünk.

Ki ma a legdivatosabb magyar költő?

Fogas kérdés. Tíz évvel ezelőtt mindenki Lisznyay Kálmánról beszélt volna, a kedves jó Kálmusról, a hű, borissza cimboráról, a szenvedelmes és érdekes, lázas és örökké szerelmes poétáról, kinek verseit nagy példányszámban vásárolták, különösen a hölgyek. Mily eredeti is volt, hogy a női keblet „szívmatrá”-nak nevezte, és azt írta, hogy istent ivott a borban. Viharosan élt, és korán halt meg, szegény, nagy nyomorúságban. Második Petőfinek tartották. Azóta azonban az ő dalzongoráin és állítólagos merészégein mosolygunk. Üresnek, pongyolának, „maníriert”-nek érezzük.

– Érdekes – jegyeztem meg.

– Az, akit mindnyájan bámulunk, Arany János úr. Reggelenként, mikor a Duna-parton járok, gyakran látom az Akadémiába bandukolni, gyalogszerrel, mert nem futja neki kocsiköltésre. Pedig beteges, Karlsbadba jár, fülzúgásai vannak. Három esztendeje főtítkár. Tavaly koszorúzták meg műveit a nagydíjjal.

– Mit olvasott utóbb?

– Jókai Mór két regényét, ki az *Igazmondó-t* és *Ústökös-t* szerkeszti. Mindkettő az idén jelent meg. Az egyik: *Az arany ember*. A másik egy hatkötetes mű: *A jövő század regénye*. Ebben a XX. századról álmodik, arról, mely még előttük van. Véres, kissé túlzott képet fest róla. Azt állítja, hogy majd föltalálják a repülőgépet, és levegőből bombázzák egymást az emberek egy világháborúban. Hiszi önt ezt?

BUDAPEST

– Nem hiszem – feleltem hidegen.

– Én sem. Mi, fiatalok, a jövőben hiszünk. Szeretjük Vajda Jánost, a mogorva öreget, ki a mai kor lelkét szólaltatja meg. Még nincs olvasóközönsége. De ő a miénk. Elvonultan él, mint embergyűlölő, s csak néha látjuk feltűnni a Váci utcán szürke kürtőkalapját. Aztán még akadnak más új írók is. Ebben az újságban verset talál Kiss Józseftől. Jegyezze meg a nevét. Eddig betűjavító volt, álneven rémregényt írt a „budapesti rejtelmek”-ről, de most egészen a poézisnek szenteli magát. Egy nagyon fiatal, tizennyolc éves barátomtól is sokat várok, ki az idén iratkozott be jogásznak. Reviczky Gyulának hívják. Innen, ebből a köröngetegből még kinő valami. Minden téglájához élet tapad, sok könny és

szenvedés. Nagy Ignác valaha dévaj karcolataiban megrajzolta a pesti, mulatságos figurákat. Mi más akarunk. Azt valljuk, hogy ez a város, hol a nők már éppúgy festi magukat bécsi ronggyal, mint ahogy korcsmárosaink a vörös bort fukszinnal, minden családsága ellenére érdekes, s nemcsak az árvalányhajú mező meg a délibabos róna van, hanem ez is él, ez is lüktet, ez is lélegzik. Tegnap még csak Pest volt. Ma már Buda-Pest, kötőjellel, mely mintegy jelzi a forradás friss nyomát. Holnap egybeolvad a két név, és Budapest leend.

Azt mondta, „leend”. Keblemre akartam ölelni ezért a szóért, de a csodálatos vendég egyszerre szétfoszlott a levegőben.

Pesti Hírlap, 1923. november 18

SZERZŐINK

BAUER BÉLA (Bp. 1961) szociológus. Budapesti Tanítóképző Főiskola adjunktusa.

BELUSZKY PÁL (Szolnok, 1936) geográfus. A Földrajzi Közlemények szerk. biz. és az MTA Településtud. Biz. tagja, 1990- a MTB földrajzi, meteorológiai szakbiz. titk.

ENYEDI GYÖRGY (Bp. 1930) geográfus, közgazdász. A Pécsi Ak. Biz. tagja. Az MTA Földrajzi Tud. Biz. elnöke, a Nközi Kapcsolatok Biz. alelnök, az Agrártört. és faluszociológiai Bizottság Tagja. A Magyar Tudomány szerk. biz. tagja.

GERŐ ANDRÁS (Bp. 1952) történész, az ELTE BTK tanszékvezető egyetemi tanára, a Közép-európai Egyetem tanára, a Budapesti Negyed főszerkesztője.

GYÁNI GÁBOR (Hódmezővásárhely, 1950) történész, a történelem tudomány doktora. Az MTA város-tört. munkabiz. titk. A Hajnal István Kör egyik alapítója és vezetőségi tagja. A BUKSZ szerk. tagja.

KARÁTSZON GÁBOR (Bp. 1935) író, festő, jelenleg a JPTE előadója. Első önálló kiállítása 1968 a Fényes Adolf Teremben. Részt vesz a környezetvédő mozgalmakban. 1995- a Magy. Festők Társ. elnöke. 1991 a budapesti magisztrátus tagja. Nagy Imre- emléklakett (1995).

KODÁLY ZOLTÁN (Kecskemét, 1882 +Bp., 1967.) zeneszerző, népzenekutató, tanár. 1946-49-ig az MTA elnöke.

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ (Szabadka, 1885. +Bp., 1936.) a Nyugat első nemzedékének kiemelkedő alakja, költésze, de még inkább irodalmi gondolkodása és prózai munkássága kitüntetett módon hatott a XX. századi magyar irodalom alakulására.

KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ (Gyula, 1954) író.

MICHALKÓ GÁBOR (Bp., 1969) az MTA Földrajztudományi Intézetének tudományos főmunkatársa.

NAGY PÉTER TIBOR (Bp., 1963) ELTE BTK történelem szakot végzett, kandidátus. Az OKI főmunkatársa. Széchenyi ösztöndíjasként az ELTE Szociológiai Intézetben tanít.

RUFFY PÁL (Csehi, 1854–1934) jogtudós, ügyvéd, országgyűlési képviselő, a Gyermekmenhely országos felügyelője (1903), 1923-tól államtitkár.

SCHNEIDER MÁRTA (Bp. 1954) szociológus. 1991-94 Országgyűlési Hivatal, MSZP frakció kulturális szakértő, 1994-95 Mű. és Közokt. Min. fősztályvezető, 1995-Fővárosi Önkormányzat főpolgármesteri hivatal irodavezető.

